Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos

Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos

Mokslo studija

Ways of Implementation of the Right to Civil Proceedings within a Reasonable Time

Scientific Study

Vilniaus universiteto leidykla

2016

UDK 347.9(474.5)
As35

Mokslinį darbą atliko
Vilniaus universiteto
Teisės fakulteto mokslininkai

Autoriai:
Aurimas BRAZDEIKIS,
Vytautas NEKROŠIUS,
Rimantas SIMAITIS,
Vigita VĖBRAITĖ

Mokslinis redaktorius
Vytautas NEKROŠIUS

Recenzentai:
Prof. dr. Egidija TAMOŠIŪNIENĖ
(Mykolo Romerio universitetas)
Prof. habil. dr. Andrzej ZIELIŃSKI
(Varšuvos Kardinolo S. Vyšinskio universitetas)

Apsvarstė ir rekomendavo spausdinti
Vilniaus universiteto Teisės fakulteto taryba
(2016 m. rugsėjo 21 d., protokolas Nr. 1)

Tyrimą finansuoja
Lietuvos mokslo taryba
(sutarties Nr. MIP-091/2014)

The research was conducted by scholars from
Faculty of Law, Vilnius University

Authors:
Aurimas BRAZDEIKIS,
Vytautas NEKROŠIUS,
Rimantas SIMAITIS,
Vigita VĖBRAITĖ

Scientific editor
Vytautas NEKROŠIUS

Reviewers:
Prof. Dr. Egidija TAMOŠIŪNIENĖ
(Mykolas Romeris Universitety)
Prof. habil. Dr. Andrzej ZIELIŃSKI
(Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw)

Approved and recommended for publication by
Council of the Faculty of Law, Vilnius University
(minutes No. 1 of 21 September 2016)

Research is funded by
a grant (No. MIP-091/2014) from the Research Council of Lithuania

ISBN 978-609-459-752-7

© Vilniaus universitetas, 2016

Turinys

Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos

Įžanga 10

I. Teismų sistemos reformos struktūrinės prielaidos išnagrinėti civilines bylas per protingą laiką 12

II. Procesinės prielaidos išnagrinėti civilines bylas per protingą laiką 29

2.1. Bendrosios prielaidos visoms instancijoms 29

2.1.1. Šalies pareiga rūpintis proceso skatinimu ir teismo „išaiškinimo pareiga“ 29

2.1.2. Draudimas piktnaudžiauti procesu 34

2.2. Prielaidos pirmosios instancijos teisme 46

2.3. Prielaidos nagrinėjant atskirų kategorijų bylas 68

2.3.1. Teismo įsakymas 71

2.3.2. Dokumentinis procesas 74

2.3.3. Nedidelių sumų nagrinėjimo ypatumai 77

2.3.4. Grupės ieškinys 79

2.4. Prielaidos tikrinant teismo sprendimo ar nutarties teisėtumą ir pagrįstumą 88

2.4.1. Apeliacinis procesas 88

2.4.2. Kasacinis procesas 109

III. Įžvalgos ir apibendrinimai 118

Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos

I. Teismų sistemos reformos struktūrinės prielaidos išnagrinėti civilines bylas per protingą laiką

II. Procesinės prielaidos išnagrinėti civilines bylas per protingą laiką

III. Įžvalgos ir apibendrinimai

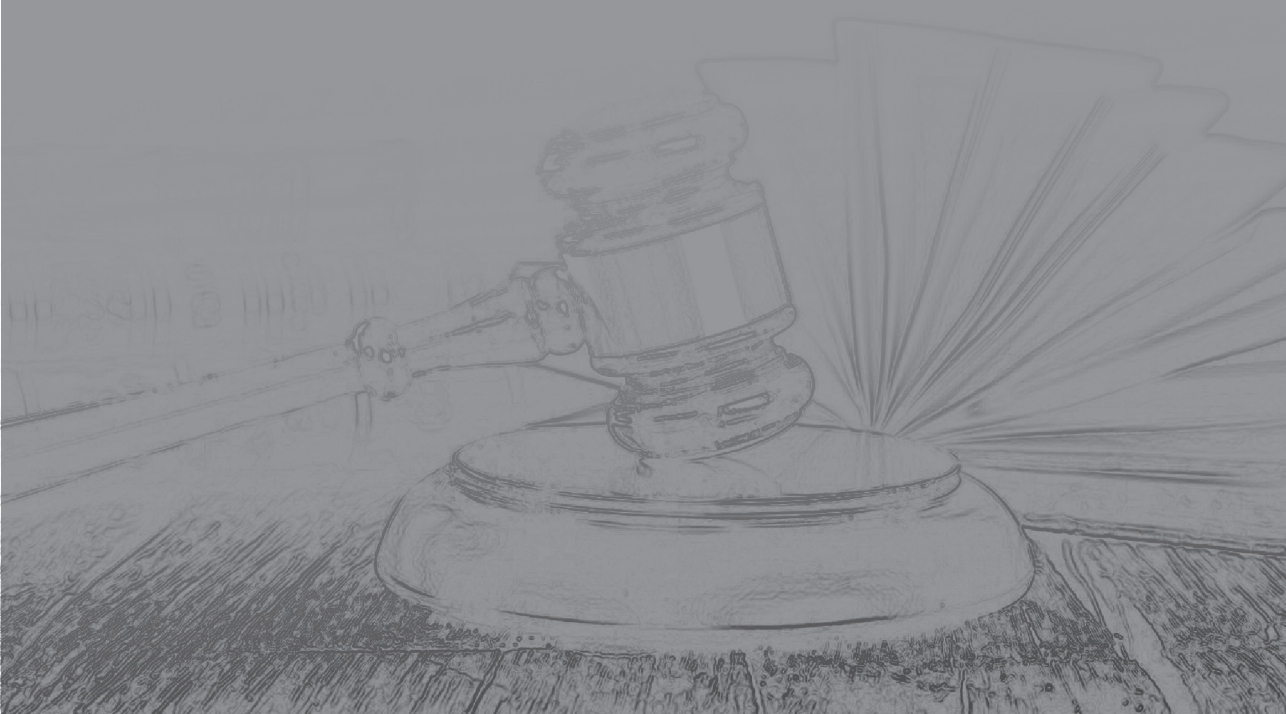

Įžanga

Skaitytojų dėmesiui teikiama studija yra mokslinio projekto „Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos“, finansuojamo Lietuvos mokslo tarybos, baigiamoji dalis. Projektas buvo vykdomas nuo 2014 m. kovo 1 d. iki 2016 m. gruodžio 31 dienos. Autoriai dvejus metus analizavo ir tyrė institucinės teismų sistemos veiklą, civilinio proceso procesines normas ir esamą teismų praktiką, siekdami atsakyti į klausimą, kiek efektyviai Lietuvos civilinėje justicijoje yra įgyvendinama Europos žmogaus teisių konvencijos (EŽTK) 6 straipsnyje įtvirtinta asmens teisė į jo bylos išnagrinėjimą per protingą laiką. Nors Lietuva Europos Sąjungoje ir yra tarp pirmaujančių valstybių pagal proceso trukmę, tačiau tai nereiškia, kad nereikia analizuoti esamos situacijos, siekiant atskleisti tiek gerąsias, tiek tobulintinas civilinės justicijos sistemos ypatybes.

Atsižvelgiant į ribotą mokslinio projekto vykdymo laiką ir turimas žmogiškąsias ir finansines galimybes, tyrime apsiribota ginčo teisenos analize, nenagrinėjant nei ypatingosios teisenos, nei vykdymo proceso, nei tarptautinio ir ES civilinio proceso nuostatų. Autoriai labai stengėsi, kad atliekamas tyrimas būtų grindžiamas ne tik civilinio proceso doktrina ir lyginamąja analize, bet ir oficialia statistika, teisėjų nuomone ir teismų praktika, todėl tikimasi, kad studija bus įdomi ir teisės praktikams.

Vykdant tyrimą labai plačiai naudotasi lyginamąja medžiaga, todėl norėtume nuoširdžiai padėkoti Lietuvos mokslo tarybai už suteiktą galimybę rinkti medžiagą Liuksemburge įsikūrusiame Makso Planko tarptautinio civilinio proceso institute, taip pat šio instituto vadovybei už geranoriškumą ir bendradarbiavimą. Taip pat už suteiktą būtiną informaciją ir visokeriopą pagalbą nuoširdžiai dėkojame Nacionalinei teismų administracijai.

Studiją sudaro kelios svarbiausios dalys – teismų institucinės sistemos veikimo efektyvumo ir procesinių įstatymų analizė. Papildoma studijos dalis yra užsienio autorių jų valstybėse esamos padėties analizė. Analizuojant teismų sistemos veiklos efektyvumą daugiausia dėmesio buvo skiriama vykdomos teismų reformos stambinant apylinkių teismus efektyvumo ir prasmingumo tyrimui. Deja, išanalizavus esamą padėtį padaryta išvada, kad įvykdyta reforma bent jau šiame etape gali sukelti daug sumaišties, o jai keliamų tikslų neįgyvendins. Analizuojant procesinę civilinio proceso dalį studijoje daug dėmesio skiriama nagrinėti pagrindinius procesinius institutus, skirtus proceso efektyvumui užtikrinti (šalies pareigai rūpintis proceso

skatinimu, teismo teisei atsisakyti priimti pavėluotai pateiktus įrodymus, sprendimui už akių, sumariniams procesams, teismų sprendimų apskundimo formai ir kt.). Studijoje išsamiai analizuojami ir teisėjų atliktos šių institutų veiklos efektyvumo apklausos rezultatai bei esama teismų praktika, užsienio valstybių patirtis. Atkreiptinas dėmesys, kad studijoje daugiausia remiamasi teisės aktais ar teisės aktų projektais, kurie buvo priimti ar paskelbti iki 2016 m. kovo 31 d.

Atlikdami tyrimą puikiai suvokėme, kad proceso trukmė nėra vienintelis ir svarbiausias civilinio proceso tikslas. Ne mažiau svarbus tikslas yra ir teisingumo vykdymo kokybė, šalių autonomijos, rungimosi, dispozityvumo ir kitų svarbiausių procesinių principų tinkamas įgyvendinimas. Todėl teigdami pasiūlymus ir darydami išvadas stengėmės matyti civilinio proceso tikslų ir principų visumą, užtikrinti jų įgyvendinimo darną.

Nuoširdžiai tikimės, kad parengta studija bus įdomi ir vertinga medžiaga apmąstymams ne tik teisės studentams, bet ir praktikams, taip pat politikams, kurie domisi civilinės justicijos sistemos veikla ir jos efektyvumu.

Autoriai

I. Teismų sistemos reformos struktūrinės prielaidos išnagrinėti civilines bylas per protingą laiką

Šiandienės Lietuvos teismų sistemos pagrindai įtvirtinti 1992 m. spalio 25 d. referendume priimtoje Konstitucijoje, jos aštuntasis ir devintasis skirsniai skiriami atitinkamai Konstitucinio Teismo ir teismų veiklai. Konstitucijos 111 straipsnio pirmojoje dalyje numatyta, kad Lietuvos Respublikos teismai yra Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Lietuvos apeliacinis teismas, apygardų ir apylinkių teismai. To paties straipsnio antrojoje dalyje numatyta, kad administracinių, darbo, šeimos ir kitų kategorijų byloms nagrinėti pagal įstatymą gali būti įsteigti specializuoti teismai. O aptariamo straipsnio ketvirtojoje dalyje įtvirtinama imperatyvi nuostata, kad visi klausimai, susiję su teismų sudarymu ir kompetencija, turi būti reguliuojami išimtinai teismų įstatymu. Kadangi šioje studijoje yra analizuojama asmens teisė į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką, todėl aptariama tik bendrosios kompetencijos teismų sistema, jos veikimo efektyvumas ir veiklos pagrindai.

Visiškai akivaizdu, kad galiojanti keturių grandžių bendrosios kompetencijos teismų sistema Konstitucijos rengėjų perimta iš tarpukario Lietuvos, kurioje ji buvo suformuota 1933 m. Teismų santvarkos įstatyme (apylinkių ir apygardų teismai, Apeliaciniai rūmai ir Vyriausiasis tribunolas)[1]. Esminė naujovė, įvesta šiuo įstatymu į nuo 1918 m. veikiančią teismų sistemą, – Apeliacinių rūmų įsteigimas. Jų atsiradimo būtinumą lėmė tai, kad iki tol buvusioje trijų grandžių teismų sistemoje tiek taikos teisėjai, tiek apygardos teismai veikė kaip pirmosios instancijos teismai (todėl, jeigu byla buvo nagrinėjama apygardos teisme kaip pirmojoje instancijoje, dėl jos buvo galima tik apeliacija Vyriausiajam tribunolui). Siekiant, kad teismų sprendimai visose civilinėse bylose galėtų būti peržiūrėti tiek apeliacine, tiek kasacine tvarka, ir buvo įsteigti Apeliaciniai rūmai – teismo sprendimų, priimtų apygardų teismuose kaip pirmoje instancijoje, apeliacinė instancija. Čia nenagrinėsime, kiek veiksmingas buvo tuo metu pasirinktas reformos kelias. Akivaizdu, kad į šį klausimą nelabai gilinosi ir Konstitucijos „tėvai“, antraip šiandien greičiausiai turėtume trijų grandžių bendrosios kompetencijos teismų sistemą. Kad ir kaip būtų, apsispręsdami dėl bendrosios kompetencijos teismų sistemos sandaros Konstitucijos rengėjai absoliutų prioritetą suteikė istoriniam perimamumui ir tradicijai, tuo buvo siekiama parodyti Lietuvos

[1] A. Dziegoraitis. *Lietuvos valstybės teisės aktai*. Vilnius, 1996, p. 709.

valstybės tęstinumą. Reikia pripažinti, kad valstybės tęstinumo idėja atkuriant ir įtvirtinant Lietuvos Respublikos nepriklausomybę buvo labai svarbi ir reikšminga.

Manytume, kad šis istorinis pasirinkimas tikrai turėtų būti gerbiamas ir apie institucinės teismų sistemos tobulinimą turėtume diskutuoti tik remdamiesi esama teismų sistema, juo labiau kad Konstitucijos keitimas yra gana sudėtingas procesas. Be to, kalbėdami apie bet kokias teismų sistemos reformas, turėtume atsižvelgti ir į tai, kad teisminė valdžia savo prigimtimi yra gana konservatyvi. Šios valdžios konservatyvumą lemia tiek jos funkcijos – užtikrinti tinkamą teisės taikymą ir aiškinimą, tiek teismų ir teisėjų nepriklausomumas, taip pat jį užtikrinančios įstatyminės ir konstitucinės garantijos (Konstitucijoje įtvirtinti išsamūs teisėjo atleidimo pagrindai, teisėjo nepakeičiamumas, draudimas be jo sutikimo keisti darbo vietą ir kt.). Tad teismų sistema tikrai neturėtų būti įvairių reformų sėkmingumo „bandymų poligonu“ , nes nestabilumas ir netikrumas šioje sistemoje labai greitai gali persiduoti tiesiogiai teisėjams, o tai savo ruožtu sukelti ypač neigiamų padarinių teisingumo vykdymo kokybei. Todėl teismų sistemos reformos turėtų būti daromos tik tada, jeigu jos yra neišvengiamos, gerai apgalvotos ir pagrįstos ekonominiais ir kokybiniais kriterijais.

Lietuvoje veikia 49 apylinkės teismai, kuriuose 2016 m. gegužės 1 d. dirbo 481 teisėjas ir 438 teisėjų padėjėjai. Nors galiojančiame Lietuvos Respublikos teismų įstatyme ir nenumatyta minimalaus apylinkės teismo teisėjų skaičiaus, tačiau taip susiklostė, kad minimalus teisėjų skaičius apylinkės teisme yra trys teisėjai. Tokia nuostata grindžiama procesiniais argumentais (CPK numatyta galimybė sudėtingam ginčui apylinkės teisme spręsti sudaryti trijų teisėjų kolegiją; būtinybė užtikrinti tinkamą ikiteisminio tyrimo teisėjo funkcijų atlikimą ir kt.).

Vadovaujantis esamais skaičiais galima drąsiai teigti, kad Lietuvos Respublikos apylinkės teismuose nagrinėjant civilines bylas beveik nekyla jokių didesnių problemų dėl asmens teisės į jo bylos išnagrinėjimą per protingą laiką tinkamo įgyvendinimo. Visuose tirtuose teismuose per metus išnagrinėjama ne mažiau kaip 98 proc. konkrečiam teismui tenkančio metinio bylų krūvio. Iš šio skaičiaus ne mažiau kaip 90 proc. visų bylų iš esmės išnagrinėjama per pirmuosius šešis mėnesius[2]. Tad teigti, kad Lietuvoje susiduriama su rimtomis proceso trukmės pirmosios instancijos teismuose problemomis, nėra jokio pagrindo. Šį faktą patvirtina ir Europos Komisijos 2014 m. raportas dėl teisingumo vykdymo efektyvumo ir kokybiškumo (CEPEJ), pagal kurį, Lietuva yra tarp aiškių lyderių Europoje, nes per metus čia išnagrinėjama nuo 100 iki 110 proc. bylų ir tai padaroma per mažiau nei 100 dienų[3]. Vargu

[2] Europos Komisijos 2014 m. raportas dėl teisingumo vykdymo efektyvumo ir kokybiškumo (CEPEJ). Prieiga per internetą:<http//www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/evaluation/default_en.asp>.

[3] Ten pat.

ar būtų galima teigti ir tai, kad apylinkės teismuose yra rimta teisėjų darbo krūvio disproporcijos problema. Šiuo metu vieno teisėjo metinis darbo krūvio vidurkis yra apie 370 civilinių bylų. Mažesniuose miestuose šis vidurkis – apie 300 civilinių bylų per metus. Tačiau lyginant šiuos skaičius negalima neatsižvelgti į aplinkybę, kad didžiuosiuose miestuose vienam teisėjui vidutiniškai tenka 0,9 teisėjo padėjėjo, o mažesniuose miestuose – tik 0,4–0,6 padėjėjo. Atsižvelgiant į tai, kad teisėjo padėjėjas rengia teisėjo procesinių dokumentų projektus, nurodyta disproporcija kompensuoja esamą gana nedidelį teisėjų darbo krūvio skirtumą.

Aišku, teismų praktikoje pasitaiko atvejų, kai civilinės bylos nagrinėjimas užtrunka, tačiau tai labiau išimtis, kurią dažniausiai lemia arba ginčo sudėtingumas, arba šalies nesąžiningas elgesys vilkinant procesą, arba teismo neryžtingumas naudojantis jam priklausančiomis proceso koncentruotumo priemonėmis, arba kelios priežastys iš karto. Be abejo, įstatymų leidėjas turi siekti, kad įstatymai užkirstų kelią galimybei vilkinti bylos nagrinėjimą ir sudarytų palankias sąlygas teismui kuo operatyviu išspręsti kilusį šalių ginčą, tačiau tai nėra tik įstatymų leidėjo problema. Kokybišką ir operatyvų ginčo nagrinėjimą ne mažiau lemia ir teisėjo(-ų) ir advokatų asmenybė, jų sumanumas, patirtis ir išmintis. Galima drąsiai teigti, kad nesant „gero“ teisėjo, valstybėje niekada nebus užtikrintas kokybiškas teisingumo vykdymas. Reikia pasakyti, kad net ir esant gana didelių teismų sistemos ir procesinių įstatymų trūkumų, tačiau dirbant protingiems ir išmintingiems teisėjams, greičiausiai bus užtikrinta tinkama teisingumo vykdymo kokybė. Jau XX a. pradžioje vienas iš žymiausių Rusijos imperijos civilinio proceso teisės mokslininkų E. Vaskovskis (kuris gana ilgai dėstytojavo ir Vilniaus universitete) teigė, kad teisingo ir nešališko teisingumo vykdymo garantijos yra[4]: racionali teismų personalo ir teisėjų komplektavimo sistema; teisminės valdžios nepriklausomumas; teisėjų karjeros sistema, pasireiškianti teisėjų nepakeičiamumu, racionali skatinimo ir kilimo teismų instancinės sistemos viduje sistema, materialinis aprūpinimas; instanciškumas ir racionali priežiūros sistema. Aišku, šios mintys kai kuriais aspektais gali atrodyti ir pasenusios, tačiau iš esmės jos visiškai teisingos. Nekyla jokių abejonių, kad pagrindinis veiksnys, užtikrinantis efektyvų ir kokybišką kiekvienos valstybės teismų sistemos darbą, yra tiek ekonomiškai, tiek vidiniu įsitikinimu nepriklausomas, labai kvalifikuotas ir sąžiningas, turintis pakankamai gyvenimo patirties teisėjas. Jeigu teismų sistema neturi šios dedamosios, jokios reformos neužtikrins kokybiško teismų sistemos darbo. Analizuojant paskutiniųjų dešimtmečių Lietuvos patirtį galima akivaizdžiai matyti, kiek daug pastangų buvo sutelkta siekiant garantuoti, kad teismuose dirbtų kuo daugiau įvardytus bruožus atitinkančių teisėjų. Na o stiprinant teismų neprik-

[4] Васьковский Е. В. *Учебник гражданского процесса.* Москва, 1917 (переработанное издание, 2003), p. 40.

lausomumą ypač didelį įnašą padarė Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, šiuo klausimu suformavęs ištisą konstitucinę doktriną.

Kita vertus, kalbant apie teismų finansavimą, verta prisiminti 2008 m. pasaulinę ekonomikos krizę, per kurią teismų sistemos finansavimas buvo gana drastiškai sumažintas. Ir nors šiandieną Lietuvoje ekonominė padėtis yra iš esmės pasikeitusi, tačiau teismų finansavimas vis dar nepakankamas. Būtent nepakankamas finansavimas lemia racionalesnio skiriamų lėšų panaudojimo modelio paieškas. Siekį tobulinti esamą bendrosios kompetencijos teismų sistemą lemia ir noras pasiekti, kad apylinkės teismuose nebūtų akivaizdžios teisėjų darbo krūvio disproporcijos, būtų efektyviau išnaudojamos teisėjų specializacijos galimybės ir pasinaudojama kitų valstybių gerąja patirtimi.

Tad, nepaisant pakankamai geros bylų išnagrinėjimo pirmosios instancijos teismuose situacijos terminų atžvilgiu, Lietuvoje kalbama apie apylinkės teismų sistemos optimizavimo būtinumą. 2014 m. Teisingumo ministerijai buvo pasiūlytas Lietuvos Respublikos teismų sistemos reformos įstatymų projektų paketas, kuris po ilgų diskusijų buvo pateiktas Lietuvos Respublikos Seimui. 2015 m. gruodžio 22 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė nutarimą „Dėl teismų reorganizavimo“ Nr. XII-2209, pagal kurį nuo 2018 m. sausio 1 d. vietoje dabar veikiančių 49 apylinkės teismų turės veikti tik 12[5]. Siūloma sustambinus teismus palikti teismų padalinius, neturinčius juridinio asmens teisių (teismų rūmus), kurie veiktų tose pačiose vietovėse, kur veikia reorganizuojami teismai. Šie padaliniai būtų traktuojami kaip sustambinto teismo struktūrinės dalys. Pateiktų projektų aiškinamajame rašte nurodomos šios pagrindinės reformos būtinumo priežastys:

- skirtingų apylinkės teismų teisėjų netolygus darbo krūvis. Kaip pažymi projekto rengėjai (Teisėjų taryba, Nacionalinė teismų administracija ir Teisingumo ministerija), teismuose, kuriuose krūvis yra didesnis, bylų nagrinėjimas užtrunka ilgiau, dėl didelio darbo krūvio nukenčia proceso operatyvumas;
- būtina sudaryti geresnes sąlygas vienai iš teismų veiklos efektyvumą lemiančių priemonių – teisėjų specializacijai – įgyvendinti. Šiuo metu daugiau nei pusėje apylinkės teismų yra 3–5 teisėjų etatai, todėl specializacijų nustatymas yra ribotas;
- kai yra ribota ir nepakanka ūkinių, finansinių ir žmogiškųjų išteklių, reikia siekti kuo racionaliau panaudoti teismuose turimus išteklius. Didelis savarankiškai veiklą organizuojančių institucijų skaičius sudaro sąlygas neracionaliai ir neefektyviai panaudoti ūkinius, finansinius ir žmogiškuosius išteklius;

[5] Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl teismų reorganizavimo“. Teisės aktų registro identifikacinis Nr. 2015-20269.

- didelę reikšmę rengiant įstatymų projektus turėjo ir pasiteisinęs 2013 m. sausio 1 d. įvykęs kai kurių apylinkės teismų sujungimas bei informacija apie Europos valstybių (Lenkijos, Nyderlandų, Danijos, Estijos ir kt.) patirtį. Pavyzdžiui, Estijoje 2006 m. bendrosios kompetencijos teismų, nagrinėjančių bylas kaip pirmoji instancija, skaičius buvo sumažintas nuo 16 iki 4 apylinkės teismų (kiekvienas iš jų sudarytas iš kelių teismo rūmų). Praėjus dvejiem metams nuo sujungtų apylinkės teismų veiklos pradžios, buvo konstatuota, kad apylinkės teismų jungimas teisingumo vykdymo efektyvumo požiūriu visiškai pasiteisino.

Aiškinamajame rašte taip pat pažymima, kad teikiamais projektais siekiama šių tikslų: 1) didinti bylų nagrinėjimo efektyvumą, suvienodinant teisėjų ir teismų darbuotojų darbo krūvį bei sąlygas; 2) palengvinti asmenų teisės kreiptis į teismą įgyvendinimą, sudarant galimybes atlikti procesinius veiksmus kuo arčiau asmens gyvenamosios vietos; 3) efektyviau panaudoti teismų žmogiškuosius ir materialinius išteklius, koncentruojant teismams administruoti skiriamus išteklius; 4) plėsti teisėjų savivaldą, įteisinant naują teismų savivaldos grandį; 5) plėsti teisėjų specializacijos galimybes, didinant viename teisme dirbančių teisėjų skaičių.

Pabandykime paanalizuoti galimus argumentus *pro* ir *contra* siūlomos reformos atžvilgiu. Pirmiausiai pateikiami galimi argumentai, kodėl nereikia reformos.

Reformos autoriai teigia, kad ja yra siekiama suvienodinti teismų darbo krūvį ir išspręsti proceso trukmės problemą. Iš projekto vykdymo metu atlikto tyrimo matyti, kad civilinėse bylose nėra ypač didelės teisėjų darbo krūvio dideliuose miestuose ir mažesniuose miesteliuose disproporcijos, o vidutiniškai 97 proc. visų civilinių bylų teismuose yra išsprendžiama per pirmus šešis mėnesius nuo ieškinio pateikimo teismui dienos[6]. Taigi realios krūvio disproporcijos ir proceso trukmės problemos civilinėje justicijoje, kalbant apie procesą pirmosios instancijos teisme, nėra. Gal, atvirkščiai, galėtume didžiuotis, kad esame vieni iš lyderių Europoje pagal bylos išnagrinėjimą per protingą laiką. Be to, iš atliktos analizės akivaizdžiai matyti, kad tuose teismuose, kur yra didesnis darbo krūvis, kiekvienam teisėjui yra skiriamas padėjėjas, tad didesnis darbo krūvis yra kompensuojamas suteikiant daugiau pagalbinio personalo teisėjams.

Reformos projektuotojai teigia, kad rengdami įstatymo projektą rėmėsi Estijos ir Olandijos patirtimi įgyvendinant teismų sistemos optimizavimo reformas bei Lietuvos patirtimi stambinant teismus. Šiuo atveju verta pateikti kelias pastabas. Vertinant Estijoje įvykdytą reformą reikia atsižvelgti į tai, kad 2/3 visų Estijos gyventojų gyvena dviejuose miestuose (Taline ir Tartu). Atsižvelgiant į tokį valstybės teritorijos apgyvendinimo tankumą, logiškai atrodo ir teismų stambinimas. Lietuvoje situacija

[6] Statistika gauta bendradarbiaujant su Nacionaline teismų administracija.

yra kiek kita, todėl automatinis estų patirties perėmimas vargu ar būtų pagrįstas. Olandijoje, kaip minėta, sujungus teismus neliko likviduotų teismų – įvyko pats tikriausias teismų skaičiaus sumažinimas (tiesa, išliko tam tikros bylų nagrinėjimo vietos). Atsižvelgiant į naudojimosi informacinėmis technologijomis paplitimą visuomenėje ir esamą suvokimą, kad teisinį ginčą turi padėti spręsti advokatai, pasiekti reformos rezultatai Olandijos mokslininkams leidžia džiaugtis reformos sėkme ir jos efektyvumu. Lietuvoje abu šie veiksniai nėra savaime suprantami – vyresnio amžiaus žmonės gana ribotai naudojasi informacinėmis technologijomis ir daugelis jų nemano, kad ginčui išspręsti yra būtina advokato pagalba. Tad toks teismų sustambinimas kaip Olandijoje galėtų sukelti gana rimtų problemų vyresniems žmonėms įgyvendinant teisę į veiksmingą teisminę gynybą. Kalbant apie Lietuvos patirtį stambinant apylinkės teismus, taip pat vargu ar įgyta patirtis gali pagrįsti siūlomos reformos naudingumą. Lietuvos Respublikos Seimui 2012 m. rugsėjo 11 d. priėmus Apylinkės teismų reorganizavimo įstatymą (Nr. XI-2208)[7], buvo nuspręsta sujungti kai kuriuos Vilniaus, Kauno miesto ir rajono, Šiaulių miesto ir rajono apylinkės teismus. Sujungimo pagrindas buvo ta aplinkybė, kad minėti teismai veikė arba viename pastate (Vilniuje), arba buvo šalia vienas kito. Tad šiuo požiūriu akivaizdžiai buvo racionalumu pagrįstas poreikis supaprastinti šių teismų administravimą ir sujungti jų veiklos teritorijas. Po reorganizavimo naujuose apylinkės teismuose neliko jokių teismo rūmų ar kitokių padalinių. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad kai kurių apylinkės teismų reorganizavimo idėja buvo pasiūlyta įstatymų leidėjui kaip tuomet siūlyto mechaninio teismų sustambinimo alternatyva ir jo buvo priimta. Nekyla jokių abejonių dėl 2013 m. įvykdyto kai kurių apylinkės teismų reorganizavimo pasiteisinimo – sistema tapo paprastesnė ir aiškesnė asmenims (pvz., Vilniuje visiems aišku, kuriame teisme yra nagrinėjami civiliniai ginčai), o ir jos administravimas pasidarė paprastesnis ir pigesnis. Tad įvykdyta reforma, atvirkščiai, įrodo, kad galima pasiekti esminių teigiamų teismų sistemos veiklos rezultatų ir be mechaninės grandiozinės visos sistemos pertvarkos.

Kitas argumentas, turintis, reformos autorių nuomone, pagrįsti teismų stambinimo būtinumą, – galimybė optimizuoti teismą aptarnaujančio personalo skaičių (sujungus buhalterijas į vieną, dalies darbuotojų būtų galima atsisakyti; tas pats pasakytina ir apie ūkinės veiklos poreikius tenkinantį personalą). Šis argumentas taip pat kelia didelių abejonių. Visų pirma, neatlikta jokių skaičiavimų, ar ir kiek finansiškai būtų pagrįstas, pavyzdžiui, buhalterijos sukoncentravimas tik apylinkės teismo buveinėje, kiek kainuotų komunikacija tarp teismo rūmų, kiek užtruktų dokumentų siuntimas ir panašiai. Jeigu būtų nuspręsta teismo rūmuose palikti po kelis

[7] Apylinkės teismų reorganizavimo įstatymas. Teisės aktų registro identifikacinis Nr. 1121010 ISTA0XI-2208.

iš minėtų darbuotojų, lėšų ekonomija greičiausiai būtų tokia nedidelė, kad vargu ar ja būtų galima pagrįsti siūlomą reformą. Pagaliau kyla klausimas, ar tų pačių tikslų negalima pasiekti kitomis kur kas švelnesnėmis priemonėmis.

Pirminiame projekte buvo siūloma įtvirtinti taisyklę, kad byla galės būti nagrinėjama kitiems teismo rūmams priskirto teisėjo, jeigu tokiu būdu ji bus išnagrinėta operatyviau ir ekonomiškiau. Tai reiškia, kad, vadovaujantis operatyvumo ir ekonomiškumo principais, bylą nagrinėti galės būti perduota iš vienų teismo rūmų kitiems. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad analogiška bylos perdavimo iš vieno apylinkės teismo kitam tvarka jau buvo numatyta CPK iki 2011 m. spalio 1 d., kai, įsigaliojus CPK 35 straipsnio pakeitimams, ji panaikinta. Ši nuostata buvo panaikinta vadovaujantis tuo, kad pakankamai lengva ir didesnio argumentavimo nereikalaujanti bylos perdavimo galimybė sukuria piktnaudžiavimo pavojų ir sudaro palankias sąlygas pažeisti asmens teisę į įstatymo garantuotą teismą. Kai būtų tokia tvarka, garantija, kad civilinė byla bus nagrinėjama įstatymo aiškiai įvardytame teisme, tampa labai lengvai apeinama. Atsižvelgdami į pateiktas pastabas projekto rengėjai patobulino siūlomą naujovę, pateikė išsamų atvejų, kada turėtų būti laikoma, kad byla ekonomiškiau ir operatyviau bus išnagrinėta kituose teismo rūmuose, sąrašą (pagal daugumos įrodymų buvimo vietą arba proceso dalyvių ar daugumos proceso dalyvių gyvenamąją vietą ar buveinę, arba pagal nekilnojamojo turto, tiesiogiai susijusio su nagrinėjama byla, buvimo vietą, arba pagal ginčijamo sprendimo priėmimo ir (arba) įvykio (veiksmo), su kuriuo tiesiogiai susijęs ginčijamas sprendimas, vietą). Pateikti kriterijai projektui suteikia kur kas daugiau konkretumo ir esmingai mažina galimybes „kilnoti“ bylos nagrinėjimo vietą iš esmės motyvuojant vien darbo krūvio apimtimi. Tokios motyvacijos neigiamas aspektas yra tas, kad būtent teismo darbo krūvis, o ne žmogaus teisė į įstatymo garantuotą teismą pirmauja tarp motyvų, lemiančių bylos nagrinėjimo perkėlimą į kitus teismo rūmus.

Vadovaujantis siūlomu reguliavimu, jeigu Teisėjų taryba konstatuoja esminį darbo krūvio skirtumą teismą sudarančiuose teismo rūmuose ir nė vienas iš teismo teisėjų nesutinka būti perkeltas dirbti į kitus teismo rūmus, perkeliamas mažiausią teisėjo darbo stažą turintis teisėjas iš teismo rūmų, kuriuose nustatytas mažiausias darbo krūvis. Tokia taisyklė galėtų būti, tačiau projekto rengėjai neaptarė daugelio su perkėlimu susijusių klausimų. Lieka visiškai neaišku, ar perkeltas teisėjas tebeturės galimybę grįžti į teismo rūmus, iš kurių buvo perkeltas, kai darbo krūvis normalizuosis; ar jis galės būti kilnojamas ir antrą ar trečią kartą, jeigu nauji teisėjai į teismą nepriimami ir jis vis lieka mažiausią darbo stažą turinčiu teisėju; ar jam kompensuojamos persikėlimo išlaidos, ar sutuoktiniui kompensuojamos darbo vietos netekimo išlaidos ir pan. Taigi, norint įtvirtinti galimybę be teisėjo sutikimo būti perkeltam dirbti į kitus teismo rūmus, tiesiog būtina atsakyti į iškeltus klausimus.

Kiek keistokas atrodo ir projekto rengėjų argumentas, kad siūlomu teismų stambinimu yra siekiama priderinti teismų veiklos teritorijas prie jau pasikeitusių prokuratūros ir policijos veiklos teritorijų. Mūsų supratimu, pagal savo svarbą ir vietą valstybės valdžios organų struktūroje būtent prokuratūra ir policija turėtų derinti savo teritorinės veiklos aspektus su teismų veiklos teritorijomis, o ne atvirkščiai.

Pagaliau tikslas, kuris nebuvo įvardytas, tačiau manytina, kad buvo, – lengvesnė teismo rūmų likvidavimo procedūra. Projekto rengėjai Apylinkės teismų įsteigimo ir jų veiklos teritorijų nustatymo įstatymo projekte, įvardydami po reorganizavimo turėsiančius veikti apylinkės teismus, nurodė ir kokie teismų rūmai juos sudarys. Tad, formaliai žiūrint, tiek norint likviduoti apylinkės teismą, tiek tam tikrus teismo rūmus, būtų būtina keisti įstatymą. Tačiau, žvelgiant iš psichologinio taško, – panaikinti organizacijos struktūrinį padalinį visada yra paprasčiau nei atskirą organizaciją. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad, įtvirtinus teismo rūmų sąvoką, ji greičiausiai nebeturėtų tokios tvirtos konstitucinės apsaugos kaip apylinkės teismas, nes Konstitucijos 111 straipsnyje apie jokius teismo rūmus nėra kalbama.

Svarbi projekto autorių siūloma naujovė – pirmiau buvusi teismo rūmų administravimo sistema. Pagal reformos sumanytojus, teismo rūmams turėjo vadovauti teismo pirmininko paskirtas vyresnysis teisėjas. Projekte numatyta, kad teismo rūmų vyresnįjį teisėją iš šiems teismo rūmams priskirtų teisėjų jo sutikimu Teisėjų tarybai pritarus penkeriems metams skiria atitinkamo teismo pirmininkas, atsižvelgdamas į teismo teisėjų susirinkimo patarimą. Teismo rūmų vyresnieji teisėjai padeda teismo pirmininkui organizuoti administravimą teismo rūmuose. Kaip ir prieš tai aptartoje situacijoje, projekto autoriai iš esmės dekonstitucionalizuoja teismą administruojantį subjektą, nes Konstitucijos 112 straipsnyje kalbama tik apie teismo pirmininkų skyrimo procedūrą, numatant, kad apylinkių teismų pirmininkus skiria Respublikos Prezidentas, o jam pataria speciali teisėjų savivaldos institucija (Teisėjų taryba). Teismų įstatymo 74 straipsnyje numatyta, kad tokia pačia tvarka kaip apylinkės teismų pirmininkai yra skiriami ir jų pavaduotojai. Akivaizdu, kad apylinkės teismą sudarantys teismo rūmai turės atlikti iš esmės visas teismo funkcijas, tad kyla logiškas klausimas, kodėl siūloma iš esmės keisti teismą administruojančių pareigūnų skyrimo tvarką bei nukrypti nuo buvusios tradicijos, kad skiriant šiuos pareigūnus dalyvauja ne vien teisminė valdžia. Be to, projekte numatyta, kad vyresnysis teisėjas už atliekamas pareigas negauna jokio atlyginimo, numatyta tik kad jam turėtų būti atitinkamai mažinamas darbo krūvis. Mūsų požiūriu, toks reguliavimas galėtų sukelti daug problemų. Pirma, teismo pirmininko galių didėjimas reikš didelį nukrypimą nuo principo, kad teismo pirmininkas yra ne tiek viršininkas, kiek *primus inter paris* (pirmasis tarp lygių), įgyvendinantis tam tikras įstatymo jam pavestas administracines funkcijas. Būtent šio principo

įgyvendinimo buvo nuosekliai siekiama per visus nepriklausomybės metus, kartu siekiant galutinai atsisakyti sovietinės teismų valdymo sistemos tradicijos ir užtikrinti realų teisėjų nepriklausomumą. Teismo pirmininko teisė skirti vyresniuosius teisėjus neabejotinai didina jo administracines galias, kurių įgyvendinimas priklauso nuo pirmininko nuomonės apie vieną ar kitą teismo teisėją. Įgyvendinus siūlomą sistemą kiltų pavojus, kad per teismo pirmininką būtų įgyvendinta valdžios vertikalės ir jos centralizavimo sistema. Pavyzdžiui, Respublikos Prezidentui nebūtų sudėtinga paskirti 12 lojalių apylinkės teismų pirmininkų, kurie savo ruožtu paskirtų lojalius teismo rūmų vyresniuosius teisėjus. Tiesa, projekte numatyta, kad vyresnįjį teisėją teismo pirmininkas skirs atsižvelgdamas į teismo teisėjų susirinkimo nuomonę. Manome, ši naujovė galėtų bent iš dalies apsaugoti nuo įvardytų pavojų, tačiau ir čia siūlomas reguliavimas nėra be trūkumų. Kadangi teisme numatoma turėti ne vienus teismo rūmus, vargu ar vienų rūmų teisėjai gerai pažinos kitų rūmų teisėjus. Dėl to yra realus pavojus, kad susirinkimo patarimas taps formaliu pritarimu pirmininko valiai. Siekiant sumažinti pritarimo proceso formalizavimo pavojų, reikėtų numatyti, kad pirmininkui pataria atitinkamų rūmų teisėjų susirinkimas, o pats balsavimas vyksta slaptai. Pagaliau ne visai korektiška mums atrodo ir įstatymo projekte vartojama vyresniojo teisėjo sąvoka. Gali susidaryti įspūdis, kad tai svarbesnis už kitus, didesnių įgaliojimų ir valdžią turintis teisėjas, o tai, savo ruožtu, jau reikštų nukrypimą nuo vienodo teisėjų statuso principo. Tad būtų korektiškiau sugalvoti ir pasiūlyti kitą pavadinimą bei kitokią šio teisėjo skyrimo tvarką, kuria nebūtų didinamos teismo pirmininko administracinės galios (gal galima numatyti, kad tokį teisėją skiria vien rūmų susirinkimas, ar pan.). Atsižvelgdami į „vyresniojo teisėjo“ pateiktas pastabas, projekto rengėjai jį tobulindami visiškai atsisakė šios pareigybės ir, mūsų nuomone, tai yra kur kas geresnė išeitis. Esant siūlomai rūmų struktūrai, visas pagalbinio personalo administravimas būtų perduotas teismo kanceliarijai, na o, atsižvelgiant į teismų nepriklausomumą, kiekvienas teisėjas pats organizuotų savo darbą vadovaudamasis principu, kad teisėjo darbo laiką lemia jo darbo krūvis. Jeigu kiltų tam tikrų teisėjų darbo organizacinių problemų, jas būtų galima išspręsti pasitelkiant rūmų teisėjų susirinkimo institutą.

Aptariant argumentus, pritariančius siūlomai reformai, pirmiausiai vertėtų aptarti teisėjų specializacijos didesniuose teismuose geresnes įgyvendinimo galimybes. Specializacija dažnai suvokiama kaip priemonė pasiekti didesnį produktyvumą mažesnėmis sąnaudomis. Tai ypač aktualu, jei ištekliai, naudojami produktui sukurti, yra riboti. Todėl svarstant, kaip būtų galima tobulinti teisingumo vykdymo sistemą, dažnai sulaukiančią priekaištų dėl brangaus ir ilgo bylų nagrinėjimo, dažnai atsigręžiama į teisėjų specializaciją kaip priemonę paspartinti ir atpiginti bylų nagrinėjimą,

pagerinti teisingumo vykdymo kokybę. Tad poreikis išspręsti ginčą kokybiškai, operatyviai ir ekonomiškai, turint ribotų išteklių, teismų sistemai itin aktualus.

Teisėjų specializacija gali būti pasiekiama labai įvairiais būdais. Lietuvos ir kitų valstybių patirties analizė leidžia išskirti šiuos pagrindinius metodus:

- *Specializuoti teismai*. Reikia pažymėti, kad Lietuvoje veikia tik specializuoti administraciniai teismai, kurie nagrinėja ginčus dėl teisės viešojo administravimo srityje. Rimtų iniciatyvų steigti kitus specializuotus teismus Lietuvoje negirdėti. Tai, mūsų manymu, visiškai pagrįsta, atsižvelgiant į Lietuvos gyventojų ir teismų skaičių, teritorijos dydį[8], bylinėjimosi pobūdį[9].
- *Teismų instancinė sistema.* Hierarchinės teismų sistemos egzistavimas suponuoja, kad atitinkamos teismų grandies teisėjai specializuojasi nagrinėti civilines bylas tam tikra procesine tvarka.
- *Specializuoti teismo skyriai, kolegijos, departamentai ir panašiai.* Struktūrinių padalinių sukūrimas ir sudarymas teisme yra bene populiariausias teisėjų specializacijos būdas. Lietuvos Respublikos teismų įstatyme nenumatyta, kad teismuose, be baudžiamųjų ir civilinių bylų skyrių, gali būti įsteigti kokie nors kiti struktūriniai dariniai. Todėl didesnė teisėjų specializacija atitinkamo Lietuvos teismo viduje dėl šiame teisme nagrinėjamų bylų paprastai yra pasiekiama nustatant vidinę teisėjų specializaciją.
- *Speciali teismo jurisdikcija*. Teisės aktu konkretiems teismams gali būti nustatytas specialus tam tikro pobūdžio ar kategorijos civilinės bylos rūšinis teismingumas. Pavyzdžiui, Lietuvoje prašymus dėl užsienio teismų ir arbitražų sprendimų pripažinimo ir leidimo vykdyti nagrinėja tik Lietuvos apeliacinis teismas, o Vilniaus apygardos teismas, be kita ko, turi išimtinę jurisdikciją nagrinėti Lietuvos Respublikos patentų įstatyme, Prekių ženklų įstatyme nustatytus ginčus, bylas dėl įvaikinimo pagal užsienio valstybių piliečių prašymus įvaikinti Lietuvos Respublikos pilietį.
- *Konkrečių teisėjų specializacija teismo viduje (vidinė specializacija).* Remiantis šiuo metodu, tam tikru būdu yra nustatoma ir (ar) patvirtinama konkretaus teisėjo specializacija. Bylos šiam teisėjui yra skiriamos atsižvelgiant į

[8] Iš 49 Lietuvos apylinkės teismų tik aštuoniuose teismuose dirba daugiau kaip 10 teisėjų, todėl steigti specializuotus tam tikros kategorijos civilinių bylų teismus, kuriems tektų adekvatus darbo krūvis, greičiausiai reikėtų didesnėse teritorijose, o tai lemtų, kad geografiniu atžvilgiu teismai nutoltų nuo žmonių. Europos veiksmingo teisingumo komisijos (CEPEJ) Teismų sistemos žemėlapių sudarymo rekomendacijose teigiama, kad didžiausias produktyvumas Europos mastu pasiekiamas teismuose, kuriuose dirba apytikriai nuo 40 iki 80 teisėjų. Prieiga per internetą: <Guidelines on the Creation of Judicial Maps European Commission for the Efficiency of Justice>'. CEPEJ(2013)7. p. 8. Prieiga per internetą:< http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/quality/2013_7_cepej_Judicial_maps_guidelines_en.pdf>.

[9] Pavyzdžiui, 2013 metais darbo bylos sudarė vos 0,8 proc. visų tais metais gautų bylų. Šeimos bylų dalis atitinkamai buvo 11,8 proc. visų gautų bylų.

šią specializaciją. Nuo 2016 m. kovo 1 d. Lietuvoje apylinkės ir apygardos teismo teisėjas gali nagrinėti visas atitinkamai apylinkės ir apygardos teismams priskirtas nagrinėti bylas, bet ši galimybė nėra siejama su teisėjo specializacija. Byla gali būti priskirta nagrinėti kito teismo teisėjams dėl esminio darbo krūvio skirtumo atitinkamos grandies teismuose. Be to, yra gana nelanksti galimybė įstatyme numatytais atvejais ir sąlygomis perkelti teisėją dirbti iš vieno teismo į kitą[10].

- *Funkcinė teisėjų specializacija.* Teisės aktuose gali būti nustatyta, kad tam tikras funkcijas teisme gali atlikti tik konkretus teisėjas. Pavyzdžiui, Lietuvoje, ar pareikšti nušalinimą, paprastai sprendžia teismo pirmininkas, teismo pirmininko pavaduotojas, civilinių bylų skyriaus pirmininkas arba jų paskirtas teisėjas (CPK 69 straipsnio 1 dalis).
- *Atskiros bylų kategorijos perdavimas nagrinėti konkrečiam teismui (-ams).* Teisėjų specializacija taip pat gali formuotis, kai sukuriamas mechanizmas ar taisyklės, pagal kurias byla yra perduodama nagrinėti parinktam teismui, nors pagal galiojančias taisykles ji yra priskirta nagrinėti kitam teismui. Lietuvoje, nors įstatymai numato galimybių perduoti vienam teismui priskirtą nagrinėti bylą nagrinėti kitam teismui, tačiau šios galimybės arba yra gana ribotos[11], arba jomis kol kas nėra pasinaudota (pavyzdžiui, dėl pareiškimų dėl teismo įsakymo išdavimo, paduodamų elektroninių ryšių priemonėmis, perdavimo nagrinėti konkrečiam teismui (-ams).
- *Teisėjų keitimasis bylomis.* Kai kuriose valstybėse teisėjai gali keistis jiems teismo administracijos priskirtomis bylomis. Tokia praktika yra galima Danijoje, Anglijoje ir Velse, taip pat Nyderlanduose[12]. Šis būdas sudaro sąlygas formuotis faktinei teisėjų specializacijai, jei teisėjai bylomis keičiasi taip, kad jie dažniausiai nagrinėja tik tam tikros kategorijos bylas. Lietuvos įstatymai nenumato tokios galimybės.

[10] Teisėjų taryba turi konstatuoti poreikį perkelti teisėją, taip pat paprastai reikalaujama teisėjo sutikimo. Teisėjo sutikimo nereikia, kai perkėlimas vyksta toje pačioje gyvenamojoje vietovėje ir Teisėjų taryba konstatuoja perkėlimo poreikį dėl esminio darbo krūvio skirtumo teismuose. Tokiu atveju perkeliamas mažiausią teisėjo darbo stažą turintis teisėjas iš teismo, kuriame nustatytas mažiausias darbo krūvis. Teisėjo sutikimo taip pat nereikia, kai Teisėjų taryba konstatuoja perkėlimo poreikį dėl laikinų priežasčių, kai reikia užtikrinti teismo funkcionavimą, tačiau šiuo pagrindu perkeliama ne ilgiau kaip vieniems metams ir ne dažniau kaip kartą per trejus metus. Žr. Teismų įstatymo 63 straipsnį.

[11] Pvz., CPK 34 str. 2 d. 1 p. numatyta, kad byla gali būti perduodama nagrinėti kitam teismui, jeigu pripažįstama, kad ta byla operatyviau ir ekonomiškiau bus išnagrinėta kitame teisme, konkrečiai – pagal daugumos įrodymų buvimo vietą, išskyrus išimtinio teismingumo atvejus.

[12] F. Marco, P. Langbroek. „Is There a Right Judge for Each Case?", A Comparative Study of Case Assignment in Six European Countries"(2007), *European Journal of Legal*, t. 1–2. Prieiga per internetą: <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/7713>.

- *Asmeninė specializacija*. Šią specializaciją išskiriantis A. Uzelac nurodo, kad teismas yra institucija, susidedanti iš skirtingų savo gebėjimais, įgūdžiais ar žiniomis individų. Taigi kiekvienas teismo pirmininkas žino, kad kai kurie jo teismo teisėjai yra tinkamesni nagrinėti tam tikras bylas. Tačiau teisinės sistemos skiriasi pagal tai, ar tokios asmeninės savybės gali ar negali būti vertinamos tuo metu, kai bylos paskirstomos teisėjui ar jų kolegijoms[13]. Pavyzdžiui, asmeninė teisėjo specializacija, jei ji nėra nustatyta tvarka patvirtinta vidine teisėjo specializacija, Lietuvoje iš esmės neturi reikšmės skirstant bylas.

M. Zimmer nurodo, kad bylose, kurias nagrinėja teisėjas specialistas, bylininkai labiau pasitiki teisėjo gebėjimais, žiniomis ir patirtimi, todėl advokatai yra mažiau suinteresuoti teikti išsamius paaiškinimus teisės ar kitais susijusiais klausimais, o tai leidžia sumažinti išlaidas ir laiką, kuris yra reikalingas bylos medžiagai įvertinti[14]. Be to, teisėją specialistą paprastai kur kas mažiau gali paveikti įvairios proceso šalių gudrybės, kuriomis jos gali bandyti užvilkinti teismo procesą, taip pat spaudimas, su kuriuo teisėjai specialistai gali susidurti nagrinėdami bylas[15].

Kaip vienas iš specializacijos pranašumų taip pat gali būti nurodoma, kad teisėjai specialistai, atsižvelgiant į jų žinias, patirtį ir mažesnį skaičių, turi geresnių galimybių formuoti nuoseklią teismų praktiką. Teismo sprendimų vienodumas didina teisės aiškumą ir nuspėjamumą, todėl gali sumažėti atitinkamos srities ieškinių skaičius.

Konsultacinė Europos teisėjų taryba (toliau – ir CCJE), nors apskritai gana skeptiškai vertina teisėjų specializacijos plėtojimą, pripažįsta, kad specializaciją dažnai lemia ne sąmoningas jos pasirinkimas, bet poreikis prisitaikyti prie teisės pokyčių. Nuolatinis naujų teisės aktų priėmimas tiek tarptautiniu, tiek Europos ar nacionaliniu lygmenimis ir besikeičianti teismų praktika bei doktrina plečia teisės mokslo ribas ir daro jį sudėtingą. Teisėjui darosi sunku išmanyti visas šias sritis, o visuomenė ir bylos šalys iš teismų reikalauja vis daugiau profesionalumo ir efektyvumo. Teisėjų specializacija gali užtikrinti, kad jie turėtų reikiamų žinių ir patirties savo jurisdikcijos srityje. Taigi specializacija, padidindama tam tikros teisinės srities kompetenciją, gali padėti padidinti teismų efektyvumą ir pagerinti bylų valdymą, atsižvelgiant į nuolat didėjantį bylų skaičių[16].

[13] A. Uzelac, „Mixed Blessing of Judicial Specialisation: the Devil is in the Detail‘(2014)“, *Russian Law Journal*, t. 4, p. 149.

[14] M. B. Zimmer. „Overview Of Specialized Courts“ (2009), *International Journal For Court Administration*, Vol. 2, No. 1. Prieiga per internetą: <http://www.iacajournal.org/index.php/ijca/article/view/URN%3ANBN%3ANL%3AUI%3A10-1-115882>.

[15] R. Arnold. „Case management, judicial specialisation and intellectual property litigation“ (2010), *Civil Justice Quarterly*, t. 29(4), p. 489.

[16] The specialisation of jugdes (Opinion No 15). Adopted at the 13th plenary meeting of the Consultative Council of European Judges (Paris, 5–6 Movember 2012). Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/ccje/textes/Avis_en.asp>.

Tačiau, kaip matyti ir iš CCJE nuomonės, teisėjų specializacija pati savaime ir automatiškai nesukuria prielaidų paspartinti teismo procesą. Specializacija aptariamo efekto galima pasiekti tik tokiu atveju, jei teisėjai iš tiesų turi reikiamų žinių, įgūdžių ir kompetenciją, leidžiančią bylose kylančius klausimus spręsti sparčiai. Kitaip tariant, efektyvumas yra rezultatas, o kompetencija yra atributas, kuris gali duoti tam tikrų rezultatų[17].

Kitas svarbus aspektas, kad teisėjų specializacijos potencialas procesui spartinti būtų faktiškai išnaudojamas, yra tai, jog teisėjų specializacijos, ypač vidinės, nustatymas neturėtų lemti labai skirtingo teisėjų darbo krūvio, ypač tokio darbo krūvio besispecializuojančiam teisėjui, su kuriuo jis negalėtų veiksmingai susitvarkyti. Iš pokalbių su kai kuriais Lietuvos teisėjais galima susidaryti įspūdį, kad šioje srityje yra sunkumų. Tam tikrai specializacijai kai kuriuose teismuose galbūt yra priskirta per mažai teisėjų, todėl dėl per didelio darbo krūvio jie negali išnagrinėti bylų taip, kad būtų laikomasi visų įstatymuose nustatytų teismo procesinių veiksmų atlikimo terminų[18].

Pernelyg siaura specializacija taip pat gali turėti neigiamą poveikį proceso spartai. Teisėjui, kuris išimtinai ir labai ilgą laiką specializuojasi santykinai negausioje bylų kategorijoje, gali būti kur kas sunkiau spręsti kompleksinius, su kitomis teisės sritimis susijusius klausimus. Savo ruožtu bylos, kuriose pareikšti reikalavimai liečia ne vieną teisės sritį, yra labiau norma nei taisyklės išimtis[19], ypač turint omenyje teisės konstitucionalizavimo[20], tarptautiniu mastu pripažįstamų ir ginamų žmogaus teisių ekspansijos tendencijas[21].

Teisėjų specializacija dažnai yra siejama su sprendimų priėmimo kokybės, ypač sudėtingose bylose, efektyvumo (kuris apima ne tik proceso operatyvumą, bet ir mikro- ir makroprocesinį ekonomiškumą bei kitus aspektus), teismų praktikos nuoseklumo užtikrinimu, taip pat didesniu visuomenės pasitikėjimu sprendimais, kuriuos priima daugiau tam tikros srities žinių turintis profesionalas. Tačiau atlikti teisės tyrimai rodo, kad teisingumo vykdymo sistema, norint plačiai taikyti teisėjų specializaciją, gali susidurti su šiais iššūkiais ir problemomis:

[17] L. Baum. „Probing the Effects of Judicial Specialisation" (2009), *Duke Law Journal*, t. 58, p. 1676.

[18] Pvz., Lietuvos CPK nustato terminus darbo bylose – per 30 dienų nuo ieškinio priėmimo turi būti pasirengta bylai, per 30 dienų nuo pasirengimo pabaigos byla turi būti išnagrinėta.

[19] R. Posner, „Will the Federal Courts of Appeals Survive until 1984? An Essay on Delegation and Specialization of the Judicial Function" (1983), *Southern California Law Review*, t. 56, p. 787.

[20] Pasak G. Mesonio, konstitucingumo patikra tampa ne atsitiktine ar išimtine, o permanentine teisės normų sistemos funkcionavimo realija. Žr. G. Mesonis, „Teisės konstitucionalizavimo dinamika". *Teisė*, 2014, t. 92.

[21] Pavyzdžiui, dėl Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos nuosekliai plėtojasi ir plečiasi Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje įtvirtintų žmogaus teisių veikimo ir apsaugos sritis. Dėl šios priežasties daugelis civilinių bylų liečia minėtos konvencijos garantuojamas teises, o tai lemia teismo pareigą būti atidžiam šiuo aspektu.

- Teisėjo specialisto per daug siauro požiūrio, vienpusiškumo, izoliacijos pavojus. Teigiama, kad labai specializuoti profesionalai dažnai nesugeba matyti toliau už savo nosies galą ir negali inkorporuoti savo ekspertinių žinių į platesnį kontekstą, į kurį būtina atsižvelgti, norint rasti optimalų problemos sprendimo būdą[22].
- Teismų praktikos ir teisės aiškinimo plėtojimo ir vystymo stagnacijos rizika[23].
- Teisėjų nepriklausomumo ir nešališkumo problema dėl teisėjo specialisto galimo suartėjimo ar susipriešinimo su toje srityje besibylinėjančiomis šalimis ar teisininkais.
- Teisėjo specialisto mobilumo ir lankstumo sumažėjimas.
- Teisminės gynybos prieinamumo apsunkinimas, koncentruojant tam tikros kategorijos bylas viename ar keliuose teismuose, kurie gali būti labai nutolę nuo ginčo šalių.
- Teismų ir teisėjų nelygybė, jei specializuoti teismai ar skyriai yra geriau finansiškai ir kitaip aprūpinami.
- Potenciali nelygybė dėl teisminės gynybos kokybės – ne visi teismai gali turėti atitinkamos srities teisėją specialistą.
- Teisėjas specialistas galbūt dubliuoja kitų sričių ekspertų darbą[24].
- Potencialus teisės būti išklausytam pažeidimas. Teisėjas specialistas gali būti linkęs patarti kolegoms atitinkamais techniniais klausimais, nepateikiant jų šalims aptarti[25].
- Teisėjui specialistui gali būti sunkiau siekti karjeros, jei aukštesniame teisme nėra tokios specializacijos.
- Siaura specializacija gali atbaidyti talentingus ir kvalifikuotis teisininkus kandidatuoti į teisėjo poziciją, susijusią su šia sritimi.

Apibendrinant matyti, kad, priimant teisėjų specializacijos išplėtimo sprendimus, turėtų būti įvertinama visuma reikšmingų aplinkybių, esant galimybei specializacija iš anksto patikrinama bandomasiais projektais ar įvertinant esamą teisėjų specializacijos būklę ir jos rodomus rezultatus.

[22] C. M. Oldfather, „Judging, Expertise, and the Rule of Law“ (2012), *Washington University Law Review*, Vol. 89, Issue 4, p. 848.

[23] The specialisation of judges (Opinion No 15) [interaktyvus]. Adopted at the 13th plenary meeting of the Consultative Council of European Judges (Paris, 5–6 Movember 2012). Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/ccje/textes/Avis_en.asp>.

[24] H. Gramckow, B. Walsh, „Developing Specialized Court Services. International Experiences and Lessons Learned“ (2013), The World Bank. *Justice & Development working paper series*, t. 24, p. 7. Prieiga per internetą: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/16677/819460WP0DevelooBox379851BooPUBLICo.pdf?sequence=1>.

[25] Op. cit. 17, p. 155.

Teisėjų specializacijos nustatymo tvarkos aprašą ir pagrindus Lietuvoje tvirtina Teisėjų taryba (Teismų įstatymo 34 straipsnio 4 dalis), vykdomoji teisėjų savivaldos institucija. Aplinkybė, kad teisėjų specializacijos nustatymas nėra paliktas vien tik teismo vadovybės išimtinei kompetencijai ir yra formaliai reglamentuotas, mūsų manymu, sudaro veiksmingo ir nuoseklaus teismų administravimo prielaidas. Teisėjų tarybos 2008 m. lapkričio 13 d. nutarimu patvirtinto Teisėjų specializacijos tam tikrų kategorijų byloms nagrinėti nustatymo tvarkos aprašo 2 punkte nurodoma, kad teisėjų specializacijos nustatymo tikslas – gerinti atitinkamos kategorijos bylų nagrinėjimo kokybę. Vadinasi, Lietuvos teisėjų bendruomenė specializaciją pirmiausiai suvokia ne kaip bylų spartinimo priemonę, o kaip įrankį bylų nagrinėjimo kokybei pagerinti.

Reformos projektuotojai teigia, kad teisėjų specializacijai plėtotis trukdo apylinkės teismų mažumas, nes daugiau nei pusėje apylinkės teismų yra 3–5 teisėjų etatai. Problema ta, kad siūlomas teismų stambinimas niekaip įvardytos problemos nepadės spręsti, nes, išlikus teismų rūmams ir kaip numatyta projekte taikant rūmams tokias pačias teismingumo taisykles, padėtis iš esmės nepakis. Mat tie patys trys teisėjai ir toliau nagrinės tuos pačius, toje pačioje teritorijoje gyvenančių asmenų ginčus. Projekto rengėjai teigia, kad, sudarant geresnes specializacijos sąlygas, bendrai visiems apylinkės teismą sudarantiems teismo rūmams galėtų būti skirstomos bylos, nagrinėtinos rašytinio proceso tvarka. Galiojančiame CPK numatyta, kad rašytinio proceso tvarka nagrinėjamos arba tam tikroms sąlygoms esant gali būti nagrinėjamos šios civilinių ginčų kategorijos. CPK 235 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad teismas turi teisę nuspręsti nagrinėti bylą rašytinio proceso tvarka, esant šalių rašytiniam sutikimui; taip pat tais atvejais, kai pasirengimas teisminiam nagrinėjimui vyko paruošiamųjų dokumentų būdu ir abi šalys juose išreiškia pageidavimą dėl rašytinio proceso. To paties straipsnio 6 dalyje numatyta, kad byla gali būti nagrinėjama rašytinio proceso tvarka, kai viena iš šalių pareiškia tokį norą, o kita – per teismo nustatytą terminą nepareiškia prieštaravimo.

Visi čia nurodyti bylos nagrinėjimo rašytinio proceso tvarka pagrindai, vargu ar galės būti naudojami skirstant bylas visiems teismo rūmams, nes rašytinio proceso klausimas visada bus sprendžiamas jau po to, kai ieškinys perduotas konkrečiam teisėjui. Tokio pagrindo kaip teisėjų specializacija bylai perduoti iš vieno teisėjo kitam galiojantys įstatymai nenumato. Be to, tokių bylų skaičius yra labai mažas ir tikrai neturės esminės įtakos teisėjų specializacijos plėtrai:

- CPK 423 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad viešųjų pirkimų bylos nagrinėjamos rašytinio proceso tvarka. Ši kategorija bylų, atsižvelgiant į siūlomus pakeitimus, galėtų būti perduota nagrinėti specializuotiems teisėjams. Tiesa, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad didesnės vertės bylos

yra nagrinėjamos apygardos teismuose, kurių struktūrai siūloma reforma niekaip neturi įtakos.

- Ieškiniai nagrinėtini dokumentinio proceso tvarka. Kadangi rašytinio proceso tvarka vyksta tik dalis bylos nagrinėjimo, t. y. procesas iki preliminaraus sprendimo priėmimo, vargu ar šios kategorijos ieškiniai patektų į aptariamą grupę.
- Bylos dėl teismo įsakymo išdavimo. Tai bene svarbiausia bylų, nagrinėtinų rašytinio proceso tvarka, kategorija. Pagal santykį su bendru civilinių bylų skaičiumi prašymai dėl teismo įsakymo išdavimo sudaro 25–30 procentų. Be to, visos šios bylos nepriklausomai nuo ieškinio kainos yra nagrinėjamos apylinkės teismuose (CPK 431 straipsnis 6 dalis). Šiuo požiūriu siūloma taisyklė galėtų padėti sukoncentruoti bylų dėl teismo įsakymo išdavimo nagrinėjimą specializuotų teisėjų rankose. Kita vertus, tai ypač paprastos bylos ir teisėjų specializacija čia visiškai nėra reikalinga. Be to, CPK 432[1] straipsnio 2 dalyje numatyta, kad teisingumo ministras, suderinęs su Teisėjų taryba, prireikus gali nustatyti, kad bylas pagal pareiškimus dėl teismo įsakymo išdavimo, kurie paduodami elektroninių ryšių priemonėmis, nagrinėja vienas ar keli konkretūs apylinkės teismai.
- CPK 441 straipsnyje numatyti ginčai dėl nedidelių sumų. Kaip ir pirmuoju atveju, ar ginčą nagrinėti rašytinio proceso tvarka sprendžia teisėjas, kuriam byla perduota, todėl vargu ar siūloma taisyklė galės būti taikoma.
- Kai kurios kategorijos ypatingosios teisenos bylų (pvz., šaukiamoji teisena). Tokių bylų skaičius yra labai nedidelis, todėl vargu ar darytų esmingą įtaką specializacijos teismuose plėtrai.

Kaip matyti, siūlomos priemonės vargu ar turės esmingą įtaką specializacijos apylinkės teismuose plėtrai. Norint pasiekti realų teisėjų specializavimąsi būtina iš tikrųjų įvykdyti teismų sujungimą kaip tai buvo padaryta (Vilniuje, Kaune, Šiauliuose), tačiau nepaliekant jokių teismo rūmų. Toks sujungimas turėtų būti vykdomas tik ten, kur tai leistų esami nedideli atstumai tarp jungiamų apylinkės teismų, tokių būdu neatitolinant teisingumo vykdymo nuo žmogaus. Įgyvendinus siūlomą reformą, vargu ar bus pasiektas keliamas vienas iš tikslų – sukurti palankesnes sąlygas teisėjų specializacijai taikyti.

Kitas ne mažiau svarbus galimas argumentas pritarant siūlomai reformai – racionalesnis ir efektyvesnis ūkinių, finansinių ir žmogiškųjų išteklių naudojimas. Kalbant apie racionalesnį ir efektyvesnį ūkinių ir finansinių išteklių naudojimą būtų galima galvoti apie tai, kad sujungus viešuosius pirkimus jie galbūt taps efektyvesni, nes perkant didesnį kiekį turėtų būti įmanoma pigiau tą pačią prekę nupirkti atsižvelgiant į masto ekonomiją. Visur kitur, atsižvelgiant į tai, kad lieka teismo rūmai, vargu

ar yra įmanomas esminis proveržis įgyvendinant iškeltus tikslus, nes greičiausiai vienur taupydami, kitur išleisime (pvz., sukūrus vieną teismo kanceliariją, daugiau lėšų reikės logistikai, ir pan.). Tas pats pasakytina ir apie racionalesnį žmogiškųjų išteklių panaudojimą. Šį tikslą įmanoma efektyviai įgyvendinti tik įvykdžius realų teismų sujungimą, tačiau tada kils kitų minėtų problemų. Išsaugant iš esmės esamą apylinkės teismų struktūrą, bus galima sutaupyti vieną kitą teismo pirmininko (atitinkamai padidės teismo pirmininko pavaduotojų skaičius) ar buhalterio etatą, bet esminis proveržis mums atrodo labai abejotinas. Kitas klausimas – ar jis apskritai yra reikalingas.

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvos teismų sistema garantuoja EŽTK 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos žmogaus teisės į jo bylos išnagrinėjimą per protingą laiką tinkamą įgyvendinimą. Šios sistemos stabilumas yra neabejotina vertybė, užtikrinanti ir visuomenės santykių stabilią raidą. Todėl visos teisminės valdžios reformos turėtų būti daromos tik akivaizdžiai įrodžius jų neišvengiamumą ir didelę pridėtinę vertę.

II. Procesinės prielaidos išnagrinėti civilines bylas per protingą laiką

2.1. BENDROSIOS PRIELAIDOS VISOMS INSTANCIJOMS

2.1.1. ŠALIES PAREIGA RŪPINTIS PROCESO SKATINIMU IR TEISMO „IŠAIŠKINIMO PAREIGA“

Analizuojant klausimą, ar, įgyvendinant asmens teisę į jo bylos išnagrinėjimą per protingą laiką, atsakomybė tenka ne tik teismui, bet ir pačioms proceso šalims, susiduriama su dvejopa pozicija. Vienos nuomonės šalininkai, kurie grindžia savo poziciją liberalaus civilinio proceso idėjomis, teigia, kad šalių reikalas, kada ir kaip jos pateiks įrodymus byloje, suformuluos savo argumentus (šiuo atveju yra operuojama ir dispozityvumo bei rungimosi principų esme) ir pan., nes procesas yra tik šalių ir niekieno kito „kova“. Kitos nuomonės šalininkų, savo poziciją grindžiančių socialinio civilinio proceso idėjomis, teigimu, procesas ir jo eiga nėra tik šalių reikalas, nes čia yra ir aiškus viešasis interesas, kad byla būtų išnagrinėta kuo greičiau. Todėl nuo šalių priklauso, kreipsis jos į teismą ar ne, sudarys taikos sutartį ar ne, ir pan., tačiau jeigu šalys jau kreipėsi į valstybę dėl kilusio ginčo išsprendimo, privalo atsižvelgti ne tik į savo asmeninius, bet ir į viešuosius interesus proceso baigtimi. Lietuvos civiliniame procese, kaip ir daugumoje Europos valstybių, vyrauja antroji nuomonė ir todėl čia įstatymų leidėjas suformulavo šalių pareigą rūpintis proceso skatinimu. Ši pareiga reiškia, kad šalys privalo turimą procesinę medžiagą teismui pateikti taip, kaip to reikalauja rūpestingas ir greitas proceso vedimas[26]. Taigi pareiga rūpintis proceso skatinimu reiškia tam tikrą šalių elgesio būdą ginčo nagrinėjimo metu. Jos pačios turi vertinti savo įrodymų pateikimą laiku ir poreikį konkrečioje proceso stadijoje. Šis vertinimas turi būti atliekamas vadovaujantis dviem įvardytais kriterijais – pirma, įrodymų pateikimas laiku būtinas proceso koncentruotumo principui įgyvendinti, antra, procesinis rūpestingumas bylos vedimu teisme. Procesinės medžiagos, atitinkančios įvardytus kriterijus, pateikimo apimtį vertina šalys, atsižvelgdamos į konkrečią bylos nagrinėjimo procesinę situaciją, kurį, savaime suprantama, keičiasi priklausomai nuo to, kaip keičiasi šalių padėtis procese. Procesinės situacijos šiuo atžvilgiu konkretinimas paprastai nesukelia didesnių sunkumų,

[26] U. Kallweit. *Die Prozessförderungspflicht der Parteien und die Präklusion verspäteten Vorbringens im Zivilprozess nach der Vereinfachungsnovelle*. Frankfurt am Main, 1983, p. 10.

nes tai gana nesudėtingai gali būti daroma atsižvelgiant į procesinius dokumentus ar žodinio bylos nagrinėjimo eigą. Sudėtingiau nustatyti, kokią procesinę medžiagą ginčo šalys, atsižvelgdamos į reikalaujamą procesinį rūpestingumą, konkrečiame ginčo nagrinėjimo etape turi pateikti teismui. Reikia pripažinti, kad dėl procesinių situacijų įvairumo vieno proceso metu gali būti apibrėžiamos tik gana bendros rekomendacijos. Šiuo požiūriu tai yra teismų praktikos užduotis, įvertinant atskirų kategorijų bylų grupes, tiksliau apibrėžti, ką reiškia sąvoka „procesinis rūpestingumas konkrečioje bylos padėtyje".

Tinkamai ar ne šalys vykdo šią savo pareigą, galutinai įvertina teismas. Pripažinęs, kad kuri nors ginčo šalis pažeidė šią pareigą, teismas turi teisę imtis tam tikrų procesinių priemonių – atsisakyti priimti šalių pateiktus įrodymus, priimti sprendimą už akių ar tam tikrais atvejais konstatavęs šalies piktnaudžiavimą procesu, skirti šaliai baudą arba nukrypti nuo bendrųjų bylinėjimosi išlaidų paskirstymo šalims taisyklių. Šalių pareiga rūpintis proceso skatinimu yra ir kooperacijos principo sudedamoji dalis, nes kitaip tiesiog neįmanoma atrodytų šio principo deklaruojama teismo ir šalių bendradarbiavimo dvasia procese siekiant greitai ir teisingai išspręsti bylą. Ši šalių pareiga yra taikoma tiek žodiniam, tiek rašytiniam bylos nagrinėjimui bei pasirengimo teisminiam nagrinėjimui stadijos atžvilgiu.

Šalių pareiga rūpintis proceso skatinimu ir jos skiriamas didelis dėmesys tam, kad ginčo šalių veiksmai atitiktų konkrečios ginčo nagrinėjimo procesinės situacijos poreikį, daugelio autorių nuomone, inicijuoja dviejų labai svarbių tikslų įgyvendinimą[27]:

- tokiu būdu, siekiant pagreitinti bylos nagrinėjimą, ginčo šalys yra skatinamos, atsižvelgiant į procesinę situaciją, kuo anksčiau pateikti būtiną procesinę medžiagą. Tad siekiama išvengti to, kai viena šalis vis teikia turimus įrodymus ir tokiu būdu vilkina sprendimo byloje priėmimo galimybę;
- kita vertus, šalys turi atidžiai stebėti bylos nagrinėjimo eigą ir pateikti tik tokius įrodymus, kurie yra būtini atsižvelgiant į konkrečią ginčo nagrinėjimo procesinę padėtį. Tokiu būdu siekiama išvengti, kad šalys iš karto bandytų įvertinti visus galimus proceso eigos variantus ir „apkrautų" bylos turinį visiškai nereikalingais įrodymais, o tai vėlgi reikštų bylos nagrinėjimo vilkinimą.

Lietuvos CPK situacija šalies pareigos rūpintis proceso skatinimu srityje jau atitinka geriausius europinius pavyzdžius. Visų pirma tai lėmė aiškių civilinio proceso tikslų ir kai kurių naujų principų suformulavimas. CPK 2 straipsnyje teigiama, kad vienas iš civilinio proceso tikslų yra kuo greičiau atkurti teisinę taiką tarp ginčo

[27] U. Kallweit. *Die Prozessförderungspflicht der Parteien und die Präklusion verspäteten Vorbringens im Zivilprozess nach der Vereinfachungsnovelle*. Frankfurt am Main, 1983, p. 31.

šalių. Iš CPK 7 straipsnio (proceso ekonomiškumas ir koncentracija) aiškiai ir nedviprasmiškai matyti, kad rūpinimasis šio tikslo įgyvendinimu yra ne tik teismo, bet ir šalių pareiga. Šioje studijoje suformuluota ir šalių pareiga rūpintis proceso skatinimu: „byloje dalyvaujantys asmenys privalo rūpintis greitu bylos išnagrinėjimu ir rūpestingai bei laiku, atsižvelgdamos į proceso eigą, pateikti teismui įrodymus bei argumentus, kuriais yra grindžiami jų reikalavimai ar atsikirtimai." Remiantis tuo visiškai kitą pobūdį įgyja ir naujojo CPK 42 straipsnio V dalyje įtvirtinta jau minėta šalių pareiga joms priklausančiomis procesinėmis teisėmis naudotis sąžiningai. Ji reiškia ir tinkamą pareigos rūpintis proceso skatinimu įgyvendinimą. Šalies pareiga rūpintis proceso skatinimu detalizuojama kai kuriuose kituose CPK straipsniuose. Pavyzdžiui, 226 straipsnyje teigiama, kad pasiruošimo teisminiam nagrinėjimui metu šalys turi pateikti teismui visus turimus įrodymus ir paaiškinimus, turinčius reikšmės bylai, taip pat nurodyti įrodymus, kurių jos negali pateikti teismui, kartu aplinkybes, trukdančias tai padaryti, bei galutinai suformuluoti savo reikalavimus ir atsikirtimus į pareikštus reikalavimus. Įvardyta šalies pareiga pateikti visus turimus įrodymus jokiu būdu neturėtų būti suprantama kaip pareiga pateikti apskritai viską, kas, šalies manymu, yra reikšminga bylai. Toks šio straipsnio aiškinimas reikštų teismo apkrovą dažnai visiškai nereikalinga procesine medžiaga. Pateiktoji norma turi būti aiškinama neatsiejamai nuo CPK 7 straipsnyje įtvirtintos šalies pareigos rūpintis proceso skatinimu, tai yra šalys turėtų pateikti tik tuos įrodymus, kurie yra būtini atsižvelgiant į konkrečią procesinę situaciją, o tinkamu šios šalies pareigos įgyvendinimu ir pagalba ją įgyvendinant turėtų rūpintis bylą nagrinėjantis teismas.

Atkreiptinas dėmesys, kad šalies pareigos rūpintis proceso skatinimu tinkamo įgyvendinimo konkrečiame procese vertinimas yra labai svarbi EŽTT vertinimo dalis, sprendžiant, ar konkrečioje byloje šalis tinkamai elgėsi ir nevilkino bylos nagrinėjimo. Jeigu EŽTT procese konkrečioje byloje yra konstatuojama, kad šalis piktnaudžiavo savo procesinėmis teisėmis ir todėl procesas buvo esmingai užvilkintas, pripažinti, kad buvo pažeista tokio asmens teisė į bylos išnagrinėjimą per protingą laiką, tampa gana sudėtinga. Kita vertus, EŽTT visada vertins, kokių procesinių priemonių yra numačiusi savo įstatymuose valstybė, kuriomis būtų galima efektyviai užkirsti kelią piktnaudžiauti procesu.

Bendrais bruožais aptarus šalies pareigą rūpintis proceso skatinimu, toliau būtų logiška kalbėti apie bylą nagrinėjančio teismo teises ir pareigas šioje srityje, nes kooperacijos principas procese lemia ne tik šių dviejų proceso subjektų bendradarbiavimą, bet ir jų teises ir pareigas, siekiant greitai ir teisingai išnagrinėti bylą. Kooperacijos ir proceso koncentruotumo principai lemia gana aiškias teismo pareigas. F. Kleinas, kalbėdamas apie proceso koncentruotumą, vis pateikdavo pavyzdį bylos, kurioje išlaikymo vaikui priteisimo klausimas buvo išspręstas, kai

„vaikui“ jau buvo sukakę šešiasdešimt metų[28]. Visiškai aišku, kad tokio ar panašaus pobūdžio „teisingumas“ ne tik niekam nereikalingas, bet ir pažeidžia žmogaus teisę, kad jo byla būtų išnagrinėta per protingą laiką. Siekiant suderinti minėtus du tikslus, būtina sąlyga yra bylą nagrinėjančio teismo aktyvumas ir galimybė veikti taip, kad būtų užtikrintas koncentruotas bylos medžiagos pateikimas, suformuluoti reikalavimai ir atsikirtimai į juos. Kita vertus, būtina užtikrinti, kad teismas būtų aktyvus neperžengiant įstatymo nustatytų ribų, siekiant, kad priimtas byloje teismo sprendimas atitiktų materialiąją tiesą. Teismo aktyvumo ribos pirmiausiai yra apibūdinamos „išaiškinimo pareiga“.

Tokios teismo išaiškinimo pareigos, kuri yra šiandieniame civiliniame procese, nebuvo žinoma klasikinei romėnų teisei. Tačiau jau tada bylą nagrinėjantis teismas, jei buvo svarbių priežasčių, savo nuožiūra turėjo teisę pasiūlyti šaliai papildyti bylos medžiagą. Poklasikiniame ir Justiniano civiliniame procese jau randama konkretesnių teismo teisių vykdant procese išsiaiškinimo veiklą, siekiant pagelbėti vienai iš šalių. Šiandieną teismo išaiškinimo pareiga yra beveik visuose kontinentinės Europos civilinio proceso kodeksuose. Tai, be abejo, yra socialinio civilinio proceso teorijos ir Austrijos civilinio proceso kodeksų įtakos vaisius. Ši teismo pareiga buvo ir tarpukario Lietuvos civilinės teisenos įstatymo 82 straipsnyje nuo 1934 metų. Šios teismo pareigos pagrindinis tikslas – įgyvendinti šalių lygiateisiškumo principą, t. y. išvengti tokių situacijų, kai šalis esminiais byloje klausimais nepasisako arba pasisako netinkamai tik dėl savo teisinio neišprusimo ar nesugebėjimo raiškiai reikšti savo mintis. Vokietijos civilinio proceso moksle taip pat pripažįstama, kad ši teismo pareiga yra būtina sąlyga tinkamai įgyvendinti teisės būti išklausytam principą, nes tik suvokdama, kurios bylos aplinkybės yra esminės, ginčo šalis gali realiai pareikšti dėl jų savo nuomonę[29]. Taigi teismas privalo atkreipti šalių dėmesį į visas esmines bylai aplinkybes. Teismo išaiškinimo pareiga reiškia ir būtinumą atkreipti šalių dėmesį į neaiškius ir nepilnus jų teiginius, kuriems įrodyti reikėtų pateikti papildomų įrodymų. Tiesa, šiuo atveju yra ginčijamasi, ar teismas turi teisę konkrečiai nurodyti, kokie papildomi įrodymai yra būtini byloje[30]. Taip pat nesutariama klausimu, ar teismas, šaliai pateikus papildomų įrodymų, jeigu jam atrodo, kad ir jų nepakanka, turi pareikalauti toliau papildyti bylos medžiagą. Kitaip tariant, ar teismas turi pakartotinai pasinaudoti išaiškinimo pareiga. Vyrauja nuomonė, kad teismas visada ne privalo, bet turi teisę naudotis įvardytomis priemonėmis, jeigu mano, kad tai yra būtina siekiant greitai ir teisingai išnagrinėti bylą. Kita vertus, teismas privalo užtikrinti, kad bylos aplinkybės būtų išaiškintos galimai

[28] C. Baudenbacher, Op. cit., S. 22.

[29] E. Novak. *Richterliche Aufklärungspflicht und Befangenheit*. Bochun, 1991, p. 12.

[30] Ten pat, p. 57.

išsamiai[31]. Nuo šios pareigos teismas turėtų būti atleidžiamas tik tokiu atveju, kai jis pasinaudojo visomis jam priklausančiomis teisėmis, tačiau šalys vis tiek nepakeitė savo nuomonės ginčijamu klausimu. Lietuvos CPK numato šias pagrindines teismo teises įgyvendinant „išaiškinimo pareigą“:

- CPK 160 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad teismas gali užduoti klausimų dalyvaujantiems byloje asmenims, reikalauti iš jų paaiškinimų, nurodyti jiems aplinkybes, kurias būtina nustatyti siekiant teisingai išnagrinėti bylą, pasiūlyti dalyvaujantiems byloje asmenims pateikti papildomų įrodymų. Teismas taip pat gali *ex officio* paskirti byloje ekspertizę, taip pat įstatymo numatytais atvejais ir kai to reikia viešajam interesui ginti, rinkti įrodymus savo iniciatyva (atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo ir Aukščiausiojo Teismo pateiktą viešojo intereso sąvoką, šia teise teismai turėtų naudotis ypač retai); įpareigoti dalyvaujančius byloje asmenis pateikti teismui įrodymus, kuriuos jie turi ir kuriais remiasi; pasiūlyti pasirūpinti tinkamu atstovavimu procese. CPK 225 straipsnio 1 punkte numatyta, kad priėmęs ieškinį teismas prireikus patikslina arba paskirsto šalių naštą įrodinėti.

Teismas jam priklausančia išaiškinimo pareiga gali naudotis įvairiais būdais – klausti ginčo šalių, aptarti su jomis faktinius ir teisinius ginčo ypatumus ir pan. Visiškai nėra būtina, kad teismas pasinaudotų visomis įvardytomis priemonėmis, siekdamas konstatuoti, kad „išaiškinimo pareiga“ įgyvendinta tinkamai. Vertinant tai, kaip teismas vykdė šią pareigą, iš bylos medžiagos turi būti aiškiai matoma, kad teismas proceso metu pasirinktomis įstatymo nurodytomis priemonėmis atkreipė šalies dėmesį į esmines bylos aplinkybes ir esamas jų išaiškinimo spragas bei nurodė jų pašalinimo galimybes. Visada teismas privalo ginčo šalims suteikti pakankamai laiko, kad jos galėtų įvertinti pateiktus pasiūlymus ir priimti savarankišką sprendimą. Tais atvejais, kai šaliai atrodo reikalingas advokato patarimas, teismas turėtų atidėti bylos nagrinėjimą. Kad ši situacija netrukdytų įgyvendinti bylos nagrinėjimo koncentruotumo principo, teismas, numatydamas tokius galimus padarinius, turėtų kuo anksčiau pasinaudoti savo išaiškinimo pareiga ir šitaip išvengti bylos nagrinėjimo atidėliojimo.

Teismo išaiškinimo pareigą lemia ne tik būtinumas teisingai išspręsti ginčą ir nustatyti jame materialiąją tiesą, bet iš dalies ir proceso koncentruotumo bei jo ekonomiškumo principas. Tik teismas, turintis įvardytų galių, gali realiai proceso eigai daryti įtaką tokiu būdu, kad visa esminė bylai medžiaga bei šalių reikalavimai būtų pateikti tinkamu metu ir kuo anksčiau ir taip užtikrinti, kad byla išnagrinėjama jau per pirmąjį teismo posėdį.

[31] Ten pat, p. 63.

CPK vienareikšmiškai numatyta teismo išaiškinimo pareiga, siekiant, kad byla būtų išnagrinėta teisingai ir greitai. Šią teismo pareigą lemia CPK 7 ir 8 straipsniuose įtvirtinti proceso koncentruotumo, ekonomiškumo ir kooperacijos principai, pagal kuriuos, teismas privalo rūpintis, kad byla būtų išnagrinėta tinkamai ir greitai. Detalizuojama ši teismo pareiga CPK 159 ir 160 straipsniuose, juose teigiama, kad pirmininkaujantysis turi rūpintis tinkamu ir kuo greitesniu bylos išnagrinėjimu, imtis priemonių, kad būtų nustatytos esminės bylos aplinkybės. Tinkamas bylos išnagrinėjimas reiškia, kad teismas turi nustatyti materialiąją tiesą byloje, todėl pirmininkaujantysis privalo rūpintis, kad bylos aplinkybės būtų ištirtos kuo išsamiau. Įrodinėjimo standartu civilinėje byloje turėtume laikyti visišką ar beveik visišką teismo įsitikinimą bylos aplinkybių egzistavimu arba tuo, kad jų nėra. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra konstatavęs, kad „CPK nekonkretizuojama, koks turi būti teismo įsitikinimo laipsnis. CPK įtvirtintas socialinio civilinio proceso modelis, todėl įrodinėjimo procese taikytinas aukštesnis įrodinėjimo standartas. Tokia įrodinėjimo standarto samprata suponuoja tai, kad įrodinėjimo apimties kriterijumi laikytinas protingo žmogaus etalonas ir faktas pripažintinas įrodytu esant visiškam arba beveik visiškam vidiniam teismo įsitikinimui. Kilus abejonių dėl fakto buvimo (nebuvimo), teismas turėtų patikslinti šalių naštą įrodinėti, įgyvendindamas išaiškinimo pareigą (CPK 159 straipsnis, 179 straipsnio 1 dalis, 225 straipsnis)[32].

Tad galima konstatuoti, kad CPK 159 straipsnyje įtvirtinta teismo išaiškinimo pareiga yra ne tik priemonė garantuoti tinkamą šalių lygybės principo įgyvendinimą bei materialiosios tiesos nustatymą konkrečioje byloje, bet ir labai svarbi priemonė, suteikianti bylą nagrinėjančiam teismui realių galimybių vesti procesą tokiu būdu, kad būtų įgyvendinta asmens teisė į jo bylos išnagrinėjimą per protingą laiką.

2.1.2. DRAUDIMAS PIKTNAUDŽIAUTI PROCESU

Male enim nostro jure uti non debemus – neturėtume piktnaudžiauti savo teise, teigiama Gajaus institucijose[33], parašytose apie 161 mūsų eros metus. Viduramžių ir romėnų-kanonų teisėje šalys galėjo būti įpareigotos prisiekti, kad nesiims atitinkamų procesinių veiksmų arba neprašys atidėti teismo posėdžio, siekdamos užvilkinti procesą. Ši priesaika rodė ne tik tai, kad proceso vilkinimas buvo laikomas problema, bet ir tai, kad piktnaudžiavimas procesinėmis taisyklėmis buvo viena iš pagrindinių ilgo proceso priežasčių[34]. Europos Tarybos Ministrų komiteto 1984 m. vasario 28 d.

[32] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2010 m. gegužės 10 d. nutartis civilinėje byloje *E. R. v. DNSB „Eglutė“,* Nr. 3K-3-206/2010.

[33] A. N. Yiannopoulos. „Civil Liability for Abuse of Rights: Something Old, Something New“ (1994). *Louisiana Law Review* [interactive], t. 54, p. 1179. Prieiga per internetą:< http://heinonline.org>.

[34] C. H. Van Rhee. Introduction. In *Within a Reasonable Time – The History of Due and Undue*

rekomendacijoje pabrėžiama, kad kai kurių valstybių narių civilinio proceso taisyklės gali tapti kliūtimi vykdyti teisingumą, nes jomis gali būti piktnaudžiaujama arba manipuliuojama norint vilkinti procesą; turi būti imtasi priemonių apginti šalis nuo piktnaudžiavimo ir vilkinimo taktikos[35]. Taigi piktnaudžiavimas ir šiandien tebėra vienas iš neabejotinai svarbių veiksnių, galinčių nepagrįstai užtęsti procesą. Lietuvos Respublikos CPK 7 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad dalyvaujantys byloje asmenys privalo sąžiningai naudotis jiems priklausančiomis procesinėmis teisėmis ir jomis nepiktnaudžiauti, rūpintis greitu bylos išnagrinėjimu, rūpestingai ir laiku, atsižvelgdami į proceso eigą, pateikti teismui įrodymus ir argumentus, kuriais grindžiami jų reikalavimai ar atsikirtimai. Aplinkybė, kad draudimas piktnaudžiauti yra išdėstytas greta pareigos rūpintis greitu bylos išnagrinėjimu, akivaizdžiai rodo, kad Lietuvos įstatymų leidėjas nepiktnaudžiavimą laiko neatsiejamai susijusiu su operatyviu bylos išsprendimu.

Poreikis kovoti su piktnaudžiavimu kaip veiksniu, galinčiu užtęsti teismo procesą, Lietuvoje pripažįstamas tiek įstatyminiu, tiek teismų jurisprudencijos lygiu. Procesinio piktnaudžiavimo sąvoka ir požymiai Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje pakankamai išsamiai pirmą kartą buvo atskleisti 2001 m. spalio 24 d. nutartyje[36]. Teismas pažymėjo, kad „civilinio proceso paskirtis – užtikrinti greitą ir teisingą privatinių ginčų išsprendimą, ginčijamų civilinių teisių bei pareigų nustatymą. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalis numato, kad nustatant kiekvieno asmens teises ir pareigas ar jam pareikštą kaltinimą, jis turi teisę, kad jo byla būtų nagrinėjama per įmanomai trumpiausią laiką lygybės ir viešumo sąlygomis pagal įstatymą sudaryto nepriklausomo ir nešališko teismo. Ši teisė laiduojama ir ieškovui, ir atsakovui, ir kitiems byloje dalyvaujantiems asmenims. Todėl visi dalyvaujantys byloje asmenys, siekdami nepažeisti kitų, ypatingai priešingus interesus turinčių dalyvaujančių byloje asmenų teisių ir interesų, privalo savo procesinėmis teisėmis (teise reikšti prašymus, teikti įrodymus, apskųsti procesinius teismų sprendimus ir kt.) naudotis sąžiningai <...>. CPK <...> įtvirtina dalyvaujančių byloje asmenų pareigą domėtis nagrinėjamos bylos eiga, veikti už greitą ir teisingą bylos išnagrinėjimą. Tuo būdu užtikrinamas civilinio proceso tikslų įgyvendinimas, taip pat atskleidžiamas vienas iš svarbiausių

Delay in Civil Litigation, p. 2. Prieiga per internetą:<http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1799845>.

[35] Europos Tarybos Ministrų komiteto 1984 m. vasario 28 d. rekomendacija Nr. R(84)5 „Dėl civilinio proceso principų, turinčių pagerinti teisingumo sistemos funkcionavimą“. Prieiga per internetą: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=603496&SecMode=1&DocId=682030&Usage=2>.

[36] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2001 m. spalio 24 d. nutartis civilinėje byloje *G. K. v. AB „Turto bankas“*, Nr. 3K-3-999/2001.

procesinių teisių paskirties aspektų – garantuoti operatyvų ir teisingą bylos išnagrinėjimą. Procesinės teisės įgyvendinimas tokiu būdu, kuriuo nepagrįstai, prieštaraujant šios subjektinės teisės paskirčiai, suvaržomos kitų asmenų turimos teisės ir teisėti interesai, laikytinas piktnaudžiavimu teise – neteisėtu veiksmu". Vėlesnėje teismų praktikoje piktnaudžiavimo sąvoka buvo plėtojama. Išanalizavus naujausią Lietuvos teismų praktiką, galima išskirti šiuos piktnaudžiavimo bruožus, pagrindinius aspektus:

- piktnaudžiavimas procesinėmis teisėmis yra teisės pažeidimas, t. y. civilinio proceso teisės tiesiogiai draudžiamas elgesys, už kurį numatyta galimybė taikyti teisinę atsakomybę;
- piktnaudžiavimas procesine teise pasireiškia konkrečios subjektinės teisės įgyvendinimo sąlygų pažeidimu;
- įstatyme nustatytos teisės įgyvendinimas gali būti laikomas piktnaudžiavimu išimtiniais atvejais, kai tokia teise akivaizdžiai naudojamasi ne pagal jos paskirtį[37]. Ieškinyje ar kitame procesiniame dokumente išdėstyto prašymo ar reikalavimo nepatenkinimas savaime nepatvirtina piktnaudžiavimo;
- piktnaudžiavimas yra toks elgesys, kuris nors ir išoriškai atrodo teisėtas, tačiau turi paslėptą neteisėtą tikslą (pvz., vilkinti bylą[38]; sukelti nepatogumų kitai šaliai, sudaryti jai spaudimą kituose teisiniuose santykiuose, daryti įtaką kitos šalies komerciniam ar asmeniniam elgesiui[39]; atitolinti kreditoriaus reikalavimo patvirtinimo klausimą[40], sprendimo dėl įmonės pabaigos priėmimą[41], apriboti didžiausio kreditoriaus dalyvavimą bankroto procese[42]);
- ne kiekvienas pareigos sąžiningai naudotis procesinėmis teisėmis nesilaikymo atvejis savaime reiškia teisės pažeidimą, galintį sukelti teisinės atsakomybės priemonių taikymą, t. y. ne kiekvienu atveju pareigos sąžiningai naudotis procesinėmis teisėmis nepaisymas laikytinas teisės pažeidimu, bet tam tikrais atvejais gali būti įvertintas kaip netinkamas subjektinės

[37] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2013 m. spalio 16 d. nutartis civilinėje byloje *J. G. v. V. G.,* Nr. 3K-3-486/2013.

[38] Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2015 m. birželio 25 d. nutartis civilinėje byloje *A. N. v. J. K.,* Nr. 2-815-157/2015.

[39] Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2014 m. spalio 9 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „VSA Vilnius" v. UAB „Naujininkų ūkis",* Nr. 2-1475/2014.

[40] Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2013 m. gruodžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-2740/2013.

[41] Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2015 m. kovo 5 d. nutartis civilinėje byloje *P. V. v. UAB „RVN",* Nr. 2-540-330/2015.

[42] Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2015 m. rugpjūčio 11 d. nutartis civilinėje byloje *AB „Swedbank" v. TŪB J. D*, Nr. 2-1485-241/2015.

teisės įgyvendinimas[43]. Kitaip tariant, ne kiekvienas nesąžiningas poelgis procese jau savaime yra ir piktnaudžiavimas procesinėmis teisėmis. Piktnaudžiavimo procesinėmis teisėmis ir bendrojo sąžiningumo imperatyvo pažeidimo santykis yra kaip dalies ir visumos. Piktnaudžiavimas procesinėmis teisėmis – specifinis pareigos naudotis procesinėmis teisėmis sąžiningai nesilaikymo atvejis, kuris pasireiškia savarankišku procesiniu teisės pažeidimu, turinčiu savitus požymius;

- piktnaudžiavimas gali pasireikšti ir neveikimu (nutylėjimu, nuslėpimu tam tikros bylos nagrinėjimui reikšmingos informacijos)[44];
- piktnaudžiavimas galimas ir pavieniais veiksmais ar neveikimu (pvz., aiškiai nepagrįstu kreipimusi dėl bankroto bylos iškėlimo); nėra būtinas sistemingumas[45] ar tęstinė netinkama veika[46]. Tačiau apskritai sistemingumas (pvz., nuolat reiškiant nušalinimus bylą nagrinėjančiam teisėjui dėl jo priimamų asmeniui nepalankių procesinių sprendimų) yra reikšminga aplinkybė, sprendžiant, ar asmuo nepiktnaudžiauja savo teise[47];
- sprendžiant, ar asmuo piktnaudžiauja, būtina įvertinti teismo vaidmenį įgyvendinant procesines teises. Kadangi procesinių teisių įgyvendinimas galimas tik daugiau ar mažiau dalyvaujant teismui, dėl teismo taikytų proceso teisės normų ir padarytų šių normų pažeidimų asmenų veiksmai gali būti nekvalifikuojami kaip piktnaudžiavimas procesinėmis teisėmis, net jei nustatoma, kad jie netinkamai naudojasi savo procesinėmis teisėmis[48];
- piktnaudžiavimo subjektais gali būti visi byloje dalyvaujantys asmenys, tarp jų ir esami[49] bei buvę atstovai[50], advokatai[51], taip pat tie asmenys,

[43] Op. cit., 37.

[44] Op. cit., 39.

[45] Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2012 m. birželio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-497/2012. Kita vertus, pvz., 2015 m. birželio 30 d. Lietuvos apeliacinis teismas nurodė, kad turi būti nustatytas besikartojantis aiškiai nepagrįstas teisės paduoti atskirąjį skundą įgyvendinimas (Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2015 m. birželio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1361-302/2015). Tačiau su šia pozicija sutikti nėra jokio pagrindo.

[46] Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2012 m. rugpjūčio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-988/2012.

[47] Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2015 m. kovo 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-281-370/2015.

[48] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2013 m. spalio 16 d. nutartis civilinėje byloje *J. G. v. V. G,* Nr. 3K-3-486/2013.

[49] Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2015 m. kovo 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-540-330/2015.

[50] Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2013 m. gruodžio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-2740/2013.

[51] Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2015 m. kovo 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-281-370/2015.

kurie reiškia tam tikrus reikalavimus, nors neturi procesinės teisės kreiptis į teismą su tokiais prašymais (pvz., asmuo, neturintis teisės paduoti apeliacinį skundą, jį paduoda[52]; asmuo, kuris neturi teisės skųsti bankrutuojančios įmonės kreditorių susirinkimo nutarimo, pateikia ieškinį dėl jo panaikinimo[53]). Vertinant, ar pagrįstai asmens elgesys kvalifikuotas kaip piktnaudžiavimas nušalinimo teise, svarbia pripažįstama ta aplinkybė, ar asmuo yra profesionalus teisininkas[54].

Paminėti Lietuvos teismų praktikos pavyzdžiai iš esmės atitinka civilinio proceso principus ir doktriną. Tačiau, šios studijos autorių nuomone, yra ir tokių draudimo piktnaudžiauti procesu praktinio taikymo aspektų, kurie kelia abejonių ir dėl kurių gali būti diskutuojama.

Visų pirma reikia pažymėti, kad Lietuvos apeliacinis teismas nurodo, jog teisėtas ir pagrįstas asmens naudojimasis procesinėmis teisėmis, jeigu nenustatytas tyčinis nesąžiningas elgesys, negali būti pripažįstamas piktnaudžiavimu procesinėmis teisėmis[55]; paduodančio nepagrįstą procesinį dokumentą asmens nesąžiningumas reiškia asmens suvokimą, kad jo reikalavimas iš tiesų yra nepagrįstas, asmuo neturi teisės reikalauti ginti teisės, nes jos realiai nebuvo pažeistos[56]. Pirmiau paminėti pavyzdžiai leidžia manyti, kad sprendžiant dėl piktnaudžiavimo turėtų būti taikoma subjektyvios kaltės doktrina, kuriai būdinga, kad turi būti nustatomas asmens psichinis (intelektualinis ir valinis) santykis su daroma veika ir padariniais (subjektyvus pakaltinamumas). Asmuo turi suvokti, kad jis atlieka tai, kas, nors formaliai ir leidžiama (pvz., ieškinio teismui pateikimas ar nušalinimo teisėjui pareiškimas), bet iš tikrųjų negali būti patenkinama, nes asmuo žino, kad nėra reikiamų prielaidų pasiekti jo pageidaujamą rezultatą (pvz., asmuo supranta, kad jo ieškinys iš tiesų yra nepagrįstas ar nėra pakankamų prielaidų abejoti teisėjo nešališkumu). Be to, turi būti nustatyta asmens tyčia, t. y. asmuo suvokia, kad jo veikimas arba neveikimas gali neleisti greitai, ekonomiškai ir teisingai išnagrinėti bylą, ir nori taip elgtis, taip pat numato, kad dėl to gali būti padaryta nepateisinama žala teisingumo vykdymo sistemai ir (arba) kitiems proceso dalyviams, ir tokių padarinių siekia arba lengvabūdiškai leidžia jiems atsirasti.

[52] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2005 m. balandžio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-224/2005.

[53] Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2013 m. gegužės 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1485/2013.

[54] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2016 m. kovo 16 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Agerona" v. AB „Klaipėdos jūrų krovinių kompanija"*, Nr. 3K-3-159-421/2016.

[55] Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2015 m. rugsėjo 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1247-180/2015.

[56] Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2014 m. lapkričio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-2051/2014.

Kita vertus, naujausioje Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje pabrėžiama, kad pagal formuojamą kasacinio teismo praktiką įstatyme nustatytos teisės įgyvendinimas gali būti laikomas piktnaudžiavimu tik išimtiniais atvejais, kai tokia teise akivaizdžiai naudojamasi ne pagal jos paskirtį. Teismas neužsimena, kad piktnaudžiavimui būtina tyčia. Pagrįsdamas savo poziciją dėl piktnaudžiavimo sampratos, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pirmiausiai daro nuorodą į 2005 m. balandžio 4 d. nutartį[57], kurioje konstatavo, jog „piktnaudžiavimo procesinėmis teisėmis atvejais laikytini šalies veiksmai naudojantis tokiomis teisėmis ne pagal jų paskirtį, ne pagal civilinio proceso tikslus arba kai tokiais veiksmais sąmoningai sukeliama kitai proceso šaliai esminė žala. Vienos šalies procesinių teisių įgyvendinimu negali būti pateisinamas kitos šalies teisių suvaržymas ir jos padėties apsunkinimas žymiai didesniu mastu, palyginus su mažesniu interesu įgyvendinti tokią procesinę teisę. Viena proceso šalis privalo teisiškai gerbti kitą šalį, jos teisėtus interesus. Siekdama savo tikslų ir naudodamasi savo procesinėmis teisėmis šalis negali jomis piktnaudžiauti, t. y. naudotis per didelėmis, neproporcingomis priemonėmis, darančiomis nuostolių kitai šaliai“[58].

Apibendrinant tai, kas pasakyta, matyti, kad Lietuvos teismų praktika nepateikia aiškaus atsakymo į klausimą, kokia kaltės samprata ir forma reikia vadovautis norint konstatuoti piktnaudžiavimą. Tokia situacija neprisideda prie kovos su šiuo negatyviu reiškiniu ir jo padariniais, kurie dažnai gali lemti papildomą proceso trukmę. Vis dėlto tokia padėtis iš dalies gali būti aiškinama tuo, kad piktnaudžiavimas gali pasireikšti labai įvairiais veiksmais ir labai skirtingomis aplinkybėmis. Piktnaudžiaujama gali būti skirtingo pobūdžio ir reikšmės teisėmis. Pavyzdžiui, asmens teisė kreiptis į teismą yra pripažįstama fundamentalia teise, be kurios apskritai yra neįmanomas jokių kitų procesinių teisių atsiradimas ir įgyvendinimas. Valstybė turi užtikrinti teisės kreiptis į teismą realumą. Vadinasi, priemonės, kurios gali atgrasyti nuo kreipimosi į teismą, kaip antai sankcijų (baudos ar pareigos atlyginti nuostolius) už nepagrįstą ieškinį taikymas, taip pat turėtų būti taikomos atsargiai. Todėl negali būti kategoriškai atmesta galimybė, kad vienais atvejais piktnaudžiavimui konstatuoti gali būti reikalaujama tyčios ir sąmoningos veiklos, o kitais atvejais gali pakakti ir didelio, akivaizdaus nerūpestingumo. Tokia nuomonė aptinkama ir teisės doktrinoje.

L. Cadiet ir P. Tourneau, analizuodami piktnaudžiavimą procesinėmis teisėmis, atkreipė dėmesį, kad tradiciškai nagrinėjama problema sutelkiama į klausimą,

[57] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2015 m. vasario 18 d. nutartis civilinėje byloje, *V. N. v. Č. B.*, Nr. 3K-3-52-313/2015.

[58] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2005 m. balandžio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-224/2005.

ar piktnaudžiavimui nustatyti pakanka bet kokios kaltės įgyvendinant teisę ar, atvirkščiai, būtina nustatyti piktavališkumą (tyčią) arba didelę klaidą, prilygstančią tyčiai (piktai valiai). Tačiau, jų manymu, ne tiek svarbus yra kaltės turinys (ir ypač jos sunkumas), kiek reikšminga yra individams nustatytų pareigų našta, iš jų reikalaujamas rūpestingumo lygmuo, atsižvelgiant į konkrečias aplinkybes. Visa tai nėra pastovu ir priklauso nuo daugelio veiksnių (materialinės teisės, žalos dydžio, pasirinktų procedūrų ar kt.). Atsižvelgiant į tai, visiškai nenuostabu, kad tam tikrais atvejais reikalaujama blogos valios, o kitais pakanka ir neatsargumo. Nesvarbu, būtina kvalifikuota ar paprasta kaltė, piktnaudžiavimui nustatyti būtinas priemonių (net ir teisėtų) ir tikslų (net ir teisėtų), kurių siekiama, neadekvatumas. Klausimas gali būti sprendžiamas skirtingai, kai kalbama apie kreipimąsi į teismą, gynybą nuo pareikšto reikalavimo, teismo sprendimų peržiūros procedūrą ar sprendimo vykdymą[59].

Lietuvos teismai, šios mokslo studijos autorių nuomone, turėtų aiškiai nurodyti, ar laikosi pirmiau minėtos pozicijos. Negalima laikyti teismo procesinio sprendimo motyvų kokybiškų, kai juose, apibūdinant piktnaudžiavimo subjektyviąją pusę, išvardijami visi įmanomi variantai, nuo tyčinės, sąmoningos veiklos iki paprasčiausio neatsargumo ar neproporcingo naudojimosi įstatymo suteikiamomis teisėmis, nepaaiškinant, kad konkretus vertinimas priklauso nuo atitinkamos situacijos aplinkybių, taip pat nenurodant, kokie veiksniai konkrečioje byloje lemia vienokio ar kitokio požiūrio į piktnaudžiavimui konstatuoti būtinus reikalavimus taikymą. Visada, mūsų manymu, neturėtų būti atmetama galimybė asmens elgesį vertinti pagal iš esmės objektyvius kriterijus, išplaukiančius iš protingo ir rūpestingo bylos dalyvio, kuris, įgyvendindamas jam priklausančias teises, atsižvelgia į viešuosius efektyvaus teisingumo sistemos veikimo interesus, paiso kitų proceso dalyvių teisių ir teisėtų interesų, t. y. naudojasi procesinėmis galimybėmis griežtai pagal paskirtį, elgesio standarto tomis aplinkybėmis, atitinkamais atvejais pakoreguodamas juos pagal individualias aplinkybes ar asmenines savybes (išsilavinimą, patirtį, amžių ir kt.). Didelio ir akivaizdaus nukrypimo nuo šio objektyvaus standarto tam tikrais atvejais galėtų būti pakankama piktnaudžiavimui konstatuoti. Panašios tendencijos, t. y. piktnaudžiavimo koncepcijos objektyvinimas ir išplėtimas, apimant kai kuriuos neatsargumo atvejus, pastebimas ir kitose valstybėse[60].

Teismai taip pat ne visada atkreipia dėmesį, kad civiliniame procese gali būti piktnaudžiaujama iš principo visomis procesinėmis teisėmis, todėl svarbu tiksliai

[59] L. Cadiet, P. Tourneau. „Abus de droit“ (2015). *Repertoire de droit civile*, p. 128, 129, 132. Prieiga per internetą: <www.dalloz.fr>.

[60] Pavyzdžiui, Anglijoje. N. Andrews, „Abuse of Process in English Civil Litigation“ (1998). *Zeitschrift für Zivilprozess International*, t. 3, p. 33.

nustatyti, koks piktnaudžiavimas yra analizuojamas[61]. Pavyzdžiui, kai ieškovas atsisako pateikto ieškinio, nenurodydamas jokių motyvų, kodėl tai daro, jis įgyvendina savo procesinę teisę į ieškinio atsisakymą ir tokio jo elgesio paprastai negalima traktuoti kaip piktnaudžiavimo pirmiau minėta teise. Tačiau jei ieškovas pateikė aiškiai nepagrįstą ieškinį, kurį užtikrinti paprašė laikinosiomis apsaugos priemonėmis tam, kad sukurtų papildomą spaudimą atsakovui, o vėliau, pvz., teismui panaikinus laikinąsias apsaugos priemones, visiškai nepaaiškindamas tokio savo elgesio priežasčių atsisako pateikto ieškinio, matyt, yra pagrindas kalbėti ne apie piktnaudžiavimą teise atsisakyti ieškinio, bet apie piktnaudžiavimą pačia teise pateikti ieškinį. Vadinasi, tai, kad asmuo naudojasi ar nesinaudoja tam tikra procesine teise, gali būti viena iš reikšmingų aplinkybių vertinant, ar asmuo nepiktnaudžiauja procesu kitu savo elgesiu. Be to, tai, kad nenustatyta nesąžiningo naudojimosi viena teise, nereiškia, kad buvo tinkamai naudotasi ir kita teise, nes turi būti įvertintos visos su pastarosios teisės įgyvendinimu susijusios aplinkybes. Todėl diskutuotinas Lietuvos apeliacinio teismo argumentas, kad, nekonstatavus, jog ieškovas nesąžiningai pareiškė nepagrįstą ieškinį, nėra pagrindo manyti, kad prašymas dėl laikinųjų apsaugos priemonių buvo nesąžiningas[62]. Kita vertus, Lietuvos apeliacinis teismas pagrįstai nurodo, kad jei apeliacinės instancijos teismas priima įrodymą, nors jo pateikimas apeliacinės instancijos teisme paprastai yra ribojamas, įrodymo pateikimas tik apeliacinės instancijos teismui negali būti laikomas piktnaudžiavimu teise[63].

Piktnaudžiavimas gali būti konstatuojamas tik kai juo padaroma žala. Tačiau žala aptariamu atveju negali būti suprantama siaurai ir tapatinama su turtiniais praradimais. Mūsų manymu, Lietuvos apeliacinis teismas pagrįstai sprendžia, kad piktnaudžiavimas yra ne tik tada, kai veiksmas sukelia materialią žalą, bet ir tada, kai kenkia teisinei sistemai[64]. Teisės doktrinoje nurodoma, kad dėl piktnaudžiavimo procesinėmis teisėmis gali būti padaryta ekonominė, organizacinė, ideologinė ir asmeninė žala. Ekonominė žala pasireiškia piniginiais teismo ir byloje dalyvaujančių asmenų praradimais. Organizacinė žala yra padaroma normaliam procesinių teisinių santykių vystymuisi ir funkcionavimui bei pasireiškia nereikalingu procesinių išteklių eikvojimu nepagrįstiems ieškiniams ar skundams nagrinėti, teismo sprendimams, paremtiems nepatikimais įrodymais, priimti, kitiems procesiniams dokumentams

[61] Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2012 m. liepos 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-932/2012.

[62] Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2014 m. lapkričio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1291/2014.

[63] Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2015 m. balandžio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-390-186/2015

[64] Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2012 m. rugpjūčio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-988/2012.

parengti ir pan. Teisingumo sistema šiuo atveju dirba tiesiog „tuščiai“, švaistydama brangų laiką, kuris galėtų būti panaudojamas sprendžiant realius ginčus. Ideologinė žala – teismo, kaip teisingumą vykdančio organo, autoriteto sumažėjimas dėl procesinio piktnaudžiavimo. Asmeninė žala dėl piktnaudžiavimo procesinėmis teisėmis yra asmens, dalyvaujančio byloje ir nukentėjusio dėl piktnaudžiavimų, moraliniai išgyvenimai ir kiti neturtiniai praradimai[65].

Kalbant apie procesinio piktnaudžiavimo poveikį proceso trukmei, visų pirma reikia pasakyti, kad aptariamu teisės pažeidimu gali būti tiesiogiai siekiama uždelsti teismo procesą (pvz., be pateisinamų priežasčių neatvykstant į teismo procesą; vengiant teismo šaukimo įteikimo; pateikiant neteisingus duomenis arba nepagrįstą nušalinimą bylą nagrinėjančiam teisėjui; pateikiant prašymą iškviesti liudytoją, sustabdyti bylos nagrinėjimą ar kitą prašymą, siekiant, kad būtų atidėtas teismo posėdis; paduodant apeliacinį skundą ar pareiškimą dėl teismo sprendimo už akių peržiūrėjimo, prieštaravimą dėl teismo įsakymo ar preliminaraus sprendimo dokumentiniame procese tikslu nutolinti teismo sprendimo įsiteisėjimą; paduodant ieškinį ar skundą, kad būtų užvilkintas priimto sprendimo vykdymas, ir kt.). Šiais atvejais piktnaudžiavimo poveikis proceso trukmei pirmiausiai pasireiškia mikroprocesiniu lygmeniu[66], galinčiu tiesiogiai paveikti konkrečios bylos eigą ir tai, kiek laiko ji bus sprendžiama, jei teismas nesiims ar neturės galimybių imtis priemonių, užkertančių kelią neigiamiems padariniams.

Kita vertus, piktnaudžiavimo tikslas nebūtinai yra proceso vilkinimas. Piktnaudžiaujantis asmuo gali turėti visai kitokių ketinimų – paspausti šalį, sukurti jai papildomų rūpesčių, laiko ir finansinių praradimų, nes ne visos bylinėjimosi išlaidos gali būti atlygintos, o laiko ir kitų nepatogumų atlyginimas pinigais gali būti labai sudėtingas ir sunkiai įgyvendinamas, pasipelnyti ar tenkinti kito asmens interesus (pvz., pateikiant tvirtinti per mažas kreditorinių reikalavimų sumas bankroto byloje arba išpūstas, nepagrįstas atstovavimo išlaidų sąskaitas, nepagrįstą prašymą dėl teismo įsakymo, tikintis, kad skolininkas dėl kokių nors priežasčių nepaprieštaraus jam, klaidingą informaciją, kad pareiškėjas būtų paskirtas bankroto administratoriumi, ir pan.). Tačiau tiek tuo atveju, kai piktnaudžiaujant tiesiogiai veikiama, kad byla nebūtų operatyviai išnagrinėta, tiek tais atvejais, kai siekiama kitų tikslų, neigiamas poveikis proceso trukmei visada turi potencialą pasireikšti makroprocesiniu

[65] А. В. Юдин. *Гражданское процессуальное правонарушение и ответственность.* Санкт-Петербург: Изд. Дом Санкт-Петербургского гос. ун-та: Юридическая книга, 2009, p. 221–224.

[66] Mikroprocesiniu lygmeniu kiekvienas sąžiningas proceso dalyvis tikisi, kad byla bus išnagrinėta greitai, paprastai, nesukeliant nepateisinamų suvaržymų ir nepatogumų, be didelių finansinių išlaidų. M. L. Storme. „Over het tergend geding voor een roekeloze vriendschap“. In *Liber Amicorum Jan Ronse. Brussels: Story-Scientia*, 1986, p. 31. Prieiga per internetą:< www.jura.be>.

lygmeniu. Makroprocesiniu aspektu valstybė, kaip visos visuomenės organizacijos forma, yra suinteresuota, kad bylos būtų nagrinėjamos kiek įmanoma teisingiau, t. y. operatyviai ir ekonomiškai atrandant tiesą byloje[67]. Kadangi procesinių tikslų (tiek teisėtų, tiek neteisėtų) įgyvendinimas neįsivaizduojamas be aktyvaus arba pasyvaus teismo dalyvavimo, iš esmės kiekvienas piktnaudžiavimas reiškia nepateisinamą ribotų teismų sistemos išteklių, kurie galėtų būti panaudoti sprendžiant sąžiningų bylininkų ginčus, eikvojimą, netiesiogiai galintį prisidėti prie kitų, laukiančių, kad būtų nagrinėjami, klausimų ir bylų išsprendimo uždelsimo. Kitaip tariant, piktnaudžiaujant procesu teisingumo vykdymo sistema yra naudojama kitų bylininkų, kurių bylų nagrinėjimo terminai dėl to užtrunka, sąskaita. Visa tai lemia, kad civilinio proceso teisė turi numatyti atitinkamas priemones kovoti su šiuo negatyviu reiškiniu.

CEPEJ parengtose gairėse dėl teisminio laiko valdymo nurodoma, kad visi bandymai sąmoningai arba žinomai užtęsti teismo procesą turėtų būti atgrasomi. Turi egzistuoti procesinės sankcijos už proceso vilkinimą ir piktnaudžiavimą. Jos gali būti taikomos šalims arba jų atstovams[68]. Normos tampa bejėgės, ne tik kai yra ignoruojamos, bet ir tada, kai nėra veiksmingų sankcijų arba sankcijos nėra taikomos[69].

Pasak P. Taelmano, proceso teisės normų aiškumas ir paprastumas, procesinių spragų ir spąstų pašalinimas yra patikimiausia garantija nuo piktnaudžiavimo procesu. Jei įtraukdamas atitinkamas procesines garantijas nuo netinkamo naudojimosi procesu, įstatymas *de facto* pašalintų piktnaudžiavimo galimybes, piktnaudžiavimas procesu išnyktų savaime[70]. Taigi, siekiant išvengti piktnaudžiavimų, svarbu tobulinti proceso teisės normas, procesines gynybos priemones. Proceso įstatymai turi suteikti teismui pakankamai galių užkardyti piktnaudžiavimą arba bent jau iki minimumo sumažinti neigiamus jo padarinius, taip pat proceso trukmei. Mūsų manymu, galima pripažinti, kad šiuo aspektu Lietuvos civilinis procesas yra pakankamai modernus, nors siūlymų jį tobulinti, matyt, visada galima pateikti ir tai yra daroma.

Lietuvos CPK 93 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad teismas gali nukrypti nuo įprastų bylinėjimosi išlaidų paskirstymo taisyklių, atsižvelgdamas į tai, ar šalių procesinis elgesys buvo tinkamas, ir, įvertindamas priežastis, dėl kurių susidarė bylinėjimosi išlaidos. Šalies procesinis elgesys laikomas tinkamu, jeigu ji sąžiningai

[67] Ten pat, p. 31.

[68] European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). Steering Group of the SATURN Centre for judicial time management (CEPEJ-SATURN). Revised SATURN Guidlines for Judicial Time Management. CEPEJ (2014) 16. Prieiga per internetą: https://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/Delais/default_en.asp.

[69] C. H. Van Rhee. The law's delay; an introduction. *The law's delay: essays on undue delay in civil litigation*. Antwerp: Intersentia, 2004, p. 17.

[70] P. Taelman. Abuse of Procedural Rights. Regional Report: Belgium-The Netherlands. *Abuse of Procedural Rights: Comparative Standards of Procedural Fairness*. The Hague: Kluwer Law International, 1999, p. 146–147.

naudojosi procesinėmis teisėmis ir sąžiningai atliko procesines pareigas. Taigi netinkamas šalies procesinis elgesys gali lemti, kad jai bus priskirta atlyginti daugiau bylinėjimosi išlaidų. Tačiau, skirtingai nei, pvz., Suomijoje, Lietuvos civilinio proceso teisė nenumato galimybės dalies bylinėjimosi išlaidų solidariai su šalimi priskirti jos atstovui[71]. Atsižvelgiant į tai, kad piktnaudžiauja arba piktnaudžiavimą inicijuoja paprastai toks asmuo, kuris turi atitinkamą teisinių žinių bagažą, įgytą profesinio mokymosi būdu arba nuolat bylinėjantis, todėl jis ir gali imtis procesinių manipuliacijų, gali būti svarstoma tokią galimybę įtvirtinti Lietuvos civiliniame procese.

Šalies atstovas pagal Lietuvos civilinio proceso teisę paprastai yra teisinį išsilavinimą turintis asmuo, kuriam, be kita ko, gali būti keliami didesni atidumo, rūpestingumo, sąžiningumo standartai, todėl natūralu, kad, nustačius procesinį piktnaudžiavimą, iš jo galėtų būti pareikalauta prisidėti prie tų bylinėjimosi išlaidų, kurias sukėlė jo veiksmai, atlyginimo. Lietuvos CPK 95 straipsnyje numatyta galimybė byloje dalyvaujančio asmens atstovui tiek skirti (iki 5 792 eurų) baudą už piktnaudžiavimą (50 proc. iš jos gali būti skirta kitam byloje dalyvaujančiam ir nukentėjusiam asmeniui), tiek įpareigoti jį atlyginti su tuo susijusius nuostolius. Tačiau bylinėjimosi išlaidos, kurios yra proceso teisės normų reguliavimo dalykas, mūsų manymu, iš principo neturėtų būti reikalavimo atlyginti nuostolius dėl piktnaudžiavimo, kuris Lietuvoje yra traktuojamas kaip materialiosios deliktinės civilinės atsakomybės taikymas[72], objektu, nes tai skatintų satelitinį bylinėjimąsi ir iškreiptų bylinėjimosi išlaidų prigimtį. CPK 95 straipsnyje minimos baudos dalis, ne mažesnė kaip 50 proc., visais atvejais turi būti skiriama valstybės naudai, pagrindinė jos paskirtis nubausti, o ne kompensuoti, todėl jos pagalba šalies patirtų bylinėjimosi išlaidų kompensavimas iš piktnaudžiavusio atstovo konceptualiai būtų ydingas. Tačiau vis dėlto reikia pažymėti, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas išaiškino, kad bauda, taikant CPK 95 straipsnio 2 dalį, gali būti paskirta atsižvelgiant į bylos aplinkybes tiek juridinio asmens atstovui – fiziniam asmeniui, kai piktnaudžiavimą lėmė jo asmeninis elgesys procese, tiek juridiniam asmeniui, kai piktnaudžiauta jo naudai ir interesais arba kai piktnaudžiavimą lėmė juridinio asmens atliekama nepakankama priežiūra ir kontrolė, tiek fiziniam ir juridiniam asmeniui, jei yra pagrindas juos abu laikyti atsakingais už atliktus veiksmus[73]. Atsižvelgiant į tai, kad atstovo asmeninį elgesį įrodyti lengviausiai, matyt, kad aptariama bauda paprastai bus (ir turėtų būti) skiriama atstovui, atlikusiam konkrečius veiksmus.

[71] J. Niemi. *Civil procedure in Finland*. Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer, 2010, p. 58.

[72] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2008 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje *R. B. v. S. B.*, Nr. 3K-3-576/2008.

[73] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2016 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-256-915/2016.

Kalbant apie aptariamą baudą taip pat svarbu paminėti, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas išaiškino, jog bauda, kuri sumokama kito byloje dalyvaujančio asmens naudai, nėra besąlygiškai skirta to asmens nuostoliams padengti. Baudos skyrimas CPK 95 straipsnyje, be kita ko, nustatytas ir atgrasyti nuo piktnaudžiavimo, kad būtų atlyginti kitos šalies neturtiniai praradimai, nes dėl piktnaudžiavimo patirtų nuostolių įrodinėjimas yra sudėtingas ir dėl to ne visada yra pakankama prevencinė priemonė nuo piktnaudžiavimo[74]. Lietuvos apeliacinis teismas savo ruožtu pašalino iki tol buvusį neaiškumą ir praktikos prieštaravimus, ar bauda už piktnaudžiavimą, paskirta baigiamuoju teismo aktu, turi būti peržiūrima atskira tvarka paduodant pareiškimą dėl jos panaikinimo arba sumažinimo bylą išnagrinėjusiam teismui (CPK 107 str.), ar gali būti skundžiama paduodant apeliacinį skundą dėl ginčo esmės. Teismas nurodė, kad pirmosios instancijos teismas baudą už piktnaudžiavimą procesine teise pareikšti ieškinį paskyrė bylą išnagrinėjęs iš esmės baigiamajame procesiniame sprendime – pirmosios instancijos teismo sprendime ieškinį atmesti. Tokiu atveju, nurodė teismas, netaikytina CPK 107 straipsnyje numatyta paskirtos baudos peržiūrėjimo tvarka ir teismo sprendimas, įskaitant dalį skirti baudą, gali būti skundžiamas pirmosios instancijos teismo sprendimų apskundimo tvarka[75]. Visa tai, pirma, sudaro prielaidas veiksmingiau kovoti su piktnaudžiavimu ir atlyginti juo kitai šaliai padarytą skriaudą, antra, paskirtos baudos už piktnaudžiavimą klausimą leidžia išnagrinėti operatyviau ir ekonomiškiau.

Kitas kovos su piktnaudžiavimu, kai teismas išaiškina teisės normas taip, kad nebūtų sudaryta sąlygų jomis nesąžiningai pasinaudoti, pavyzdys yra naujausia Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika dėl viešųjų juridinių asmenų galimybės atstovauti teisme. Lietuvos civilinio proceso teisė, siekdama, kad atstovavimas teisme būtų kvalifikuotas, riboja asmenų, kurie gali būti atstovais pagal pavedimą, ratą, todėl paprastai atstovai gali būti advokatai ar advokatų padėjėjai. Vis dėlto įstatymas numato keletą šios bendros taisyklės išimčių. Pavyzdžiui, fizinių asmenų atstovai pagal pavedimą teisme gali būti asociacijos ir kiti viešieji juridiniai asmenys, kurių steigimo dokumentuose kaip vienas iš veiklos tikslų nurodytas tam tikros grupės asmenų gynimas ir jų atstovavimas teisme, jeigu jie atstovauja asociacijos arba kito viešojo juridinio asmens dalyviams bylose pagal šių juridinių asmenų steigimo dokumentuose numatytus veiklos tikslus. Atsižvelgdami į tai, asmenys, neturintys teisės verstis advokato praktika, siekdami apeiti jiems nustatytus ribojimus atstovauti teismuose, pradėjo steigti asociacijas, jų įstatuose iš esmės apsiribodami teiginiu, kad asociacijos veiklos tikslas yra atstovauti savo nariams ginant jų interesus teisme,

[74] Ten pat.

[75] Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2016 m. kovo 10 d. nutartis civilinėje byloje *BUAB „Bankroto valdymas“ v. I. G, L. P.*, Nr. 2A-131-236/2016.

teikiant jiems teisines konsultacijas, ir kviesti asmenis, kurie ketina bylinėtis teisme, tapti asociacijos nariais. Taigi tokios asociacijos faktiškai tapo priemonėmis ginti ir įgyvendinti ne viešuosius asociacijos ir jos narių interesus, kaip tai numatyta Asociacijų įstatyme, bet fiktyviomis advokatų kontoromis, priedanga vykdyti komercinę teisinių paslaugų veiklą tarp nominalių asociacijos narių ir jos vadovų ar su jais susijusių asmenų. Tokiu būdu buvo dirbtinai sukurtos prielaidos teisiškai nekvalifikuotiems asmenims ir (arba) advokato (advokato padėjėjo) statuso neturintiems asmenims atstovauti teismuose. Tačiau Lietuvos Aukščiausiasis Teismas išaiškino, kad viešasis juridinis asmuo savo nariams (dalyviams) paprastai turėtų atstovauti neatlygintinai[76], taip pat suformavo praktiką, kad asociacija ar kitas viešasis juridinis asmuo, kurių vienintelis veiklos tikslas yra savo narių konsultavimas ir jų interesų atstovavimas teisme ginant bet kokius jų interesus, negali būti laikomi tinkamais atstovais, turinčiais teisę atstovauti savo nariams, nes atstovavimas teisme nėra skirtas kitiems asociacijos tikslams pasiekti. Kitaip tariant, asociacijos teisė atstovauti savo nariams gali būti tik pagalbinė funkcija įgyvendinant kitus, pagrindinius, viešuosius asociacijos tikslus, o ne pagrindinė jos funkcija ir pats savaime pakankamas tikslas atstovavimo teisei atsirasti[77]. Nors šiuo atveju teismas nenurodė, kad minėtas išvadas padarė atsižvelgdamas į draudimą piktnaudžiauti procesu, tačiau, mūsų manymu, faktiškai tokiu išaiškinimu jis užkirto kelią nesąžiningų asmenų bandymui apeiti įstatymą ir iš to neteisėtai pasipelnyti.

2.2. PRIELAIDOS PIRMOSIOS INSTANCIJOS TEISME

Tikriausiai niekam nekyla abejonių, kad pirmoji instancija ir yra pagrindinė bylos nagrinėjimo teisme instancija, o tiek apeliacinė, tiek kasacinė instancijos yra tik gana retai naudojamos galimybės apskųsti priimtą pirmosios instancijos teismo sprendimą, jei byloje dalyvaujantis asmuo įsitikinęs, kad priimtas teismo sprendimas yra nepagrįstas ir neteisėtas. Tokį požiūrį patvirtina ir statistika, nes pagal gautus duomenis 2015 metais tik 1 proc. civilinių bylų aukštesnės instancijos teismas pakeitė pirmosios instancijos teismo sprendimus, nepaisant to, kad civilinių bylų pirmosios instancijos teismuose vis daugėja[78]. Tad ypač svarbu yra užtikrinti, kad būtų sudaromos kuo palankesnės sąlygos išnagrinėti civilinę bylą pirmosios instancijos

[76] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2015 m. vasario 24 d. nutartis civilinėje byloje *„Leonhard Weiss RTE AS“ v. AB „Lietuvos geležinkeliai“*, Nr. 3K-3-84-248/2015.

[77] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2015 m. gegužės 29 d. nutartis civilinėje byloje *„BTA Insurance Company SE“ v. UAB „Litaksa“*, Nr. 3K-7-334-687/2015.

[78] 2015 m. teismų veiklos ataskaita. Prieiga per internetą: <http://www.teismai.lt/data/public/uploads/2016/03/teismu_ataskaita_2015_su-turiniu_sumazinta.pdf>.>.

teisme per protingą laiką ir kartu, suprantama, užtikrinti proceso teisėtumą, atliktų veiksmų kokybę. Nors pagal minėtą statistiką lyg galima teigti, kad Lietuvoje civilinės bylos yra nagrinėjamos sparčiai ir pirmosios instancijos teismuose vidutinė proceso trukmė nuo inicijuojančio bylą procesinio šalies dokumento pateikimo teismui iki baigiamojo teismo procesinio sprendimo priėmimo yra tik 96 dienos[79], tačiau tikrai negalima teigti, kad yra sudarytos visiškai tinkamos sąlygos visas civilines bylas nagrinėti sparčiai. Šioje studijos dalyje trumpai nagrinėjami visi svarbiausi civilinės bylos nagrinėjamo pirmosios instancijos teisme etapai ir daugiausia dėmesio skiriama pagrindiniams probleminiams aspektams ir jų galimiems sprendimo būdams.

Suprantama, siekiant, kad civilinis ginčas būtų išspręstas teisme, reikia pirmiausiai tinkamai surašyti ieškinį ginčo teisenoje ar pareiškimą ypatingoje teisenoje, jog teismas procesinį dokumentą galėtų priimti ir iškelti civilinę bylą. Ši civilinio proceso stadija Lietuvoje aiškiai reglamentuota. LR CPK 137 straipsnio 2 dalyje nustatyti konkretūs ieškinio atsisakymo pagrindai, kurie yra labai panašūs daugelyje valstybių. Be to, teismas privalo civilinę bylą iškelti ar atsisakyti priimti pareiškimą per protingą dešimties dienų nuo atitinkamo ieškinio registravimo teisme dienos terminą. Jeigu ieškinyje prašoma taikyti laikinąsias apsaugos priemones, ieškinio priėmimo klausimas turi būti išsprendžiamas per tris darbo dienas. Jei vis dėlto teismas delsia išspręsti ieškinio priėmimo klausimą, tai nuo 2011 m. spalio 1 d. ieškovas gali pasinaudoti LR CPK 72 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta galimybe kreiptis į apeliacinės instancijos teismą su prašymu nustatyti terminą priimti ieškinį, tačiau kadangi prašymas paduodamas per pirmosios instancijos teismą, paprastai tiesiog pirmosios instancijos teismas turėtų pats išspręsti šį klausimą.

Daugiausiai nesklandumų šioje civilinėje stadija kyla, kai pateikiamas ieškinys turi trūkumų. Kai kurie trūkumai yra akivaizdūs, tad tikrai būtina, kad ieškovas juos ištaisytų (pavyzdžiui, nesumokėtas žyminis mokestis), tačiau trūkumai gali būti tik formalūs, juos būtų galima ištaisyti parengiamojoje stadijoje ir jie neturėtų būti pagrindas visada priimti nutartį dėl ieškinio trūkumų šalinimo. Galima tik pritarti naujausiai Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikai, kad teismas, spręsdamas, ar konkrečiu atveju yra pagrindas taikyti ieškinio trūkumų šalinimo institutą, turi įvertinti ieškovo galimybę disponuoti tokiais duomenimis, taigi ir galimybę nurodytą konkretų ieškinio trūkumą pašalinti[80]. Tad teismai neturėtų tik formaliai žiūrėti į kiekvieną ieškinį ir, pamatę bet kokį trūkumą, iš karto priimti nutartį dėl trūkumų šalinimo. Kartu turėtų atkreipti dėmesį, ar ieškovui atstovauja advokatas, ar ne.

Be to, bylos nagrinėjimą teisme gali vilkinti ir tas faktas, kad dabar pagal LR CPK 115 straipsnio 5 dalį teismo nutartis pašalinti procesinio dokumento trūkumus gali būti

[79] Ten pat.

[80] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2016 m. sausio 29 d. nutartis civilinėje byloje *I. V. v. Nacionalinė žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos*, Nr. 3K-3-20-313/2016.

skundžiama atskiruoju skundu. Manytume, visiškai pakaktų galimybės skųsti tik tą nutartį, kuria grąžinamas procesinis dokumentas dėl to, kad nepašalinti jo trūkumai.

Suprantama, Lietuvoje iki šiol nėra tikrinamas ieškinio pagrįstumas civilinės bylos iškėlimo momentu. Šioje stadijoje teismas patikrina, ar ieškinio tenkinimas objektyviai gali sukurti teisinių padarinių. Jeigu ieškovas pareiškia reikalavimą, kuris negali sukurti kokių nors objektyvių teisinių padarinių, teismas, motyvuodamas netiksliu ieškinio dalyko nurodymu, turi nustatyti terminą trūkumams šalinti arba, atsižvelgdamas į ieškinio pobūdį, atsisakyti priimti pareiškimą kaip nenagrinėtiną teisme[81]. Apie preliminarų ieškinio pagrįstumo tikrinimą jau civilinės bylos nagrinėjimo pradžioje yra tik kalbama taikant laikinąsias apsaugos priemones, nes nuo 2011 m. CPK 144 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad teismas dalyvaujančių byloje ar kitų suinteresuotų asmenų prašymu gali taikyti laikinąsias apsaugos priemones, jeigu šie asmenys tikėtinai pagrindžia savo ieškinio reikalavimą ir, nesiėmus šių priemonių, teismo sprendimo įvykdymas gali pasunkėti arba pasidaryti nebeįmanomas.

Tačiau iš tikrųjų yra atvejų, kai reiškiami aiškiai nepagrįsti ieškiniai ir teismai tuo yra įsitikinę nuo pat pradžių (pavyzdžiui, ieškinys pareiškiamas asmeniui, kuris tikrai neturi jokio teisinio pagrindo atsakyti). Lietuvoje iki šiol nėra sprendžiama tokio pobūdžio civilinių bylų problema ir teismai ir kiti byloje dalyvaujantys asmenys tik užkraunami našta rašyti procesinius dokumentus, dalyvauti bylą nagrinėjant teisme, be to, ilgėja ir kitų civilinių bylų nagrinėjimo laikas. Kitų valstybių įstatymuose yra nustatytos supaprastintos procedūros kuo greičiau atmesti ieškinį tokiais atvejais: Suomijoje Teisminio proceso kodekso[82] 1052 straipsnyje numatyta, kad teismas gali atmesti akivaizdžiai nepagrįstą ieškinį, net neinformavęs apie tai atsakovo; Švedijos teisminio proceso kodekso[83] 42 skyriaus 5 dalyje taip pat nurodoma, kad teismas, matydamas, kad ieškovo reikalavimas neturi jokio teisinio pagrindo, ar dėl kitų aplinkybių yra aišku, kad reikalavimas nepagrįstas, gali atmesti ieškinį neinformavęs apie jį atsakovo. Lietuvoje taip pat reikėtų mąstyti ateityje apie tam tikrą paprastesnę procedūrą kuo greičiau išspręsti ir atmesti visiškai nepagrįstus ieškinius.

Pasirengimo bylą nagrinėti teisme stadija yra viena iš labiausiai modifikuotų civilinio proceso stadijų po LR CPK įsigaliojimo 2003 metais. Iki tol buvo mažai suprantama ir įstatymo lygmeniu nebandyta įtvirtinti požiūrio, kad tik nuo to, kaip bus pasirengta bylos teisminiam nagrinėjimui, ar galutinai bus suformuluoti ieškovo reikalavimai ir atsakovo atsikirtimai, ar laiku teismui bus pateikti ar teismo

[81] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2015 m. balandžio 29 d. nutartis civilinėje byloje *P. U, O. L v. A. P, J. P,* Nr. 3K-3-231-695/2015.

[82] The Finnish Code of Judicial Procedure. Prieiga per internetą: < https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1734/en17340004.pdf>.

[83] The Swedish Code of Judicial Procedure. Prieiga per internetą: <http://www.government.se/contentassets/the-swedish-code-of-judicial-procedure-ds-1998_65.pdf>.

surinkti byloje tiriami įrodymai, priklausys, ar bus įmanoma bylą išnagrinėti per pirmą teismo posėdį ir kartu per protingą laiką. Tad jau trylika metų Lietuvoje įtvirtintas vadinamasis pagrindinio teismo posėdžio pasirengimo modelis. Be to, tik priėmus Civilinio proceso kodeksą ginčo šalių sutaikymas tapo vienas iš kertinių pasirengimo stadijos tikslų.

Lietuvoje galima rašytinė arba žodinė pasirengimo nagrinėti bylą teisme forma. Vadovaudamasis CPK 225 straipsnio 7 dalimi, teismas, gavęs atsakovo ir trečiųjų asmenų atsiliepimus ar pasibaigus atsiliepimų pateikimo terminams, nustato parengiamojo posėdžio vietą, datą ir laiką bei praneša apie tai dalyvaujantiems byloje asmenims, nurodydamas neatvykimo į parengiamąjį posėdį padarinius, arba nustato, kad pasirengimas nagrinėti bylą teisme vyks pagal paruošiamuosius dokumentus, arba, manydamas, kad papildomi pasirengimo nagrinėti bylą veiksmai nereikalingi, priima nutartį skirti bylą nagrinėti teismo posėdyje. Taigi ieškinio ir atsiliepimų į ieškinį kokybė, civilinės bylos pobūdis, teisininkų galimybės dalyvauti nagrinėjant bylą, susitaikymo galimybės ginče ir kitos aplinkybės turi lemti, kuri pasirengimo forma bus pasirinkta.

Paprastai yra privaloma skirti pasirengimą paruošiamųjų dokumentų būdu, jei abiem ginčo šalims atstovauja advokatai ar advokatų padėjėjai arba juridiniams asmenims atstovauja jų darbuotojai ar valstybės tarnautojai, turintys aukštąjį universitetinį teisinį išsilavinimą. Be to, pavyzdžiui, viešųjų pirkimų bylose yra taikomas pasirengimas paruošiamųjų dokumentų būdu. Visais kitais atvejais yra teismo teisė, bet ne pareiga parinkti pasirengimo rašytinę formą byloje, jei teismas mano, kad abi ginčo šalys gali tinkamai ir laiku išdėstyti savo poziciją raštu ir tokia pasirengimo forma leis pasirengti nagrinėti bylą teisme greičiau ir geriau. Tokiais atvejais teismas turi atidžiai įvertinti visas žinomas bylos aplinkybes ir būti įsitikinęs, kad abi ginčo šalys sugebės kvalifikuotai išdėstyti savo poziciją raštu. Kitu atveju gali kilti problemų pasirengimo stadijoje, o šiuo metu Lietuvoje vadovaujantis CPK 228 straipsnio 3 dalimi nėra galima pereiti nuo rašytinės pasirengimo formos prie žodinės formos.

Kai civilinėje byloje galima sudaryti taikos sutartį arba jeigu įstatymas įpareigoja teismą imtis priemonių šalims sutaikyti, arba jeigu tokiu būdu bus geriau ir išsamiau pasirengta nagrinėti bylą teisme, turi būti pasirenkama žodinė pasirengimo forma – skiriamas parengiamasis teismo posėdis. Šalių sutaikinimo svarba civiliniame procese ta, kad, nors abi šalys yra atstovaujamos teisininkų, bet, jei teismas mano, kad byloje galima sudaryti taikos sutartį, yra galima, vadovaujantis CPK 228 straipsnio 1 dalimi, skirti parengiamąjį teismo posėdį. Suprantama, teismui gali būti sunku įvertinti, ar galima byloje pasiekti taikų susitarimą. Reikėtų atsižvelgti į bylos pobūdį ir šalių interesus joje ar net kitus galimus šalių tarpusavio teisinius

santykius už teismo sienų, taip pat į įrodinėjimo sudėtingumą byloje, įvertinti galimą ginčo šalių požiūrį į konfliktą ir kitas svarbias aplinkybes[84]. Būtina atkreipti dėmesį, kad šiuo metu tiek ieškovas, tiek atsakovas turėtų ieškinyje arba atsiliepime į ieškinį taip pat nurodyti nuomonę dėl taikos sutarties sudarymo galimybių, jei pageidaujama ją pateikti. Be to, atsižvelgiant į susitaikymo svarbą, būtinybę teismui būti aktyviam, šiuo metu privaloma skirti parengiamąjį teismo posėdį šeimos teisinių santykių bylose, nagrinėjamose ginčo teisena, taip pat darbo teisinių santykių bylose.

Svarbu, kad Civilinio proceso kodekso 229 straipsnyje nurodyta, jog gali būti skiriamas vienas parengiamasis teismo posėdis ir tik išimtiniais atvejais arba matydamas, kad byloje gali būti sudaryta taikos sutartis, teismas turi teisę paskirti antrą parengiamąjį posėdį, jis turi įvykti ne vėliau kaip per trisdešimt dienų. Parengiamųjų teismo posėdžių negali būti daugiau kaip du. Viena iš pagrindinių pasirengimo stadijos problemų, deja, yra ta, kad dažnai tiesiog atidedamas parengiamasis teismo posėdis, nes viena iš ginčo šalių negali atvykti į teismą ar pateikia naujų įrodymų ar prašymų, ir tiek teismui, tiek kitiems byloje dalyvaujantiems asmenims reikia laiko susipažinti su naujais civilinės bylos aspektais. Tokiu būdu parengiamųjų teismo posėdžių realiai vyksta net ne du, o gerokai daugiau.

Iš atliktos teisėjų apklausos matyti, kad teisėjai iki šiol nėra visiškai įsitikinę, kad pasirengimo stadija veiksmingai prisideda prie civilinės bylos išnagrinėjimo per protingą laiką. Tuo visiškai įsitikinę tik apie 27 proc. apklaustų teisėjų. Tiek pat teisėjų yra visiškai priešingos pozicijos ir mano, kad pasirengimo stadija visiškai neprisideda prie greito bylos išnagrinėjimo. Kartu įdomu, jog iš atsakymų susidaro įspūdis, kad teisėjai ypač nemato paruošiamųjų dokumentų pasirengimo formos pranašumų ir mano, kad po paruošiamųjų dokumentų vykstantis teismo posėdis tarsi tampa „kvaziparengiamuoju“ posėdžiu, kuriame šalys turi daugybę prašymų. Be to, papildomuose atsakymuose buvo pabrėžiama, kad tik kvalifikuoto atstovavimo atveju pasirengimo stadija yra veiksminga.

Manytume, galima teigti, kad bent formaliai įstatyme Lietuvoje yra nustatytos gana griežtos pasirengimo stadijos taisyklės ir teismas neturi visiškos laisvės šioje stadijoje nuspręsti, kaip bus rengiamasi bylą nagrinėti teisme, kiek bus parengiamųjų teismo posėdžių, nėra galimybės derinti abi pasirengimo formas. Be to, ginčo šalys beveik negali daryti įtakos, kokiu būdu bus rengiamasi nagrinėti bylą teismo posėdyje. Tikriausiai tokios taisyklės nustatytos, atsižvelgus į visuomenės teisinės kultūros lygį ir į siekį, kad pasirengimo stadija civiliniame procese truktų protingą laiką ir nebūtų sudaroma sąlygų vilkinti bylų nagrinėjimą teisme. Tačiau laikas svarstyti, ar nebūtų galima leisti teismui nuspręsti pačiam, ar geriau naudoti tik,

[84] P. Collin, „Judging and Conciliation – Differentiations and Complementarities“ (2013). Max Planck Institute for European Legal History Research paper series, t. 4, p. 11.

pavyzdžiui, rašytinę formą, ar derinti abi galimas formas ir taip geriau pasirengti bylą nagrinėti teismo posėdyje. Tokiu būdu galbūt būtų galima užkirsti kelią vilkinti bylą jau teisminio jos nagrinėjimo metu. Kitose valstybėse, kaip antai Vokietijoje ar Švedijoje, galima rasti pavyzdžių, kai teismas paprastai yra gana laisvas nuspręsti, kokiu būdu bus rengiamasi bylą nagrinėti teismo posėdyje, gali derinti rašytinę ir žodinę pasirengimo formas, jei mano, kad tai yra būtina[85]. Be to, būtų galima svarstyti, ar nebūtų galima laisviau taikyti tam tikrus tarpinius terminus pasirengimo stadijoje. Pavyzdžiui, CPK 227 straipsnio 2 dalyje teigiama, kad paruošiamiesiems dokumentams pateikti gali būti nustatytas ne ilgesnis kaip keturiolikos dienų terminas nuo teismo pranešimo įteikimo dienos. Būtų galima laisviau įtvirtinti, kad teismas, atsižvelgęs į bylos esmę ir sudėtingumą, nustato terminą paruošiamiesiems dokumentams pateikti. Terminas negali būti ilgesnis, pavyzdžiui, nei trisdešimt dienų nuo teismo pranešimo įteikimo dienos. Tačiau jokiu būdu tarpinių terminų laisvesnis taikymas neturi reikšti, kad galima nustatyti įstatyme tik bendrą pasirengimo stadijos maksimalų terminą, o teismai galėtų laisvai savo nuožiūra organizuoti rengimąsi teisminiam nagrinėjimui.

Nagrinėjant pasirengimo stadiją Lietuvoje, svarbu atkreipti dėmesį, kad nuo 2011 m. spalio 1 d. Lietuvoje įsigaliojo CPK 225 straipsnio pakeitimas, numatantis, kad teismas, manydamas, kad papildomi pasirengimo nagrinėti bylą veiksmai nereikalingi, gali iš karto po atsiliepimų gavimo priimti nutartį skirti bylą nagrinėti teismo posėdyje. Toks teisės akto pakeitimas nuo pat jo įsigaliojimo bent jau teisės doktrinoje vertinamas gana neigiamai. Yra teigiama, kad nesant objektyvių kriterijų, kada teismas gali pasinaudoti tokia teise, gali susidaryti sąlygos neorganizuoti pasirengimo visiškai netinkamais atvejais ir lemti vėliau tik bylos nagrinėjimo teisme vilkinimą[86]. Manytume, tokiais atvejais kur kas efektyviau yra tiesiog taikyti žodinę pasirengimo bylą nagrinėti teisme formą ir, jei jokių papildomų pasirengimo veiksmų nereikia, iš karto pereiti prie žodinio bylos nagrinėjimo arba, jei tai ginčas iki 1 500 eurų, tiesiog taikyti CPK 441 straipsnyje numatytus ginčų nedidelių sumų priteisimo nagrinėjimo ypatumus. Tačiau būtina atkreipti dėmesį, kad tyrimo metu vykdomos teisėjų apklausos metu labai, manytume, netikėtai tik 25 proc. atsakiusių teisėjų teigė, kad labai retai naudojasi šia teise. Net 26 proc. teisėjų teigimu, naudojasi šia teise daugiau kaip 50 proc. nagrinėjamų bylų. Galbūt tokiems atsakymams turėjo

[85] Zivilprozessordung der Bundesrepublik Deutschland. Prieiga per internetą: <http://www.gesetze-im-internet.de/zpo/BJNR005330950.html>; The Swedish Code of Judicial Procedure. Prieiga per internetą: <http://www.government.se/contentassets/the-swedish-code-of-judicial-procedure-ds-1998_65.pdf>.

[86] V. Nekrošius, V. Vėbraitė. Reform of Lithuanian Civil Justice in 2011 (2011). *Zeitschrift für Zivilprozess International*, t. 16, p. 181.

įtakos tai, kad teisėjai atsakydami turėjo omenyje ir ypatingosios teisenos bylas, nagrinėjamas rašytinio proceso tvarka.

Gerokai pozityvesnis 2011 metų CPK pakeitimas yra įtvirtintas 231 straipsnio 5 dalyje, pagal kurį tais atvejais, kai parengiamojo teismo posėdžio metu paaiškėja, kad papildomi pasirengimo bylą nagrinėti teisme veiksmai nereikalingi, teismas turi teisę pradėti žodinį bylos nagrinėjimą ir išspręsti bylą iš esmės iš karto po parengiamojo teismo posėdžio. Anksčiau buvo galima pradėti bylos nagrinėjimą iš esmės po parengiamojo teismo posėdžio tik šalių sutikimu. Tad dabar yra mažiau galimybių bandyti užtęsti bylos nagrinėjimą be pateisinamų priežasčių, nes prieš įstatymo pakeitimą dažnai šalys nesutikdavo pradėti žodinio bylos nagrinėjimo, nors tam ir buvo visiškai pasirengta. Be to, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pagrįstai atkreipęs dėmesį, kad bylos šalis, dėl priežasčių, kurių teismas nepripažįsta svarbiomis, neatvykusi į parengiamąjį teismo posėdį nustatytą dieną, prisiima riziką dėl to, kad teismas gali išnagrinėti bylą iš esmės jai nedalyvaujant[87]. Iš ne kartą minėtos teisėjų apklausos matyti, kad teisėjai bando šia teise naudotis, 36 proc. atsakiusių teisėjų teigė, kad daugiau nei 50 proc. civilinių bylų tokia teise iš karto pereiti prie teisminio bylos nagrinėjimo naudojasi. Tačiau teigė, kad pagrindinė priežastis, kodėl negali dar dažniau naudotis šia teise, yra teisėjų darbo krūvis ir jau seniai paskirti kiti teismo posėdžiai tą dieną. Galima sutikti, kad tikrai Lietuvoje įsitvirtinusi tvarka, jog teisėjai daugybę posėdžių paskiria tą pačią dieną, užtat ir nėra galima visiškai pritaikyti tam tikrų Civilinio proceso kodekso normų. Tačiau nėra draudimo teisėjams kitaip planuotis laiką ir, pavyzdžiui, visą vieną ar kelias dienas skirti tik vienai civilinei bylai. Jei tokia darbo organizavimo forma būtų plačiau taikoma teismuose, tai ir šalių atstovai neplanuotų daugybės teismo posėdžių panašiu laiku, manydami, kad parengiamasis teismo posėdis bus trumpas, nebus pereinama prie teisminio bylos nagrinėjimo.

Minėta, kad šalių sutaikymas taip pat yra vienas iš pagrindinių pasirengimo stadijos tikslų. Deja, iki šiol taikos sutarčių patvirtinama tikrai nedaug. Pagal statistikos duomenis, 2015 metais 2,4 proc. civilinių bylų pirmosios instancijos teisme buvo baigta patvirtinus taikos sutartį, panaši situacija buvo ir, pavyzdžiui, 2013 metais, kai 2,6 proc. civilinių bylų buvo pasiekta taika[88]. Tad nors CPK teisės normos aiškiai įtvirtina, kad teismas privalo būti aktyvus sutaikymo procese ir imtis priemonių šalims sutaikyti, tačiau matome, kad situacija iš tikrųjų yra ne tokia gera. Be to, nepadeda ir pažangi teisės norma, kad taikos sutarties sudarymo atveju yra grąžinama 75 proc. sumokėto žyminio mokesčio sumos. Manytume, tokią situaciją

[87] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2015 m. birželio 10 d. nutartis civilinėje byloje *V. M. v. G. J, UAB „Profitas“,* Nr. 3K-3-364-916/2015.

[88] Teismų veiklos statistika. Prieiga per internetą: http://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/statistika/106

galima aiškinti ir tuo, kad tiek teisėjai nėra aktyvūs taikinimo procese ir, deja, dažniausiai tik trumpa parengiamojo posėdžio dalis būna bandymas šalis sutaikyti, bet ir ginčo šalys, jų atstovai dažnai nėra susitaikymo šalininkai, vis labiau įsišaknija bylinėjimosi mentalitetas Lietuvoje. Sutaikinimo procedūra turi būti suprantama tikrai ne tik kaip paklausimas, ar yra galimybių sudaryti taikos sutartį ir palikimas vienų ginčo šalių ir jų atstovų pasitarti, ar paprasčiausiai tik kaip teismo posėdžio atidėjimas. Teisėjai Lietuvoje vadovaudamiesi CPK teisės normomis turi visas galias būti aktyvūs siekdami šalis sutaikyti, imtis įvairių būdų skatindami susitarimą civilinėje byloje. Reikia sutikti, kad taikinimas teisme parodo, kiek teisėjai ir kiti teisininkai gali kūrybiškai mąstyti, lanksčiai žiūrėti į formalias procedūras teisme[89].

Teisėjų apklausos duomenys rodo, kad bent patys teisėjai mano, jog dažnai imasi veiksmų sutaikyti šalis. Pavyzdžiui, 45 proc. atsakiusiųjų teigė, kad dažnai aktyviai siekia sutaikyti šalis, pateikdami atitinkamų taikos sutarties sudarymo tikslingumo argumentų; 32 proc. teisėjų teigimu, priemonės labai priklauso nuo konkrečios situacijos; gana didelė dalis (23 proc.) atsakė, jog tinkamomis situacijomis siūlo galimas taikos sutarties sąlygas. Atkreiptas dėmesys, kad taikinimas labai priklauso nuo advokatų ir „protingai žiūrintiems galima net pasiūlyti konkretų taikos sutarties variantą, pasakyti preliminariai tikėtiną pagal esamą padėtį sprendimą, tai labai padeda atkurtį teisinę taiką“.

Teismine mediacija bandoma įsiskverbti į teisminį bylos nagrinėjimą ir padėti šalims susitaikyti Lietuvoje nuo 2005 metų. Deja, rezultatai nėra dar labai sėkmingi ir bandymų taikyti teisminę mediaciją vis dar labai nedaug, nors ir džiugu, kad skaičiai kažkiek didėja. Pavyzdžiui, 2013 metais buvo tik 37 teisminės mediacijos procesai, o 2015 metais vyko jau 123 tokie procesai[90]. Manytume, galima tikėtis, kad teisminės mediacijos atvejų daugės, nes vis daugėja ir teismo mediatorių, tikrai susidaro įspūdis, jog tiek Teisingumo ministerija, tiek Teisėjų taryba vis aktyviau skatina mediacijos procesus, vis aktyviau vyksta teisėjų ir kitų teisininkų mokymai mediacijos tema. Be to, svarstomas naujasis mediacijos įstatymo projektas[91] taip pat turėtų prisidėti prie šios procedūros ir apskritai susitaikymo populiarinimo Lietuvoje. Juk dažniausiai teigiama, kad įvairios mediacijos formos padeda sumažinti teismų darbo krūvį ir bylų nagrinėjimo terminus, padidinti teismų darbo efektyvumą, parodyti teismų lankstumą[92].

[89] L. Schramm. *Richterliche Pflichten und Haftung beim Prozessvergleich der ZPO*. Berlin: Duncker & Humbolt, 2015, p. 84.

[90] Plačiau su teisminės mediacijos statistika galima susipažinti: http://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/teismine-mediacija/teismines-mediacijos-taikymo-apibendrinimai/1679

[91] Plačiau su įstatymo projektu galima susipažinti: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/de40368099c711e58fd1fc0b9bba68a7>.

[92] C. Esplugues. „Civil and Commercial mediation in the EU after the transposition of Directive 2008/52/EC“ (2014). *Civil and Commercial Mediation in Europe: Cross-Border Mediation,* t. II, p. 489.

Apibendrinant tai, kas pasakyta apie pasirengimo stadijos įtaką civilinę bylą išnagrinėti per protingą laiką, galima teigti, kad tinkamai vykti pasirengimo stadijai labiausiai trukdo ne įstatyminis reglamentavimas, o teismo ir byloje dalyvaujančių asmenų dažnai vis dar netinkamas šios stadijos esmės supratimas. Nėra iki galo perprasta, kad svarbiausia pasirengimo stadijos metu iki galo suformuluoti ieškovo reikalavimus ir atsakovo atsikirtimus, šalims pateikti ar teismui surinkti byloje reikalingus įrodymus, bandyti šalis sutaikyti. Tada visas civilinės bylos nagrinėjimas pirmojoje instancijoje vyks sklandžiai ir tikriausiai gana sparčiai. Tad vis dar svarbus yra teisėjų, advokatų ir kitų teisininkų mokymas apie pasirengimo stadijos sampratą, tikslus, įskaitant ir sutaikymo, mediacijos galimybes civiliniame procese.

Neginčijama, kad trečioji civilinio proceso stadija yra svarbiausia, joje pasireiškia dauguma civilinio proceso principų, yra išsprendžiamas šalių ginčas iš esmės. Šios stadijos metu ištiriami visi byloje surinkti įrodymai, išklausomos dalyvaujančių byloje asmenų baigiamosios kalbos, kuriose jie įvertina įrodymų tarpusavio ryšį, leistinumą ir pakankamumą tam tikroms bylos aplinkybėms nustatyti, išsako teismui savo nuomonę dėl ieškinio reikalavimų ir atsikirtimų į ieškinį pagrįstumo, pasiūlo teismui bylos išsprendimo variantą, o teismas sprendimo priėmimo kambaryje įvertina įrodymus, konstatuoja, kurios turinčios reikšmės bylai aplinkybės nustatytos ir kurių nenustatyta, koks įstatymas turi būti taikomas, ir priima teismo sprendimą dėl ieškinio pagrįstumo arba nutartį bylą užbaigti be teismo sprendimo[93]. Šioje studijoje nėra įmanoma aptarti visų teisminio bylos nagrinėjimo stadijos aspektų, tad apsiribojama labiausiai probleminiais šios stadijos aspektais Lietuvoje, tai – atsisakymas priimti pavėluotai pateiktus įrodymus, sprendimo už akių problematika, teismo posėdžių atidėjimas, t. y. aspektai, kurie dar labiau užtikrintų sąlygas išnagrinėti civilinę bylą per protingą terminą.

Manytume, kad bendras teisinis teisminės bylos nagrinėjimo stadijos reglamentavimas sudaro geras sąlygas išnagrinėti civilines bylas per protingą laiką Lietuvoje. Ypač tais atvejais, kai teismas tinkamai pasinaudoja jam suteiktomis teisėmis, o proceso šalys rūpinasi proceso skatinimu, nebando piktnaudžiauti savo teisėmis. Teisinis reglamentavimas daugiausiai atitinka naujausias Europos tendencijos, nes, pavyzdžiui, šiuo metu kuriamose Europos teisės instituto rekomendacijose dėl civilinio proceso principų siekiama pasakyti, kad teismas turi turėti galių aktyviai vadovauti procesui ir užtikrinti tinkamą ginčo šalių, jų atstovų ir teismo bendradarbiavimą[94]. Suprantama, idealu tikėtis, kad visose civilinėse bylose kooperacijos principas bus įgyvendintas ir užtikrintos visos sąlygos tinkamai ir greitai išnagrinėti

[93] A. Driukas, V. Valančius. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*, t. III. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 252.

[94] X. Kramer. The Structure of Civil Proceedings and Why It Matters: Exploratory Observations on Future ELI-UNIDROIT European Rules of Civil Procedure (2014). *Uniform Law Review*, t. 19, p. 228.

bylą, bet būtina stengtis, jog tokių atvejų daugėtų ir teismai nepamirštų tam tikrų CPK teisės normų.

Viena iš gana retai taikomų CPK nuostatų, kuri turėtų sudaryti geras sąlygas nevilkinti civilinių bylų nagrinėjimo, numatyta CPK 181 straipsnio 2 dalyje, kad teismas turi teisę atsisakyti priimti įrodymus, jeigu šie įrodymai galėjo būti pateikti anksčiau, o vėliau pateikti – užvilkins bylos nagrinėjimą. Be to, panašiai yra ir remiantis CPK 245 straipsnio 2 dalimi: jeigu teismui pateikti dalyvaujančių byloje asmenų prašymai galėjo būti pateikti anksčiau, teismas juos gali atmesti, jei šių prašymų tenkinimas užvilkins priimti sprendimą byloje. Vis dar yra gana paprasta pateikti tam tikrus įrodymus jau teismo posėdžio metu tikintis, kad jie bus teismo priimti. Tokiu būdu teismo posėdis paprastai atidedamas, yra užvilkinamas visos bylos nagrinėjimas. Tik gana retai teismai pasielgia principingai ir, atsižvelgę į civilinio proceso tikslus, principus ir CPK nuostatas, atsisako priimti pavėluotai pateiktus įrodymus. Pavyzdžiui, Panevėžio apygardos teismas civilinėje byloje yra neseniai pasisakęs, kad jei šalis nevykdo arba netinkamai vykdo naštą įrodinėti, taip pažeisdama pareigą rūpintis proceso skatinimu, teismas turi teisę imtis tam tikrų procesinių priemonių – atsisakyti priimti pavėluotai pateiktus įrodymus. Kaip matyti iš bylos duomenų, pasirengimas nagrinėti bylą buvo baigtas 2014-03-05 ir byla pradėta nagrinėti iš esmės, tačiau ieškovai dar po šios datos du kartus tikslino ieškinio reikalavimus, teikė prašymą dėl įrodymų rinkimo pagal Hagos konvenciją, vienuolika kartų teismui teikė naujus įrodymus, nors šiuos įrodymus turėjo galimybę pateikti bylos pasirengimo nagrinėti stadijoje[95]. Tačiau ir šis atvejis nėra labai tinkamas, nes čia jau šalis labai akivaizdžiai ir tendencingai teikė įrodymus ir prašymus ilgą laiką. Pateikti pavėluotai teismuose porą naujų įrodymų yra tikrai lengviau.

Jau ne kartą minėtoje teisėjų apklausoje dalyvavusių net 42 proc. pirmosios instancijos teisėjų teigė, kad teisė atsisakyti priimti pavėluotai pateiktus įrodymus ir motyvus nėra veiksminga priemonė neleisti proceso vilkinti, o 42 proc. atsakė, kad tai yra veiksminga priemonė, neleidžianti vilkinti proceso, tačiau ja nesinaudojama arba yra sunku pasinaudoti. Be to, nemažai teisėjų ties šiuo klausimu parašė ir papildomų pastabų. Daugiausiai jie turėjo omenyje, kad dažniausiai atsisakymas priimti pavėluotai pateiktus įrodymus yra pagrindas teigti apeliacinį skundą, ir tada apeliacinės instancijos teismas panaikina pirmosios instancijos teismo sprendimą, nes neatskleista bylos esmė, ir priima tuos įrodymus. Iš pirmosios instancijos teisėjų atsakymų susidaro įspūdis, kad jie matytų atsisakymo priimti pavėluotai pateiktus įrodymus prasmę, tačiau baimindamiesi, kad bus panaikintas teismo sprendimas, verčiau apsisprendžia priimti tokius įrodymus ir kažkiek užvilkinti bylos nagrinėjimą.

[95] Panevėžio apygardos teismo Civilinių bylų skyrius. 2015 m. spalio 23 d. nutartis civilinėje byloje *IĮ „V. S“ v. V. M., AB* „Lietuvos draudimas“, Nr. e2A-807-425/2015.

Iš tikrųjų galima pripažinti, kad dažnai apeliacinės ar kasacinės instancijos teismas gana laisvai leidžia priimti pavėluotai pateiktus įrodymus, tačiau atkreiptinas dėmesys, kad situacija pradėjo keistis ir vis daugiau atvejų, kai aukštesnės instancijos teismas atsisako priimti vėliau pateikiamus įrodymus[96]. Tad reikia tikėtis, kad ir ateityje vis labiau prisimenama galimybė atsakyti priimti per vėlai pateiktus įrodymus ar prašymus, nes tai yra labai svarbi priemonė, užtikrinanti civilinių bylų išnagrinėjimą per protingą laiką. Juolab kad jau minėtose Europos teisės instituto kuriamosiose rekomendacijose dėl civilinio proceso principų kol kas po pirmojo svarstymo įtvirtinta, kad teismas turi turėti plačias galimybes nepriimti pavėluotai pateiktų įrodymų, jei šalis turėjo visas galimybes anksčiau juos pateikti ir jai buvo tai išaiškinta. Kartu bandoma įtvirtinti nuostatą, kad advokatai kaip šalių atstovai turi profesinę pareigą užtikrinti, kad būtų tinkamai renkami ir pateikiami įrodymai civilinėje byloje[97].

Panaši probleminė situacija yra susidariusi ir dėl galimybės pakeisti ieškinio pagrindą ar dalyką ir taip užvilkinti bylos nagrinėjimą. Nors iš CPK 141 straipsnio 1 dalies aiškiai galima suprasti, kad būtent pasirengimo stadijoje galima keisti ieškinio dalyką ar pagrindą, o vėliau keisti ieškinio dalyką arba ieškinio pagrindą yra galima tik tuo atveju, jeigu tokio pakeitimo būtinumas iškilo vėliau arba yra gautas priešingos šalies sutikimas, arba teismas mano, kad tai neužvilkins bylos nagrinėjimo. Taip pat to paties straipsnio 3 dalyje dar pabrėžiama, kad teismas gali atsisakyti tenkinti pareiškimą dėl ieškinio dalyko arba ieškinio pagrindo pakeitimo, jeigu tai užvilkintų bylos nagrinėjimą, o ieškovui buvo paskirtas terminas visiškai suformuluoti ieškinio dalyką ir ieškinio pagrindą, ir šis galėjo remtis pareiškime nurodytomis aplinkybėmis. Tačiau ieškovai vis dar bando keisti ieškinio dalyką ar pagrindą ir pateikti vadinamąjį patikslintą ieškinį jau bylą nagrinėjant teisme, o teismai dažnai tai leidžia atlikti ir tokiu būdu užvilkinti bylos nagrinėjimą teisme[98]. Manytume, reikėtų įstatyme dar labiau riboti ieškinio dalyko ar pagrindo keitimo taisykles, kad išimtiniais atvejais ieškovas tokia teise galėtų pasinaudoti po pasirengimo stadijos.

Apskritai bylos nagrinėjimo atidėjimas yra labai svarbus veiksnys, lemiantis tinkamus terminus civilinei bylai išnagrinėti. Galima teigti, kad įstatymo lygmeniu Lietuvoje yra gana griežtos taisyklės, kada galima atidėti bylos nagrinėjimą, ir aiškiai

[96] Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2015 m. sausio 9 d. nutartis civilinėje byloje *„Plass Investments Limited" v. įmonių grupė „Alita", AB, „FR & R Invest, IGA S. A., V. J*, Nr. 3k-3-66/2015; Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyrius. 2016 m. gegužės 5 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „MK laivyba" v. P. K,* Nr. 2A-606-407/2016.

[97] Prieiga per internetą: http://www.europeanlawinstitute.eu/projects/current-projects-contd.

[98] Pavyzdžiui, Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyrius. 2015 m. kovo 12 d. nutartis civilinėje byloje *J. S., G. S. v. R. R., A. R.*, Nr. 2A-1335-585/2015; Kauno apygardos teismo Civilinių bylų skyrius. 2016 m. rugsėjo 21 d. nutartis civilinėje byloje *A. A. S. „Gjensidige Baltic" v. E. L., S. S.,* Nr. e2A-2027-658/2015.

įtvirtinta, kas nėra laikoma svarbiomis priežastimis neatvykti į teismo posėdį. CPK 246 straipsnyje aiškiai įtvirtinama, kad atostogos, komandiruotė, kitoks užimtumas ir kiti panašūs atvejai nelaikomi svarbiomis priežastimis, taip pat svarbiomis priežastimis paprastai nelaikomas neatvykimas dėl ligos ir atstovo užimtumas kitose bylose. Tad proceso šalys turi rūpintis proceso skatinimu, tinkamai ir iš anksto informuoti teismą, kada neskirti teismo posėdžių. Kitu atveju gali būti priimamas sprendimas už akių, ieškinys paliekamas nenagrinėtas ar bylą išnagrinėti iš esmės pagal bendrąsias ginčo teisenos taisykles.

Tikrai yra atvejų, kai teismai gana lengvai atideda teismo posėdžius arba apeliacinės instancijos teismai panaikina teismo nutartis, kuriose pirmosios instancijos teismai taiko CPK 246 straipsnį ir nesutinka atidėti teismo posėdžio, bet ieškinį palieka nenagrinėtą ar priima sprendimą už akių, jei šalis neatvyksta į teismo posėdį, kai buvo tinkamai informuota apie teismo posėdį. Pavyzdžiui, vienoje byloje Vilniaus apygardos teismas pasisakė, kad „ieškovo atstovo neatvykimas į vieną teismo posėdį nesudaro pagrindo teigti, kad ieškovas nebėra suinteresuotas byla, vilkina procesą ir veikia prieš greitą bylos išnagrinėjimą. Be to, sutiktina su atskirajame skunde išdėstytais argumentais, kad ieškinio palikimas nenagrinėtu neužkerta kelio ieškovui dar kartą kreiptis į teismą, todėl tokiu būdu būtų dar labiau užtęstas ginčo nagrinėjimas, padidėtų proceso dalyvių ir teismo išlaidos bei laiko sąnaudos, būtų pažeisti proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo principai“[99]. Teisėjų apklausa parodė, kad teisėjai įvairiai taiko bylos teismo posėdžio atidėjimo institutą; 26 proc. atsakiusiųjų teigė, kad teismo posėdį atideda daugiau nei 50 proc. bylų, 31 proc. teigė atidedą teismo posėdį labai retai. Deja, iš apklausos nematyti, kurių pirmosios instancijos teismų teisėjai atsakė į pateiktus klausimus. Tad sunku pasakyti, kad teisėjai, dirbantys didžiuosiuose teismuose, rečiau ar dažniau atideda teismo posėdžius.

Viena iš priežasčių, galinti lemti, kad gana dažnai teismo posėdžiai yra atidedami, matyt, yra nemažai klausimų ir problemų Lietuvoje šiuo metu keliantis sprendimo už akių institutas. Sprendimas už akių įtvirtintas Lietuvoje įsigaliojus 2003 m. naujajam CPK ir tapo, kaip ir daugelyje kitų valstybių, viena iš pagrindinių priemonių, skirtų kovoti su proceso piktnaudžiavimu ir bylos nagrinėjimo vilkinimu. Konstitucinis Teismas taip pat yra patvirtinęs, kad iš Konstitucijos nekyla draudimas nustatyti tokį civilinio proceso teisinį reguliavimą, kad tais atvejais, kai proceso šalis savo valia nusišalina nuo dalyvavimo nagrinėjant civilinę bylą, atsisako bendradarbiauti nagrinėjant bylą, teismas turėtų įgaliojimus atitinkamą civilinę bylą nagrinėti bei sprendimą priimti ir nedalyvaujant savo valia nusišalinusiai, su teismu nebendra-

[99] Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyrius. 2016 m. balandžio 29 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Singlis“ v. UAB „DPD Lietuva“*, Nr. e2S-1186-577/2016.

darbiaujančiai proceso šaliai. Sprendimo už akių priėmimu siekiama konstituciškai pagrįstų tikslų – užkirsti kelią vilkinti civilinį procesą ir neleisti proceso šalims piktnaudžiauti procesinėmis teisėmis[100]. Tačiau kartu CPK nuostatas ta apimtimi, kuria teismui neleidžiama už akių priimtų sprendimų peržiūrėti tokiais atvejais, kai jam pateikiama įrodymų, kurie patvirtina, kad sprendimas buvo akivaizdžiai neteisingas, kad juo buvo akivaizdžiai pažeistos asmens teisės, kai teismui pateikiama įrodymų, kad priimant sprendimą už akių buvo padaryta akivaizdi teismo klaida, kai jam yra pateikiama įrodymų, kurie patvirtina, kad sprendimas buvo akivaizdžiai neteisingas, pripažino prieštaraujančias Konstitucijai. Tad buvo būtina tam tikra apimtimi keisti CPK teisės normas dėl sprendimo už akių ir, deja, po 2011 m. CPK pakeitimų sprendimo už akių instituto taikymas smarkiai komplikavosi.

Visai netikėtai CPK 285 straipsnio 2 dalyje buvo įtvirtinta, kad sprendimas už akių priimamas tik tais atvejais, kai byloje pateikti tik vienos šalies įrodymai. Kai byloje yra pateikti abiejų šalių įrodymai, teismas bylą nagrinėja pagal bendrąsias ginčo teisenos taisykles. Tad įstatymas leido priimti realiai sprendimą už akių tik tais atvejais, kai yra nepateikta atsakovo atsiliepimo į ieškinį. Kitais atvejais beveik visada bus bent koks atsakovo įrodymas civilinėje byloje. Dažnai teisėjai baiminasi priimti sprendimą už akių, jei yra abiejų šalių įrodymai civilinėje byloje, kiti nepaiso šitos teisės normos ir priima sprendimus už akių. Teisėjų apklausa taip pat parodė, kad teisėjai yra gana atsargūs, laikosi teisės normų, nes 43 proc. atsakiusiųjų teigė nepriimantys sprendimo už akių, kai abi šalys yra pateikusios procesinius dokumentus, tik 11 proc. atsakė, kad priima šiais atvejais sprendimą už akių, o 34 proc. teigė, kad priklauso nuo situacijos. Vienas teisėjas nurodė: „po proceso įstatymų pakeitimų beveik mirusi norma, bet stengiuosi ja kartais pasinaudoti."

Daugelyje valstybių pripažįstama, kad galimybė priimti sprendimą už akių yra veiksminga priemonė, skatinanti šalis rūpintis proceso skatinimu, užtikrinanti sklandžią proceso eigą, jei šalys yra tinkamai informuotas apie bylos nagrinėjimą[101]. Tad Lietuvoje yra būtina keisti sprendimo už akių instituto reglamentavimą ir užtikrinti, kad sprendimas už akių vėl taptų veiksminga priemone, skatinančia bylą išnagrinėti per protingą laiką.

Lietuvos Respublikos Seimui yra pateiktas CPK pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas[102] ir jame tarp kitų nuostatų taip pat yra siekiama keisti sprendimo už akių reglamentavimą, padaryti jį vėl veiksmingą. Siekiama įtvirtinti, kad sprendimas už akių gali būti priimtas tais atvejais, kai į parengiamąjį ar teismo posėdį

[100] Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas, Nr. 5/03-11/06.

[101] P. Gottwald, H. K. Schwab. *Zivilprozessrecht.* Auflage 16. München: C. H. Beck Verlag, 2004, p. 705.

[102] Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas. Teisės aktų registro identifikacinis Nr. 15-4735.

neatvyksta viena iš šalių, kuriai tinkamai pranešta apie posėdžio laiką ir vietą, ir iš jos negauta prašymo nagrinėti bylą jai nedalyvaujant, o atvykusi šalis prašo priimti sprendimą už akių, taip pat kai šalis per nustatytą terminą nepateikia atsiliepimo į ieškinį, paruošiamojo dokumento ir kita šalis savo atsiliepime į ieškinį ar paruošiamajame dokumente prašė priimti sprendimą už akių. Vietoj sprendimo už akių priėmimo aktyvioji šalis gali prašyti teismo išnagrinėti bylą iš esmės pagal byloje esamą medžiagą. Teismas netenkina prašymo, jeigu mano, kad nėra nustatytos esminės bylos aplinkybės. Be to, bandoma reglamentuoti, kad, priimdamas sprendimą už akių, teismas atlieka formalų atvykusios (ar procesinį dokumentą pateikusios) šalies pateiktų ir nurodytų įrodymų vertinimą, t. y. įsitikina, kad pasitvirtinus šių įrodymų turiniui būtų pagrindas priimti tokį sprendimą. Teismas atsisako pripažinti aktyviosios šalies nurodytas aplinkybes įvykusiomis, jeigu jos pateikti ir nurodyti įrodymai kelia teismui pagrįstų abejonių.

Taigi Lietuvoje siekiama įtvirtinti civilinio proceso teisės teorijoje gerai žinomus tikrąjį (kai formaliai vertinami tik atvykusios šalies pateikti įrodymai) ir netikrąjį (vertinami visi pateikti įrodymai, tačiau neatvykusi šalis tiesiog praranda galimybę papildyti bylos medžiagą) sprendimus už akių. Kol kas sunku vertinti, ar Lietuvoje pasiteisintų toks modelis, tačiau akivaizdu, kad yra būtina kuo skubiau keisti sprendimo už akių teisinį reglamentavimą.

Veiksmingai įgyvendinti asmens teisę, kad jo byla teisme būtų išnagrinėta per kiek įmanoma trumpesnį laiką, XXI amžiuje nebeįsivaizduojama be modernių informacinių ir elektroninių ryšių technologijų (toliau – IRT) naudojimo teismo procesams spartinti. Visoje Europoje, kaip ir daugelyje kitų pasaulio šalių, IRT skverbiasi į teismo procesus ir vyksta su jomis susijusi teismo procesų ir procedūrų kaita. Pasitaiko labai sėkmingų iniciatyvų, kai modernios technologijos sklandžiai integruojamos į kasdienę teismų veiklą ir padeda taupyti laiką, lėšas, teismo procesus efektyvina, pakelia į naują kokybės lygį. Tačiau susiduriama ir su nesėkmėmis, kai modernių technologijų skverbtis ir jų potencialo išnaudojimas „stringa“, sukurti modernūs įrankiai neprigyja praktiškai arba tinkamai nepanaudojami. Manytume, kad Lietuva yra tikrai neblogas pavyzdys, kur gana efektyviai ir daugelyje civilinio proceso sričių yra naudojamos IRT.

IRT gali būti naudojamos trimis lygmenimis: (i) asmeniniu (teisėjų, jų padėjėjų, teismo posėdžio sekretorių, teismų administratorių ir kt.), (ii) žinybiniu (pavienių teismų ir visos teismų sistemos) ir (iii) tarpžinybiniu (teismų santykiuose su kitais teismo procesų dalyviais, valstybiniais registrais ir informacinėmis sistemomis)[103].

[103] M. Velicogna. *Use of information and communication technologies (ICT) in European judicail systems*. European commission for the efficiency of justice (CEPEJ), 2007 Strasbourg. Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/ser.ies/Etudes7TIC_en.pdf>, p. 21–30.

Siekiant didžiausio efekto, būtina vykdyti strategiškai planuojamą ir subalansuotą IRT plėtrą visais šiais lygmenimis, užtikrinti pakankamą teismų kompiuterizavimo lygį, teismų informacinių sistemų našumą ir interportabilumą, suderinimą su išorės vartotojų sistemomis, sukurti patrauklias ir vartotojams patogias sąsajas. Vystant M. Velicogna išskirtas visų trijų rūšių technologijas, geriausias rezultatas būna pasiektas, jeigu dėl to nenukentėjo teismo procesų ir procedūrų patikimumas, sąžiningumas, teismų ir išorės vartotojai išmanys, kaip naudotis elektroninėmis paslaugomis, įgus jomis naudotis ir bus skatinami bei nuolatos mokomi jomis naudotis, šios teismų technologijos bus patogios ir suderinamos su išorės pavienių ir grupės vartotojų turimomis technologijomis.

Lietuvoje IRT pradėta naudoti teismų veikloje praėjusio amžiaus paskutiniojo dešimtmečio pradžioje. Visų pirma buvo siekiama teismus aprūpinti kompiuterine technika su standartiniais taikomųjų programų paketais ir interneto prieiga, buvo diegiamos bazinės technologijos. Šis procesas pasižymėjo didele decentralizacija, tik 1994–1996 metais tęsiant teismų kompiuterizavimą, teismuose buvo įsteigtas konsultanto informatikai etatas, iš centralizuotų biudžeto lėšų teismams nupirkta po vieną kompiuterį. Pasiekus tam tikrą kompiuterizavimo pažangą, pradėjo rastis ir pažangesnės teismo veiklos administravimo ir organizavimo bei pagalbos teismams technologijos. Buvo sukurta ir pradėta diegti speciali taikomoji programa „Bylos“, kuri buvo skirta teismo raštinių darbui automatizuoti, teismų gaunamai korespondencijai registruoti, iš dalies automatizuojanti ir statistikos apskaičiavimą atskirais pjūviais bei posėdžių tvarkaraščių generavimą.

Greta teismų kompiuterizavimo veiklos ir specialiųjų taikomųjų programų kūrimo, pradėtos vystyti teisės aktų elektroninės duomenų bazės su elektroniniais paieškos įrenginiais. Per kelerius metus jos sparčiai ištobulėjo, užsipildė reikšminga ankstesnio laikotarpio teisine informacija, pradėtos operatyviai atnaujinti naujausia teisine informacija ir tapo prieinamos internetu. Be to, buvo sukurtos ir pradėjo veikti atskiros žinybinės informacinės sistemos, daugmaž susijusios su teismų veikla. 2002 metais pradėjo veikti Turto arešto aktų registras ir jį palaikanti informacinė sistema[104]. 2002–2003 metais pereinant nuo valstybinių teismo antstolių prie privačių antstolių modelio, sukurta ir pradėjo veikti antstolių informacinė sistema[105]. Taip pat pradėtos kurti ir tobulinti kitos elektroninės valdžios[106] priemonės.

[104] Centrinės hipotekos įstaigos interneto tinklalapis. Prieiga per internetą: <https://www.hipotekosistaiga.lt/index.php>.

[105] Antstolių informacinės sistemos interneto tinklalapis. Prieiga per internetą: <http://www.antstoliai.lt>.

[106] Elektroninė valdžia – visuma viešojo administravimo veikloje diegiamų informacinių ir elektroninių ryšių technologijų (IRT), organizacinių šios veiklos pokyčių ir naujų įgūdžių, skirtų viešosioms ir administracinėms paslaugoms, demokratiniams procesams ir viešajai politikai tobulinti.

Kokybiškai naujas šuolis plėtojant IRT taikymą Lietuvos teismuose įvyko 2004–2005 metais, kai buvo pradėta eksploatuoti bendra Lietuvos teismų informacinė sistema LITEKO. Finansinis pamatas bendrai teismų informacinei sistemai sukurti Lietuvoje buvo Europos Sąjungos finansavimas per „Phare" Dvynių projektą „Lietuvos teismų gebėjimų stiprinimas"[107]. 2004 metais vykdant šį projektą visuose Lietuvos teismuose sukurti vietiniai kompiuterių tinklai. Kiekviename teisme, pastačius vietinius serverius ir maršrutizatorius, o centriniame sistemos mazge – centrinį serverį, šie tinklai sujungti į uždarą žinybinį teismų tinklą. Tokiu būdu sukurta bendro visų teismų tinklo infrastruktūra. Plėtojant tinklo infrastruktūrą lygia greta buvo kuriamos ir taikomosios programos, skirtos bylų ir su procesu susijusiai informacijai registruoti ir užtikrinti teismų darbo automatizavimą. Šių taikomųjų programų pagrindas – anksčiau teismuose naudota programa „Bylos".

Pradiniame LITEKO kūrimo etape iš trylikos tuo metu planuotų modulių dėl finansinių išteklių ir laiko stygiaus bei įvairių organizacinių problemų pavyko suprogramuoti ir įdiegti tik šešis[108]:

- Bylų registravimo ir apskaitos;
- Susijusios su byla informacijos apsikeitimo tarp teismų;
- Panašių bylų ir informacijos paieškos LITEKO duomenų bazėse;
- Teismų dokumentų šablonų;
- Statistinių ataskaitų generavimo;
- Teismų procesinių sprendimų viešo skelbimo internete.

Paskesniuose LITEKO vystymo etapuose planuota įdiegti likusius šiuos programinius modulius:

- Teismo posėdžių tvarkaraščių automatinio generavimo;
- Procesinių terminių stebėjimo.
- Bylų automatinio paskirstymo teisėjams;
- Teisėjų krūvių automatinio skaičiavimo;
- Teismų siunčiamų-gaunamų dokumentų rengimo ir registracijos (teismų dokumentų elektroninės valdymo sistemos);
- Proceso dalyvių užimtumo stebėsenos ir kontrolės;
- Informacijos paieškos išoriniuose registruose ir duomenų bazėse[109].

Antros grupės moduliai turėjo garantuoti didesnį teisėjų ir jų padėjėjų darbo automatizavimą, pradėti plėtoti elektroninės pagalbos teisėjams technologijas. Jų

[107] Nacionalinė teismų administracija. Teismų informacinė sistema LITEKO. Prieiga per internetą: <http://www.teismai.lt/lt/LITEKO>.

[108] Ten pat.

[109] Lietuvos teismų informacinės sistemos nuostatai, patvirtinti Teismų tarybos 2006 m. vasario 11 d. nutarimu Nr. 13 P–435. Prieiga per internetą: <http://www.teismai.lt/dokumentai/tarybos_nutarimai/20060211-435.doc>.

nesukūrus pirmame etape, tolesnė LITEKO programinės bazės plėtotė užstrigo. Be to, kilo problemų dėl LITEKO neatitikties naudotojų lūkesčiams, nes jie jau šiame etape tikėjosi intensyvesnės pagalbos įrankių plėtotės.

Diegiant LITEKO ir paminėtus šešis pirmuosius jos modulius Lietuvos teismuose, išryškėjo nemažai taikomųjų programų trūkumų. Greta grynai techninių netikslumų ir netobulumų pastebėta, kad galutinių sistemos vartotojų lūkesčiai nėra patenkinami tiek, kiek buvo tikėtasi. Pirmoji LITEKO taikomosios programinės įrangos versija ir jos prototipas programa „Bylos" buvo labiausiai pritaikyta teismo raštinių darbui ir daliai raštinių procesų automatizuoti bei atlikti statistikos automatinį skaičiavimą. Taikomosioms programos taip pat trūko tikslumo ir ergonomikos. Dėl to netgi iš pačių teismų raštinių sistemos testavimo metu ir pirmaisiais jos naudojimo metais teko girdėti nedaug pagyrų, tačiau kur kas daugiau priekaištų, kad, siekiant užtikrinti tinkamą LITEKO veikimą, tenka po keletą kartų įvesti tuos pačius duomenis keliose vietose, dubliuoti „rankinį" bylų registravimą ir kompiuterinį registravimą, kad pasitaiko programavimo klaidų ir pan. Daug priekaištų pažėrė nauji sistemos vartotojai teisėjai ir jų padėjėjai. Jiems teko naujų pareigų: registruoti ir įseginėti į sistemą jų priimamus procesinius teismų sprendimus, juos suklasifikuoti ir patikrinti, ar teismo raštinės darbuotojai tinkamai suklasifikavo bylas, nurodinėti pagrindinius proceso įvykius. Taigi teisėjų ir teisėjų padėjėjų funkcijoms vykdyti gaunama iš LITEKO nauda tuo metu jiems atrodė menka. Labai buvo jaučiamas teismo personalo tinkamų mokymų stygius.

Siekiant didinti LITEKO sistemos naudingumą ir vartotojų pasitenkinimą, 2005 metais buvo operatyviai sukurtas ir įdiegtas tvarkaraščių automatinio generavimo modulis. Buvo nuolat tobulinami ir teismų bei teisėjų krūvių automatinio skaičiavimo ir bylų paskirstymo moduliai. Galutinai jie baigti kurti ir faktiškai įdiegti tik po to, kai Lietuvos Respublikos Seimas pademonstravo politinę valią ir 2008 m. liepos 3 d. priimtame Teismų įstatymo 36 straipsnio pakeitime[110] nustatė, kad nuo 2008 m. rugsėjo 1 d. bylos teismuose turi būti skirstomos ir teisėjų kolegijos sudaromos naudojantis kompiuterių programa. 2008–2009 metais bylų skirstymo modulis baigtas tobulinti ir integruotas į informacinę sistemą ir pradėtas taikyti. Šis itin sudėtingas modulis ir toliau tobulinamas, diegiamos vis atnaujintos jo versijos.

2005–2006 metais, įdiegus LITEKO ir taisant pastebėtas klaidas, pradėta išsamiau analizuoti, ar iš tiesų planuojami sukurti likę moduliai – vienintelės tuo

[110] Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 33, 34, 36, 38, 39, 42, 43, 47, 51, 55-1, 57, 61, 63, 64, 69-1, 81 straipsnių, IX skyriaus pavadinimo, 83, 84, 85, 86, 90, 98, 101, 103 straipsnių, XII skyriaus antrojo skirsnio pavadinimo, 106, 107, 108, 119, 120, 122, 124, 127, 128, 129 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 89, 109, 110, 111, 112, 125 straipsnių pripažinimo netekusiais galios ir Įstatymo papildymo 53-1, 53-2 straipsniais ir IX skyriaus trečiuoju skirsniu įstatymas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 81-3186.

metu galimos teismų veiklos automatizavimo galimybės. Turint ne tik teigiamos, bet ir neigiamos LITEKO kūrimo ir diegimo patirties, taip pat kilo klausimų, ar planuojamas likusių LITEKO modulių funkcionalumas ir ergonomika bus pakankami ir priimtini vartotojams. Įvertinus tarptautinę praktiką įsitikinta, kad tuo metu planuotas LITEKO programinės dalies funkcionalumas nepakankamas, be to, netinkamai sudėlioti prioritetai. Kadangi kiekvienas LITEKO modulis buvo planuojamas ir kuriamas gana savarankiškai, nutarta siūlyti koreguoti LITEKO vystymo planus, išplečiant planuojamų kurti modulių funkcionalumą, keičiant prioritetus, numatant naujų modulių ir papildomų informacinės sistemos funkcijų.

2006 m. gegužės 10 d. Teismų taryba nutarimu Nr. 13P-462[111] patvirtino LITEKO vystymo planą, kuriame numatyta papildomai sukurti dar šešis programinius modulius:

- Teismo įsakymo išdavimo ir kitų sumarinių procesų automatizavimo;
- Procesinių dokumentų ir informacijos elektroninių mainų tarp teismų ir kitų proceso dalyvių;
- Teismų tarpusavio saugaus elektroninio susižinojimo;
- Žyminio mokesčio elektroninės apskaitos;
- Bendros bylų numeracijos;
- Teisėjų ir teismo personalo elektroninių darbastalių.

Be to, LITEKO vystymo plane numatyta šią sistemą panaudoti teismo posėdžių garsui įrašyti, skaitmeniniams įrašams apdoroti ir saugoti, su teismų procesu susijusiam konferenciniam vaizdo ryšiui (liudytojų ir kitų asmenų apklausai ir pan.) diegti.

Tačiau šiems planams veiksmingai ir sparčiai įgyvendinti koją vėlgi pakišo finansavimo stoka ir politinės valios stygius. Kadangi informacinei sistemai palaikyti reikia gana didelių lėšų, o kompiuterinė technika turi polinkį sparčiai senti, didžiausia dalis LITEKO skiriamų lėšų vis nukeliaudavo informacinės sistemos įrangai atnaujinti ir pačiai sistemai palaikyti, todėl naujos funkcijos panaudojant vidinius teismų finansavimo išteklius diegiamos vangiai. Praėjus santykinai daug laiko po LITEKO sukūrimo, integravus į ją naujus modulius, padidėjus duomenų kiekiui, vartotojų ir atliekamų operacijų skaičiui, pradėjo aštriai reikštis šios informacinės sistemos riboto našumo ir lėto veikimo problemos.

Šiandien iš antros grupės modulių yra baigti programuoti ir įdiegti teismo posėdžių tvarkaraščių automatinio generavimo, bylų automatinio skirstymo teisėjams ir teisėjų kolegijų automatinio sudarymo, teisėjų krūvio skaičiavimo, proceso

[111] Teismų tarybos 2006 m. gegužės 10 d. nutarimas Nr. 13P-462 „Dėl Lietuvos teismų informacinės sistemos (LITEKO) vystymo plano“. Prieiga per internetą: <http://www.teismai.lt/dokumentai/tarybos_nutarimai/20060510-462.doc>.

dalyvių užimtumo stebėsenos ir kontrolės moduliai. 2013 metais buvo baigtas kurti ir pradėtas diegti procesinių terminų stebėjimo modulis, tačiau dėl riboto LITEKO sistemos našumo šio modulio eksploatavimą teko pristabdyti.

Iš trečios grupės modulių bene sparčiausiai buvo sukurtas ir įdiegtas bendros bylų numeracijos modulis. Jį kuriant ir diegiant reikėjo atlikti nemažai informacinės sistemos vidinių pertvarkymų, sukurta ir patvirtinta teisminio proceso bylų bendros numeracijos tvarka, pakeistos teismų raštvedybos taisyklės[112]. 2009 metais baigtas kurti ir pradėtas testuoti teismo įsakymo išdavimo automatizavimo modulio prototipas. Jis įdiegtas ir pradėtas taikyti 2011 metais[113].

Vienas iš reikšmingiausių postūmių didinti IRT naudojimo efektyvumą ir spartinti turimų IRT technologijų vystymą įvyko 2011 m. birželio 21 d. Seimui parodžius politinę valią ir priėmus Teismų įstatymo ir CPK pakeitimų paketą[114]. Šiame pakete buvo įtvirtintas ambicingas sumanymas nuo 2013 m. sausio 1 d. (vėliau terminas pratęstas iki 2013 m. liepos 1 d.) tolydžio pereiti prie informacinės teismo proceso infrastruktūros.

Teismų įstatymo 37[1] straipsnyje buvo nustatyta, kad su teismo ir vykdymo procesais susiję elektroniniai duomenys ir dokumentai yra tvarkomi, apskaitomi ir saugomi, naudojant informacines ir elektroninių ryšių technologijas. Įtvirtintas „popierinių" bylų ir procesinių dokumentų skaitmeninimas. Numatyta galimybė atsisakyti bylų tvarkymo popieriniu būdu ir elektroniniu būdu dubliavimo bei pereiti prie teismo proceso bylų vedimo vien elektronine forma. Įtvirtinta proceso dalyvių teisė į nuotolinę prieigą prie elektroninių bylų ir teisė pateikti procesinius dokumentus teismams nuotoliniu būdu elektronine forma, įteisintas teismų elektroninių procesinių dokumentų ir elektroninių parašų naudojimas teismų procesinėje veikloje. Atsižvelgiant į mažą elektroninių parašų paplitimą, siekiant palengvinti bylininkų nuotolinę prieigą prie elektroninių bylų ir procesinių elektroninių dokumentų pateikimo, buvo įtvirtinta galimybė pateikiant elektroninius procesinius dokumentus teismams išorės vartotojams LITEKO sistemoje autentifikuotis įvairiais būdais, ne vien naudojant elektroninį parašą. Skatinant elektroninės formos dokumentų pateikimą teismams ir spartesnį perėjimą prie elektroninių bylų, CPK

[112] Teismų tarybos 2006 m. birželio 9 d. nutarimas „Dėl numerių suteikimo teisminio proceso byloms Lietuvos Respublikos teismuose taisyklių, teismų kodų sąrašo patvirtinimo ir Teismų tarybos 2004 m. spalio 8 d. nutarimo Nr. 280 „Dėl Lietuvos Respublikos teismų (išskyrus Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą) raštvedybos ir archyvų tvarkymo taisyklių patvirtinimo" pakeitimo". Prieiga per internetą: <http://www.teismai.lt/savivalda/nutarimai/20060609-475.doc>.

[113] Teismo įsakymo elektroninio užsakymo sistema TĮEUS. Prieiga per internetą: <http://liteko.teismai.lt/tieus>.

[114] Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 85-4126; Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 36, 37, 93, 94, 120 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 37[1] straipsniu įstatymas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 85-4128.

80 straipsnio 7 dalyje buvo numatyta 25 procentų žyminio mokesčio lengvata, taikoma tais atvejais, kai pateikiamas elektroninis procesinis dokumentas.

Siekiant didinti perėjimo prie informacinės infrastruktūros spartą, į CPK 175[1] straipsnio 9 dalį buvo įtraukta nuostata, pagal kurią advokatai, advokatų padėjėjai, antstoliai, antstolių padėjėjai, notarai, valstybės ir savivaldybių įmonės, įstaigos ir organizacijos, finansų įstaigos ir draudimo įmonės nuo 2013 m. liepos 1 d. privalo priimti teismų procesinius dokumentus, įteiktus elektroninėmis priemonėmis. Pagal CPK 175[1] straipsnio 10 dalį, teismui įteikiant procesinį dokumentą elektroninių ryšių priemonėmis, įteikimo dalyvaujančiam byloje asmeniui diena laikoma kita po procesinio dokumento išsiuntimo einanti darbo diena. Vadinasi, konkrečių adresatų ligos, komandiruočių, atostogų ar kitokio nebuvimo darbe ar profesinės veiklos vykdymo vietoje atveju korespondencija vis vien turi būti priimama, analizuojama. Tai privalu užtikrinti išorės vartotojų techninėmis ir organizacinėmis priemonėmis. Nors pradiniame etape tai kėlė išorės vartotojų nepasitenkinimą, bet galiausiai jie pakankamai operatyviai prisitaikė ir vykdo reikiamus savo techninius ir organizacinius pokyčius.

Įgyvendinant aptariamą Teismų įstatymo ir CPK pakeitimų paketą buvo modernizuotos ir plečiamos LITEKO duomenų saugyklos, LITEKO funkcijos centralizuotos, sukurtas ir nuo 2013 m. liepos 1 d. pradėtas eksploatuoti LITEKO Viešųjų elektroninių paslaugų posistemis (Lietuvos teismų elektroninių paslaugų portalas[115]), iš dalies modernizuota LITEKO, sudarant sąlygas vesti bylas elektroniniu būdu, o teismams galimybę naudotis el. parašais bei formuoti ir peržiūrėti ADOC formato dokumentus. Šiuo metu veikianti elektroninių paslaugų sistema apima proceso dalyvių procesinių dokumentų sudarymą ir pateikimą teismui, žyminio mokesčio informacijos valdymą, teismo paskirtų baudų ir priteistų bylinėjimosi išlaidų valstybei informacijos valdymą, išorės proceso dalyvių susipažinimą su bylos medžiaga ir teismo procesinių dokumentų įteikimą bei teismo posėdžių garso įrašų pateikimą paslaugų gavėjams. Tokiu būdu tęsiamas LITEKO trečios grupės modulių naudojimas. Galima pasidžiaugti, kad naujomis elektroninėmis paslaugomis naudotasi gana aktyviai – per pirmuosius sistemos eksploatavimo metus teismai gavo daugiau nei 36 tūkst. elektroninių procesinių dokumentų, patys išsiuntė beveik 300 tūkst. elektroninių dokumentų. Portalo išorės vartotojų skaičius jau viršija 14 tūkstančių. Jiems į paskyras išsiųsta daugiau nei 10 mln. elektroninių žinučių apie proceso eigą[116]. Be to, visiškai neseniai pradėjo veikti elektroninė teisminės mediacijos procesų valdymo paslauga.

[115] Lietuvos teismų elektroninių paslaugų portalas. Prieiga per internetą:<https://e.teismas.lt/lt/public/home>.

[116] Nacionalinė teismų administracija. Apdovanoti aktyviausi portalo e.teismas.lt išorės vartotojai. Prieiga per internetą: <http://www.teismai.lt>.

Deja, itin ambicingi įstatymų leidėjo planai per porą metų pereiti prie informacinės teismo proceso infrastruktūros iki galo neįgyvendinti. Teismai nebuvo ir iki šiol nėra pasirengę skaitmeninti visų procesinių dokumentų tiek dėl nepakankamo techninės įrangos kiekio ir našumo teismuose, tiek dėl LITEKO mažo našumo, be to, ir dėl žmogiškojo veiksnio – nepakankamo organizacinio pasirengimo, mokymų kiekio. LITEKO našumo problemos pastaruoju metu labai išryškino ir šios sistemos patogumo teismams klausimus. Maža to, dėl jų nebuvo įmanoma aktyvinti visų teismų viešųjų elektroninių paslaugų projekte suprogramuotų funkcionalumų (pvz., bylos kortelės elektroninių dokumentų spausdinimo į indeksuotas portabilaus (PDF) formato bylas, kurias būtų galima lengvai ir greitai perkelti į planšetinius ir nešiojamuosius kompiuterius, kitus mobilius įrenginius ir patogiai naudoti teismo posėdžių metu). Paminėtina ir tai, kad LITEKO dokumentų valdymo sistemos modulio kūrimas ir diegimas vykdomas daug lėčiau, nei buvo planuota, ir vis dar nėra baigtas, o tai yra rimta kliūtis toliau veiksmingai pereiti prie informacinės proceso infrastruktūros, nes esami 2013 metais modernizuotos LITEKO sistemos dokumentų valdymo funkcionalumai neatitinka minimalių dokumentų valdymo sistemų funkcionalumų.

Iškilę trikdžiai plėtoti IRT potencialo naudojimą spartinant ir efektyvinant Lietuvos teismo procesą lemia, kad vienas iš pirmųjų spręstinų uždavinių – iš pagrindų modernizuoti LITEKO, padidinti šios sistemos našumą, jos patogumą teismams ir interportabilumą su išorės informacinėmis sistemomis, registrais ir išorės bylininkų turimomis dokumentų valdymo sistemomis, sparčiau kurti techninės įrangos infrastruktūrą, kuri padėtų iš dalies atsisakyti popierinių bylų. Šį uždavinį iš dalies ketinama spręsti per artimiausius dvejus metus vykdant Nacionalinės teismų administracijos įgyvendinamą projektą „Teismų informacinės sistemos (bylų tvarkymo ir teismo posėdžių garso įrašymo sistemų) modernizavimas“ pagal Norvegijos finansinės paramos „Efektyvumas, kokybė ir skaidrumas Lietuvos teismuose“ programą. Šio projekto metu bus vykdoma esminė LITEKO modernizacija ir integracija su kitomis informacinėmis sistemomis[117].

Būtų galima paminėti, kad iš dalies civilinį procesą padeda spartinti viešo paskelbimo apie bylos nagrinėjimo vietą ir laiką bei apie teisme gautus ieškinius perkėlimas iš laikraščių į elektroninę erdvę – specialų tinklalapį internete[118]. Tai nuo 2011 metų rudens taupo proceso dalyvių ir teismo laiką bei lėšas, kurios iki tol

[117] Teismų informacinės sistemos (bylų tvarkymo ir teismo posėdžių garso įrašymo sistemų) modernizavimo projekto, vykdomo pagal Norvegijos finansinį mechanizmą, aprašymas. Prieiga per internetą: <http://www.teismai.lt/lt/nor/>.

[118] Nacionalinė teismų administracija. Teismų pranešimai. Prieiga per internetą: <http://pranesimai.teismai.lt/teismu_pranesimai>.

buvo eikvojamos užtikrinant viešą paskelbimą laikraščiuose. Negalima nepaminėti Lietuvoje pasiektos pažangos pereinant prie teismo posėdžių eigos fiksavimo elektroninėmis priemonėmis ir vaizdo konferencijų įtraukimą į civilinį procesą.

Nuo 2014 m. sausio 1 d. galiojančioje CPK 168 straipsnio redakcijoje įtvirtintas privalomas visų teismo posėdžių garso įrašymas, panaudojant teisingumo ministro įsakymu nustatytą įrangą. Visiškai atsisakoma „popierinių" protokolų, nustatyta, kad garso įrašas laikomas teismo posėdžio protokolu ir yra sudedamoji bylos dalis. Šis pakeitimas kėlė nemažą baimę dėl saugumo ir patikimumo. Atitinkamos įstatymo nuostatos redakcijos įsigaliojimas buvo nukeltas metams, nes teismai nebuvo pakankamai techniškai pasirengę. Teismų pasirengimas pereiti prie teismo posėdžių garso įrašymo buvo vykdomas porą metų, tam taip pat naudojamasi Norvegijos finansinės paramos mechanizmo lėšomis. Garso įrašymo infrastruktūra dar nėra baigta kurti. Ne visuose teismuose įdiegta stacionari garso įrašymo įranga su specialiomis taikomosiomis programomis, kurios užtikrina didesnę įrašų kokybę ir struktūravimą, padeda įrašus išklausyti patogiau, automatiškai perkelia juos į LITEKO saugyklas, iš kurių įrašai transliuojami į LITEKO elektroninių bylų korteles. Daugelyje teismų garso įrašai kol kas daromi mobiliąja įranga (skaitmeniniais diktofonais), nėra struktūrinami. Tačiau garso įrašymo sistema tobulinama ir vystoma[119]. Pasitaikančios techninės problemos gana efektyviai sprendžiamos papildomomis organizacinėmis ir techninėmis priemonėmis[120]. Atsisakius tradicinio protokolavimo, išvengiama papildomo darbo rengiant protokolus. Taupomas teismo posėdžių sekretorių, dažnai ir teisėjų laikas, mažinamas teismo raštinių krūvis.

Galiausiai gerėja teismo posėdžių eigos fiksavimo kokybė. Nepaisant vis dar nebaigtos vystyti infrastruktūros, pastebimas laiko taupymo efektas. Siekiant didinti šį efektą, būtina kuo sparčiau baigti plėtoti garso įrašymo infrastruktūrą, kuri padėtų išvengti pasitaikančių klaidų ir techninių trikdžių, užtikrintų spartesnį ir patogesnį teismo posėdžių eigos fiksavimą ir atgaminimą, tai padėtų baigti vykdyti esminį kokybinį ir laiko taupymo pokytį fiksuojant teismo posėdžių eigą.

Nuo 2013 m. kovo 1 d. įsigaliojo CPK 175[2] straipsnis. Juo remiantis įteisintas liudytojų, ekspertų, dalyvaujančių byloje asmenų ir kitų proceso dalyvių apklausos, vietos apžiūros, kitų įrodymų rinkimas naudojant informacines ir elektroninių ryšių technologijas (vaizdo konferencijas, telekonferencijas ir kt.). Įstatyme pažymima, kad taikoma tvarka ir technologijos turi garantuoti įrodymų fiksavimo ir pateikimo

[119] Ten pat.

[120] Teisėjų tarybos 2014 m. vasario 14 d. nutarimas Nr. 13P-22-(7.1.2) „Dėl teismo posėdžių garso įrašų darymo tvarkos aprašo patvirtinimo". Prieiga per internetą: < http://www.teismai.lt/teismu-savivalda/nutarimai/?f=331&nr=&tipas=1&metai=&menuo=&diena=&metai1=&menuo1=&diena1=&pavadinimas=&criteria1=all&q=teismo+pos%C4%97d%C5%BEi%C5%B3+garso+%C4%AFra%C5%A1%C5%B3+darymo+&criteria=all&type=0&search=1>.

objektyvumą, patikimą proceso dalyvių tapatybės nustatymą. Tam, kad ši teisės norma realiai pradėtų veikti, turi būti baigtas techninis pasirengimas – įgyvendintas Lietuvos ir Šveicarijos bendradarbiavimo programos projektas „Vaizdo perdavimo, įrašymo ir saugojimo sistemos sukūrimas ir įdiegimas teismuose“. Vykdant šį projektą 2014 metų antroje pusėje numatoma 18 teismų įdiegti vaizdo konferencijų įrangą. Integruojant vaizdo konferencijas į civilinį procesą, būtinas išsamesnis šių konferencijų tvarkos reglamentavimas, kuris turėtų būti priderintas prie konkrečios technologijos ypatumų, organizacinės teismo struktūros, užtikrinti naudojimosi vaizdo konferencijomis patogumą ir atliepti bazinius civilinio proceso principus. Be to, būtina nustatyti telekonferencijų vykdymo tvarką.

Kaip matyti, Lietuvoje jau naudojama daugybė efektyvių IRT priemonių, kurios tikrai prisideda prie civilinių bylų išnagrinėjimo per protingą laiką. Reikėtų ir toliau domėtis galimomis naujovėmis ir nuolatos vykdyti civilinio proceso elektronizavimo pažangos ekonominės ir kokybinės naudos stebėseną, lanksčiai diegti ergonomiškesnes, našesnes ir vartotojų lūkesčius labiau atitinkančias priemones, intensyviau ir ryžtingiau plėtoti informacinę teismų veiklos infrastruktūrą, vykdyti tikslesnį ir aiškesnį strateginį planavimą, optimaliau nustatyti ir derinti vykdomų IRT plėtros teismuose projektų prioritetus, nebijoti lanksčiau pritaikyti klasikinius proceso standartus diegiant IRT. Tokia kaita galiausiai padeda užtikrinti asmenų teisę į operatyvesnį, sąžiningą ir tinkamą teisingumą.

2.3. PRIELAIDOS NAGRINĖJANT ATSKIRŲ KATEGORIJŲ BYLAS

Civilinio proceso spartinimo efekto gali būti pasiekta vienodinant ginčo procedūras ir diegiant standartines proceso spartinimo priemones bendrai visoms teisenoms. Tačiau žinoma ir kita kryptis – proceso diferencijavimas, kai nustatoma tam tikrų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumų, siekiant padidinti šių bylų kategorijų nagrinėjimo greitį naudojant įvairias proceso spartinimo priemones. Jas naudojant neturėtų būti paneigiami tokie civilinio proceso principai, kaip antai proceso šalių lygiateisiškumas, rungimasis, dispozityvumas, betarpiškumas, sąžiningas teismo procesas ir kiti fundamentalūs teisingumo vykdymo principai. Lietuvos ir užsienio valstybių civilinio proceso teorija ir praktika atskleidžia, kad pavienėms kategorijoms bylų nustačius ir ne tik išradingai, bet ir atsakingai taikant specialias priemones, proceso spartinimo efektą įmanoma užtikrinti laikantis nurodytų pamatinių civilinio proceso principų.

Kita vertus, procesinių teisenų diferencijavimas neturėtų būti absoliutinamas. Antraip būtų lengva nukrypti į kraštutinumą, kai Civilinio proceso kodeksas taptų

itin sudėtingas, kazuistinis ir praktiškai sunkiai pritaikomas. Visada derėtų ieškoti tinkamos kiekybinės ir kokybinės bendrojo proceso vieningumo ir tam tikrų kategorijų bylų ypatumų pusiausvyros, kai kuriamos ir palaikomos modernios, šių dienų realijas atitinkančios civilinių bylų nagrinėjimo taisyklės.

1984 m. vasario 28 d. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijoje Nr. (84) 5 dėl civilinio proceso principų, skirtų pagerinti teisingumo funkcionavimą, ir jos aiškinamajame memorandume[121] pripažįstama, kad, siekiant veiksmingesnio teisingumo vykdymo, civilinis procesas neturėtų visada vykti pagal vienodas taisykles. Skirtingiems ginčams taikomų procedūrų diferencijavimas yra viena iš krypčių pasiekti didesnę proceso spartą. Tokia diferenciacija skirtingose Europos valstybėse vykdoma atsižvelgiant į įvairius kriterijus:

1) reikalavimų pobūdį (skubių bylų procesas ir patvirtintų neginčijamų skolų atgavimas);
2) ginčo sumą (smulkių sumų ginčai);
3) proceso šalių specifiką (darbo ginčai, nuomos ginčai, šeimos ginčai, vartotojų ginčai);
4) panašių rūšių ginčų dažnumą (ginčai dėl eismo įvykių).

Specifiniai būdai ir priemonės pagreitinti tokius procesus gali būti supaprastinti būdai pradėti civilinį procesą, teismo posėdžių ar parengiamųjų posėdžių skaičiaus ribojimai, išimtinai rašytinės arba žodinės proceso formos taikymas, tam tikrų išimčių arba gynybos priemonių uždraudimas arba apribojimas, lankstesnės įrodinėjimo taisyklės, posėdžių atidėjimų ribojimai arba draudimai, teismo ekspertų pasitelkimas proceso pradžioje, aktyvus teisėjo vaidmuo vedant bylą ir renkant įrodymus, kitos priemonės. Tokios priemonės gali būti taikomos kaip privalomos, pasirenkamos vienos šalies pareiškimu arba abiejų šalių sutikimu[122].

Šiuolaikinis Lietuvos civilinis procesas pasižymi nemenku ginčo teisenos diferencijavimu. Tai šiuo metu pripažįstama jo teigiama savybe, o tai priimant naująjį CPK 2002 metais buvo pristatoma kaip naujojo CPK stiprybė[123]. CPK įtvirtintos septynios specialiosios teisenos, nustatančios tam tikrų ginčo kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumus. CPK nebūtų galima kritikuoti dėl perdėto kazuizmo ar sudėtingumo.

[121] Council of Europe Committee of Ministers Recommendation R (84) 5 on the principles of civil procedure designed to improve the functioning of justice and explanatory memorandum. Prieiga per internetą: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=Rec(84)5&Sector=secCM&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=eff2fa&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cbe6&direct=true>.

[122] Ten pat.

[123] Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso IV–VII dalių projekto. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.152966?jfwid=-lrklxcxbf>.

Analizuojant specialiųjų proceso spartinimo būdų ir priemonių įtvirtinimą CPK, galima pažymėti, kad įstatymų leidėjas bando racionaliai suderinti įvairių priemonių ir būdų panaudojimą, siekia apčiuopiamo proceso spartos ir kokybės užtikrinimo efekto. CPK IV dalyje numatyti procesinių veiksmų atlikimo terminų ribojimai; bylų nagrinėjimo dalyko, jo keitimo, išvestinių ir priešpriešinių reikalavimų dalyko ribojimai; aktyvesnis teismo vaidmuo vedant procesą ir renkant įrodymus (darbo, šeimos ir viešųjų pirkimų bylos); privalomos ginčo sprendimo ne teisme tvarkos nustatymas (darbo, viešųjų pirkimų, grupės ieškinio bylos); rašytinės bylų nagrinėjimo formos naudojimas (bylos dėl teismo įsakymų, dokumentinis procesas, viešųjų pirkimų bylos); raginamojo proceso elementų naudojimas (bylos dėl teismo įsakymų ir dokumentinis procesas); lankstesnė bylos nagrinėjimo forma, tvarka ir supaprastintas sprendimo turinys (ginčai dėl nedidelių sumų priteisimo); nuo masinių pažeidimų nukentėjusių grupės ieškovų reikalavimų akumuliavimas į vieną procesą (grupės ieškinio bylos).

Aptariamų tam tikrų bylų kategorijų išskirtinių teisenos taisyklių privalomumo aspektu vėlgi įstatymų leidėjas elgiasi lanksčiai, siekdamas didesnio veiksmingumo. Kai kurios iš šių specialiųjų teisenų taikomos privalomai (darbo, šeimos ir viešųjų pirkimų). Kitas specialiųjų teisenų taisykles palikta alternatyviai pasirinkti aktyviajai šaliai – ieškovui ar jų grupei (daikto valdymo pažeidimo pašalinimo bylų nagrinėjimo, dokumentinio proceso, bylų dėl teismo įsakymo išdavimo, grupės ieškinio bylų nagrinėjimo ypatumai). Galiausiai teismui suteikta nuožiūra laisviau pasirinkti proceso formos ir tvarkos taisykles, kuriomis vadovaudamasis jis sprendžia ginčus dėl nedidelių sumų priteisimo.

Ne visų nurodytų priemonių konkretus naudojimo būdas iškart ar bėgant laikui pasiteisina. Proceso teisės normos ir jų taikymas turi pasižymėti dinamiškumu, adekvačiai būti pritaikomos prie besikeičiančios proceso praktikos realybės. Gerėjant teismų veiklos organizaciniams ir administraciniams sprendiniams, teisės taikymo praktikai, ginčų sprendimo veikloje dalyvaujančių proceso dalyvių veiklos metodams, diegiant naujas jų darbo priemones, prie to turi būti pritaikomos ir civilinio proceso taisyklės bei peržiūrimi jų naudojimo būdai. Siekiant geresnio rezultato, nebuvo vengiama ir neturėtų būti vengiama koreguoti diferencijuotus procesus reglamentuojančias įstatymo normas, atitinkamai formuoti teismų praktiką ir teisės doktriną. Tolesnė analizė parodė, kad kai kurios specialiosios ginčo teisenos ir procedūriniai ypatumai, pavyzdžiui, teismo įsakymo bylų ypatumai, sėkmingai prigijo ir tapo veiksmingais proceso dalyvių laiką ir lėšas taupančiais įrankiais. Kai kurios kitos priemonės, pavyzdžiui, bylos dėl daikto valdymo pažeidimo pašalinimo (*posesorinė* gynyba), dokumentinis procesas, grupės ieškinio bylos, dėl įvairių priežasčių kol kas neturi apčiuopiamo proceso pagreitinimo poveikio. Diskutuojami įvairūs jų tobulinimo variantai.

Išsamumo dėlei vertėtų pažymėti, kad tam tikrus atskirų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumus, skirtus šių bylų procesams paspartinti, nusako ir kiti Lietuvos Respublikos įstatymai (pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymas[124], Lietuvos Respublikos fizinių asmenų bankroto įstatymas[125], Lietuvos Respublikos įmonių restruktūrizavimo įstatymas[126]) ir kitos CPK dalys (pavyzdžiui, CPK V dalis „Ypatingoji teisena“).

Dėl ribotos šios mokslo studijos apimties joje nepretenduojama išanalizuoti visų diferencijuotų procesų atmainų. Toliau proceso spartinimo aspektu išsamiau panagrinėsime kelis specialiuosius procesus: teismo įsakymo išdavimo bylas, dokumentinį procesą, nedidelių sumų priteisimo ginčus ir naujausią tam tikrų bylų kategoriją Lietuvos civiliniame procese – grupės ieškinio bylas.

2.3.1. TEISMO ĮSAKYMAS

Teismo įsakymo išdavimo bylos Lietuvoje paplito kaip populiari priemonė paspartinti skolininkų neginčijamų skolų priteisimą. Lietuvos pirmosios instancijos teismų veiklos statistiniai duomenys atskleidžia, kad 2015 metais iš visų 208 852 baigtų civilinių bylų 51 207 bylos buvo užbaigtos priimant teismo įsakymą, 2014 metais šie skaičiai buvo atitinkamai 196 723 bylos ir 49 760 bylų, 2013 metais – 183 062 bylos ir 48 369 bylos, 2012 metais – 181 877 bylos ir 46 843 bylos[127]. Taigi pastarųjų metų teismų veiklos statistiniai rodikliai rodo, kad priimant teismo įsakymą išnagrinėjama apie ketvirtadalį visų civilinių bylų. Proporcija metų metus išlieka stabili ir svyruoja nuo 24 iki 26 procentų.

Teismo įsakymo išdavimo bylos Lietuvos civiliniame procese pradėtos diegti nuo 1999 metų pradžios. Teismo įsakymo tvarka galėjo būti sprendžiami piniginiai reikalavimai, kylantys iš sutartinių prievolių, pagrįsti rašytiniais įrodymais. Pradinės formos teismo įsakymo išdavimo procesas buvo artimesnis įprastam tiriamajam procesui. Jis vyko dviem pakopomis. Pirma, teismas, priėmęs motyvuotą ir įrodymais pagrįstą pareiškimą dėl teismo įsakymo išdavimo, siųsdavo jį su pranešimu skolininkui, ragindamas per 14 dienų sumokėti skolą arba pareikšti motyvuotus ir pagrįstus įrodymais prieštaravimus. Jeigu prieštaravimų nebuvo gaunama arba teismas nustatydavo, kad jie nemotyvuoti ar nepagrįsti įrodymais, teismas išduodavo teismo įsakymą. Jei teismas gaudavo ir priimdavo skolininko prieštaravimus, buvo

[124] *Valstybės žinios*, 2001-04-11, Nr. 31-1010.

[125] *Valstybės žinios*, 2012-05-19, Nr. 57-2823.

[126] *Valstybės žinios*, 2001-04-11, Nr. 31-1012.

[127] Civilinių bylų nagrinėjimo ataskaitos (I instancijos teismuose) už 2012–2015 metus. Prieiga per internetą: <http://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/statistika/106>.

nustatomas 14 dienų terminas pareiškėjui paduoti ieškinį bendrąja tvarka. Nepadavus ieškinio, pradinis pareiškimas dėl teismo įsakymo buvo laikomas nepaduotas ir grąžinamas pareiškėjui, o sumokėtas žyminis mokestis negrąžinamas. Tiek šiame procese priimamos nutartys, tiek pats teismo įsakymas galėjo būti skundžiami atskiraisiais skundais. Įstatyme nenumatyta naudojamų procesinių dokumentų formų standartizavimo.

Priimant naująjį CPK Lietuvoje dar pakankamai nauja tik kelis metus Lietuvoje gyvuojanti teismo įsakymo teisena išgyveno didelę kaitą. Jos tikslai – dar labiau supaprastinti ir pagreitinti procesą bei įgalinti šio proceso automatizavimą, orientuojantis, kad teismo įsakymo teisena būtų dar aiškiau išskirta kaip „aiškių" reikalavimų procesas. Nuo dvipakopės teismo įsakymo išdavimo sistemos pereita prie vienpakopės. Teismo įsakymas išduodamas ne vėliau kaip kitą darbo dieną priėmus kreditoriaus pareiškimą ir išsiunčiamas skolininkui kartu su teismo pranešimu ne vėliau kaip dar kitą darbo dieną. Išduodamas teismo įsakymą teismas netikrina reikalavimo pagrįstumo, tik nustato, ar pareiškimas atitinka leistinumo ir formos reikalavimus ir ar jis nėra akivaizdžiai nepagrįstas. Teismo įsakymas iškart neįsiteisėja, skirtingai nuo ankstesnio modelio, kuris galiojo iki naujojo CPK. Jis įsiteisėja per 20 dienų nuo teismo įsakymo ir teismo pranešimo įteikimo skolininkui dienos negavus skolininko prieštaravimų ir jeigu skolininkas nepraneša apie skolos geranorišką sumokėjimą. Jeigu prieštaravimai pareiškiami, teismo įsakymas panaikinamas ir kreditoriui suteikiamas 14 dienų terminas paduoti ieškinį bendrąja ginčo teisena. Šios rūšies sprendimų vykdymui užtikrinti kreditorius turi teisę prašyti teismo taikyti laikinąsias apsaugos priemones, jos taikomos atskira motyvuota teismo nutartimi.

Tiek pareiškimas dėl teismo įsakymo išdavimo, tiek skolininko prieštaravimai neturi būti pagrindžiami įrodymais. 2011 metų CPK pakeitimais, siekiant suvienodinti teismų praktiką ir pakeisti tą praktiką, kai teismai vis dar reikalaudavo pateikti įrodymus, aiškiai nustatyta, kad prie pareiškimo dėl teismo įsakymo jokie įrodymai nepridedami (CPK 433 straipsnio 4 dalis). Nuo kreditorių piktnaudžiavimo nesąžiningai teikiant aiškiai nepagrįstus pareiškimus dėl teismo įsakymo išdavimo apsaugo teismo teisė atsisakyti išduoti teismo įsakymą nustačius aiškų pareiškimo nepagrįstumą, taip pat teisė skirti baudą iki 289 eurų ir galimas įpareigojimas atlyginti nuostolius.

Teismo įsakymą išduodant naudojamos procesinių dokumentų formos yra standartinės. Tipines formas tvirtina teisingumo ministras[128]. Tipinių formų naudojimas leidžia veiksmingiau automatizuoti šiame procese naudojamų dokumentų

[128] Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2002 m. gruodžio 19 d. įsakymas Nr. 362 „Dėl civilinėse bylose dėl teismo įsakymo išdavimo naudojamų procesinių dokumentų formų patvirtinimo". *Valstybės žinios*, 2002-12-31, Nr. 125-5689.

apdorojimą. Lietuvos teismų informacinės sistemos LITEKO įdiegti įrankiai sudaro sąlygas ne tik kreditoriams pareiškimus dėl teismo įsakymo išdavimo pateikti elektroniniu būdu, bet ir pačiam teismui teismo įsakymo ir teismo pranešimo formas užpildyti automatiškai. Tai papildomai spartina teismų darbą šios kategorijos bylose.

CPK 432[1] straipsnio 2 dalyje nustatyta galimybė užtikrinti atskirų teismų specializavimą teismo įsakymo išdavimo bylose. Šioje dalyje numatyta teisingumo ministro kompetencija, suderinus su Teisėjų taryba, nustatyti, kad bylas pagal pareiškimus dėl teismo įsakymo išdavimo, kurie paduodami elektroninių ryšių priemonėmis, nagrinėja vienas ar keli konkretūs apylinkės teismai. Tačiau pastaruoju metu šia diskrecija nėra pasinaudota, vengiant išbalansuoti teismų darbo krūvį.

Dalyko požiūriu teismo įsakymo bylos ribojamos piniginiais reikalavimais. Pagrindų, iš kurių šie reikalavimai gali būti kildinami, sąrašas neribojamas (iš sutarties, delikto, darbo santykių, šeimos santykių ir kt.). Tačiau piniginiai reikalavimai negali būti kildinami iš prievolės, kurios pats kreditorius nėra įvykdęs, o skolininkas reikalauja ją įvykdyti. Taip pat negali būti reikalaujama prievolę vykdyti dalimis, kai jos neįmanoma taip įvykdyti. Iki 2011 m. spalio 1 d. galiojusi CPK redakcija numatė taip pat reikalavimų dėl kilnojamojo daikto priteisimo nagrinėjimą šia tvarka, tačiau to galiausiai buvo atsisakyta.

Teismo įsakymo procesas sukonstruotas kaip skolininko raginimas. Rungimosi principas įgyvendinamas skolininkui realiai įteikus teismo įsakymą ir teismo pranešimą, išaiškinus galimybę nesutikti ir pareikšti prieštaravimus bei sudarius sąlygas tai veiksmingai atlikti. Dvidešimties dienų terminas pareikšti prieštaravimą gali būti atnaujintas, jeigu praleistas dėl svarbių priežasčių. Teismo įsakymas pagal dabartinį CPK reglamentavimą atskiruoju skundu neskundžiamas. Skolininko atsikirtimai į kreditoriaus reikalavimus pateikiami prieštaravimo teismo įsakymui forma. Todėl teismo įsakymo bylos leistinos tik kai skolininkas gyvena Lietuvoje ir žinoma jo gyvenamoji vieta ar darbo vieta, kur būtų galima realiai teismo dokumentus įteikti skolininkui. Čia nepripažįstamos procesinių dokumentų įteikimo fikcijos, tokios kaip antai įteikimas viešai paskelbiant ir įteikiant per kuratorių.

Teismo įsakymo bylų kategorija – kreditoriaus pasirinkimu taikoma teisena. Kreditorius gali pasirinkti tuos pačius reikalavimus pareikšti ginčo teisenos arba dokumentinio proceso tvarka. Tačiau įstatymų leidėjas, siekdamas paskatinti kreditorius naudotis šia supaprastinta teisena, taiko bylinėjimosi išlaidų lengvatas ir bylinėjimosi išlaidų atlyginimo negatyvius padarinius. Žyminio mokesčio lengvata reiškia, kad už pareiškimą dėl teismo įsakymo mokama tik ketvirtadalis žyminio mokesčio, kuris turėtų būti mokamas paduodant ieškinį bendra tvarka. Kai dėl negatyvių bylinėjimosi išlaidų atlyginimo padarinių, tuo atveju, jeigu ieškovas turėjo teisę

reikalavimus patenkinti byloje dėl teismo įsakymo išdavimo, tačiau pateikė ieškinį pagal bendrąsias ginčo teisenos taisykles, jam žyminis mokestis ir kitos bylinėjimosi išlaidos priteisiamos tik nuo tos ieškinio sumos, kurią ginčijo atsakovas, išskyrus, jei iš atsakovo elgesio ieškovas turėjo pagrindą manyti, kad atsakovas reikalavimą ginčys (CPK 434 straipsnio 4 dalis).

Didesnius pokyčius priimant naująjį CPK išgyvenusios šios bylų kategorijos taisyklės galiojant naujajam CPK buvo tobulinamos nedaug. Tai patvirtina, kad teismo įsakymo teisena tapo funkcionali, dažnai taikoma ir pasiteisinusi Lietuvos civilinio proceso spartinimo priemonė. Pastaruoju metu praktikoje ir teisės teorijoje nekyla didesnių diskusijų, ar šios teisenos taisyklės turėtų būti kokiu nors būdu iš esmės peržiūrimos.

2.3.2. DOKUMENTINIS PROCESAS

Kiek kitokią nei teismo įsakymo bylų atveju situaciją matome analizuodami dokumentinio proceso bylas. Šios teisenos bylos į Lietuvos civilinį procesą įtrauktos su naujuoju CPK, iš dalies perimant Vokietijos dokumentinio proceso modelį, tačiau padarant kai kurių reikšmingų pakeitimų[129]. Dokumentinis procesas, kaip ir teismo įsakymo procesas, nėra privaloma teisena. Jis gali būti pasirenkamas ieškovo nuožiūra. Todėl ieškovai (kreditoriai), įvertindami kiekvieno iš šių procesų skirtumus ir panašumus, pranašumus ir trūkumus, renkasi vieną iš jų arba ieškinio pareiškimo bendrąją ginčo teiseną.

Statistika atskleidžia, kad dokumentinio proceso bylos populiarumu gerokai nusileidžia teismo įsakymo byloms. Pirmosios instancijos teismų veiklos statistiniai duomenys atskleidžia, kad 2013 metais iš 183 062 baigtų civilinių bylų tik 2 416 bylų buvo baigta priimant preliminarų sprendimą, 2012 metais baigos 181 877 civilinės bylos, iš jų – 2 366 bylos priimant preliminarų sprendimą[130]. Taigi tik kiek daugiau nei 1 procentas civilinių bylų nagrinėjama dokumentinio proceso tvarka. Iš dalies šie rodikliai gali būti paaiškinami savita teismo įsakymo ir dokumentinio proceso teisenų konkurencija. Dokumentinio proceso pirmasis etapas (iki prieštaravimų dėl preliminaraus sprendimo pareiškimo) – tai taip pat raginamoji teisena, kurioje rungimosi principas aktyvinamas tik po to, kai atsakovui įteikiamas preliminarus sprendimas ir jam sudaromos sąlygos pareikšti prieštaravimą. Tokia teisena iš dalies dubliuoja teismo įsakymo teiseną. Dalyko požiūriu dokumentinio proceso

[129] V. Nekrošius. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 190; R. Norkus. *Supaprastintas civilinis procesas*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 150–169.

[130] Civilinių bylų nagrinėjimo ataskaitos (I instancijos teismuose) už 2012–2015 metus. Prieiga per internetą: <http://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/statistika/106>.

teisena yra kiek universalesnė nei teismo įsakymo teisena. Dokumentinio proceso tvarka galima nagrinėti daugiau rūšių reikalavimų, ne tik reikalavimus dėl piniginių sumų priteisimo, bet ir reikalavimus dėl kilnojamųjų daiktų ir vertybinių popierių priteisimo, reikalavimus iš nekilnojamojo daikto nuomos sutarčių dėl nuomininko iškeldinimo.

Bene didžiausias dokumentinio proceso pirmo etapo skirtumas nuo teismo įsakymo teisenos – ieškinys dokumentinio proceso tvarka turi būti argumentuotas ir pagrįstas rašytiniais įrodymais. Be to, priimdamas preliminarų sprendimą, teismas atlieka ieškinio pagrįstumo vertinimą. Prieštaravimai dėl preliminaraus sprendimo, kuriuos atsakovas gali pareikšti per dvidešimt dienų nuo preliminaraus sprendimo priėmimo, taip pat turi būti argumentuoti ir pagrįsti įrodymais. Taigi dokumentinis procesas iki prieštaravimų dėl preliminaraus sprendimo pasižymi tiriamojo proceso požymiais, nors ir ribojamos įrodinėjimo priemonių rūšys dokumentiniais įrodymais, kurie galėtų būti tiriami išimtinai rašytinės formos procese, o teismo įsakymo teisenoje tiriamojo proceso elementai naudojami visiškai minimaliai.

Galiausiai ieškovų pasirinkimui daro įtaką ir tai, kad dokumentinio proceso tvarka pagal CPK 425 straipsnio 2 dalį yra taikoma 50 procentų žyminio mokesčio lengvata, o teismo įsakymo teisenos atveju lengvata sudaro 75 procentus. Tiesa, vertėtų paminėti, kad finansinės paskatos situacijomis, kai atsakovas ginčija reikalavimą, gali pastūmėti vis dėlto pasirinkti dokumentinį procesą. Dokumentinio proceso bylai pereinant į antrą etapą, kuris baigiasi galutiniu sprendimu, ieškovui žyminio mokesčio primokėti nereikia, be to, nereikia reikšti naujo ieškinio. Jeigu teismas panaikina teismo įsakymą, kreditorius (potencialus ieškovas), siekdamas tęsti piniginių sumų išieškojimą, turi paduoti naują ieškinį ir primokėti trūkstamą žyminio mokesčio dalį (CPK 439 straipsnio 3 dalis).

Nepaisant to, kad ieškovai kartais vis dėlto renkasi dokumentinį procesą, teorijoje ir praktikoje vyksta diskusijų dėl šio proceso reikalingumo ir efektyvumo. Šio tyrimo autorių atliktos teisėjų apklausos rezultatai atskleidžia, kad tik 19,2 proc. apklaustų teisėjų, nagrinėjančių bylas pirmosios instancijos teisme, mano, jog dokumentinis procesas yra pasiteisinusi teisena. Kiek didesnis procentas (22,1 proc.) respondentų mano, kad ši teisena nepasiteisino, o 43,3 proc. respondentų nurodė, kad dokumentinis procesas pasiteisino tik iš dalies. Kaip pagrindiniai kritikos aspektai nurodoma tai, kad dokumentinis procesas dubliuoja teismo įsakymo teiseną ir šiuo procesu ieškovai piktnaudžiauja, siekdami sutaupyti 50 proc. žyminio mokesčio. Pateikta statistika, kad tik apie vieną procentą ieškovų renkasi dokumentinį procesą, rodo, kad aktyviosios šalys, kurioms šiuo atveju suteikiama galimybė rinktis, nelaiko dokumentinio proceso patrauklia teisena, palyginti su teismo įsakymo ar bendrąja ginčo teisena.

Teorijoje taip pat iškelta abejonių, ar esamas Lietuvos dokumentinis procesas neturėtų būti vienaip ar kitaip patobulintas[131]. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad pastaruoju metu diskusijos šiuo klausimu aprimo. Buvo iškeltos idėjos dokumentinį procesą reformuoti sudarant sąlygas jau pirmame etape ieškovui, kuris sugeba pakankamai jau pirmajame dokumentinio proceso etape dokumentiniais įrodymais jį pagrįsti, nepaisant atsakovo gynybos, gauti skubiai vykdytiną procesinį sprendimą. Tai galėtų būti daroma teisėjui sumarine tvarka vienašališkai išnagrinėjant ieškovo pareiškimą, analogiškai kaip kad atliekama vykdant pagal notarinius vykdomuosius įrašus[132]. Kita alternatyva, kuri labiau palaikoma prof. R. Norkaus, – Lietuvos dokumentinį procesą reformuoti Vokietijos, iš kurios ši teisena Lietuvoje buvo perimta, pavyzdžiu[133].

Svarstant, ar Lietuvoje egzistuojantis pakankamai aktyviai kritikuojamas dokumentinis procesas neturėtų būti reformuotas, prisimintina, kad Vokietijoje, iš kurios modifikuojant perimtas dokumentinio proceso modelis, dokumentinis procesas pasižymi išskirtiniu bruožu – sudaro sąlygas santykinai operatyviai jau pirmajame dokumentinio proceso etape ieškovui išduoti skubiai vykdytiną teismo sprendimą[134]. Tai įvyksta tiriamojo ir rungimosi principais pagrįsto greito bylos išnagrinėjimo rašytine forma procese remiantis vien dokumentiniais įrodymais[135]. Galimybė greito tiriamojo proceso tvarka, gerbiant pamatinius civilinio proceso principus, užtikrinti vykdytino procesinio sprendimo išdavimą, manytume, turėtų būti rimtai nagrinėjama kaip galima dokumentinio proceso tobulinimo kryptis. Dėl dokumentinio proceso modifikavimo paverčiant jį vykdomųjų įrašų vienašališka išdavimo teisena, reikia pasakyti, kad ši galima reformos kryptis keltų daugiau abejonių dėl atitikties rungimosi ir tinkamo teismo proceso principams.

Paminėti Vokietijos dokumentinio proceso bruožai – vykdytino teismo sprendimo išdavimas po greito tiriamojo rungimosi proceso – jeigu jie būtų įdiegti į Lietuvos civilinį procesą, galėtų užtikrinti didesnį šios teisenos bylų išnagrinėjimo operatyvumą, patrauklumą ieškovams ir didesnį veiksmingumą. Atkreiptinas dėmesys, kad spartus ginčo bylų nagrinėjimas pirmosios instancijos teisme rašytine forma vien pagal dokumentinius įrodymus Lietuvoje nebūtų didelė naujovė. Tokia bylų nagrinėjimo tvarka nuo 2011 m. spalio 1 d. taikoma viešųjų pirkimų ginčams[136]. Kita vertus, skubus neįsiteisėjusių teismo sprendimų vykdymas taip pat nėra kažkas

[131] R. Norkus. „Dokumentinis procesas: ar teisminė gynyba taps veiksmingesnė?“ *Teisė,* 2003, t. 49.

[132] V. Mikelėnas. *Quo vadis arba ekspertimentuojama toliau*. Vilnius: Justitia, 1998, p. 6.

[133] R. Norkus. *Supaprastintas civilinis procesas*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 203–213.

[134] Ten pat, p. 164–169.

[135] Ten pat.

[136] 2011 m. birželio 21 d. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas Nr. XI-1480. *Valstybės žinios*, 2011-07-13, Nr. 85-4126.

mums neįprasto. Atitinkamos nuostatos buvo žinomos dar iki priimant naująjį CPK. Galiojančio CPK 282 straipsnyje nustatyta teismo pareiga nukreipti skubiai vykdyti teismo sprendimus dėl išlaikymo priteisimo, vieno mėnesio darbo užmokesčio priteisimo, darbuotojo grąžinimo į darbą, iškeldintų iš gyvenamųjų patalpų asmenų įkeldinimo. Maža to, CPK 283 straipsnyje nustatyta teismo teisė nukreipti skubiai vykdyti teismo sprendimus kitais šiame straipsnyje nurodytais atvejais.

Be abejo, pereinant prie tokio dokumentinio proceso modelio, kai jau po pirmojo dokumentinio proceso etapo priimtas preliminarus teismo sprendimas būtų skubiai vykdytinas, atsakovams turėtų būti sudaromos sąlygos jau pirmajame dokumentinio proceso etape aktyviai gintis nuo pareikšto ieškinio, taip pat veiksmingai reikalauti užtikrinti galimą teismo sprendimo vykdymo atgręžimą.

Finansiniu aspektu tokio modifikuoto dokumentinio proceso nevertėtų skatinti žyminio mokesčio lengvatomis. Netgi, atvirkščiai, šios teisenos ieškiniai, kaip inicijuojantys sudėtingesnį dviejų etapų procesą, galėtų būti apmokestinami netgi kiek didesniu (pavyzdžiui, 50 procentų) žyminiu mokesčiu. Taip ieškovai būtų verčiami rimtai apsvarstyti bylos laimėjimo perspektyvas ir realų poreikį greičiau gauti skubiai vykdytiną teismo sprendimą, kurio galimo vykdymo atgręžimui užtikrinti greičiausiai būtų taikomos įvairios priemonės.

Reformuojant dokumentinio proceso teiseną, vertėtų apsvarstyti galimybę analogiškai tobulinti ir *posesorinės* gynybos (XXI skyriaus „Bylos dėl daikto valdymo pažeidimų“) teisenos nuostatas. Čia taip pat galėtų būti sudaromos prielaidos daikto valdymo pažeidimus pašalinti itin operatyviai po greito rašytinės formos tiriamojo proceso, grįsto rungimosi principu. Šiuo metu šios kategorijos bylos taip pat nėra dažnos. Ieškovai labiau linkę rinktis įprastesnes bendrąsias ginčams teisenos taisykles tokio pobūdžio ginčams nagrinėti.

2.3.3. NEDIDELIŲ SUMŲ NAGRINĖJIMO YPATUMAI

Ginčų dėl nedidelių sumų nagrinėjimo ypatumai Lietuvos civiliniame procese atsirado taip pat su naujuoju CPK, jame perimant Vokietijos laisvojo proceso modelį[137]. CPK 441 straipsnyje nustatyta, kad bylos dėl pinigų sumų, neviršijančių vieno tūkstančio penkių šimtų eurų, priteisimo nagrinėjamos pagal bendrąsias ginčo teisenos taisykles, išskyrus šiame straipsnyje numatytas išimtis. Šios kategorijos bylose proceso paspartinimo efekto siekiama dviem būdais: (i) teismui suteikiama diskrecija pačiam nuspręsti, kokia forma ir tvarka nagrinėti bylą; (ii) nustatoma paprastesnė teismo sprendimo struktūra.

[137] Op. cit., 129.

Taigi, visų pirma, teismas ginčus dėl nedidelių sumų gali pasirinkti nagrinėti raštu arba žodžiu. Jeigu yra bent vienos šalies prašymas, byla turi būti nagrinėjama žodžiu. Šio tyrimo autorių atlikta teisėjų apklausa rodo, kad rašytinis procesas yra pasirenkamas gana dažnai. Net 44,2 proc. apklaustų teisėjų nurodė, kad nedidelių sumų priteisimo ginčus nagrinėja raštu.

Dėl liberalesnės ginčo nagrinėjimo tvarkos reikia pasakyti, kad teismas gali nuspręsti, kokia tvarka rengsis nagrinėti bylą ir vėliau ją nagrinės. Savaime suprantama, fundamentalūs civilinio proceso principai, tokie kaip antai rungimosi, dispozityvumo, šalių lygiateisiškumo, sąžiningo teismo proceso, turi būti išlaikyti. Šiuo požiūriu CPK 441 straipsnyje nenumatoma jokių išimčių. Teismas turi teisę netaikyti pasirengimo bylai nagrinėti taisyklių, kurios būdingos bendrajai ginčo teisenai, t. y. atsisakyti apsikeitimo dubliku ir tripliku, neskirti parengiamojo posėdžio ir pan. Tai gana dažnai aptinkamas smulkių sumų ginčų nagrinėjimo bruožas. Net 26,9 proc. apklausoje dalyvavusių teisėjų pripažino, kad smulkių sumų ginčo bylose bylos nagrinėjimo teismo posėdis skiriamas iškart po atsiliepimo į ieškinį gavimo.

Dar vienas supaprastinimas, lemiantis greitesnį procesą, – paprastesnė teismo sprendimo struktūra. CPK 441 straipsnio 3 dalyje nurodoma, kad šios kategorijos bylos išsprendžiamos teismo sprendimais, kuriuose turi būti įžanginė ir rezoliucinė dalys, taip pat trumpai išdėstyti motyvai. Vadinasi, smulkių sumų ginčo bylose atsisakoma aprašomosios teismo sprendimo dalies ir išsamaus motyvų dėstymo, kurių reikalaujama pagal bendrąsias ginčo teisenos taisykles pagal CPK 270 straipsnį. Nepaisant to, kad tam tikromis priemonėmis pagreitinti nedidelių sumų bylas yra sėkmingai naudojamasi, apie ketvirtadalį apklausoje dalyvavusių teisėjų vis dėlto pripažino, kad bylas dėl nedidelių sumų visada ar beveik visada nagrinėja bendrąja tvarka. Tokią teisę teismas taip pat turi, nes taikyti ar netaikyti nedidelių sumų bylų nagrinėjimo ypatumus – taip pat teismo laisva nuožiūra, kuria jis gali naudotis bet kuriame atitinkamos bylos etape[138]. Apklausoje dalyvavę teisėjai pažymi, kad tokios bylos – gana retos, dažnai jos baigiasi priimant sprendimą už akių. Atsižvelgiant į teismo įsakymų bylų populiarumą, pagrįstai galima daryti prielaidą, kad nemažai nedidelių sumų ginčų taip pat išsprendžiama teismo įsakymo tvarka.

Teorijoje ir praktikoje dėl šios kategorijos bylų problematikos didelių diskusijų nekyla. Visos šios aplinkybės leidžia teigti, kad bylų dėl nedidelių sumų nagrinėjimo tvarkos ypatumai taip pat yra viena iš pasiteisinusių proceso operatyvumo užtikrinimo priemonių.

Kalbant apie šios bylų kategorijos ypatumų praktinio taikymo galimus pokyčius, vertėtų paminėti, kad pagal Teisingumo ministerijos parengtą įgyvendinant

[138] V. Nekrošius. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 194.

mediacijos vystymo koncepciją ir Lietuvos Respublikos Seimui perduotą svarstyti Lietuvos Respublikos civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymo pakeitimo įstatymo projektą[139] yra numatyta, kad šios kategorijos ginčuose nuo 2017 m. liepos 1 d. bus įvedama privalomoji ikiteisminė mediacija. Taigi planuojama, kad įstatymų leidėjas nustatytų, jog taikus nedidelių sumų ginčų reguliavimas yra prioritetinis tikslas įstatymų nustatyta tvarka sprendžiant nedidelių sumų ginčus, ir sudarytų sąlygas šiam tikslui pasiekti naudojant mediaciją. Taip siekiama plėtoti taikaus ginčų reguliavimo kultūrą ir mediaciją, užtikrinti greitesnį ir pigesnį šios kategorijos ginčų išsprendimą kuo ankstesnėje stadijoje. Nedidelių sumų nagrinėjimo teisme praktika turėtų derėti ir nuosekliai tolesniuose konkrečių ginčų nagrinėjimo etapuose plėtoti įstatymų leidėjo iškeltus prioritetus. Liberalaus proceso modelis sudaro puikias sąlygas tai įgyvendinti. Teismas, nagrinėdamas atitinkamos kategorijos bylas, turėtų kuo anksčiau veikdamas aktyviai išsiaiškinti, ar visos galimybės sureguliuoti atitinkamą ginčą taikiai yra galutinai išsemtos ir ar šalys per laiką, praėjusį nuo taikos sutartimi nepasibaigusios mediacijos, vis dėlto nepersigalvojo, imtis kitų pastangų, kurios rezonuotų su mediacijos, metu mediatoriaus ir šalių pastangomis taikiai sureguliuoti ginčą. Liberalaus proceso atveju teismas galėtų tai įgyvendinti ne vien procesiniais dokumentais ar žodiniais posėdžiais, bet ir neformalesnėmis momentinės komunikacijos priemonėmis – telefonu ar el. paštu. Atitinkamas požiūris, teisėjui skiriant šiek tiek dėmesio taikiai sureguliuoti bylą, turėtų būti palaikomas ir paskesniuose nedidelių sumų ginčų nagrinėjimo etapuose. Kita vertus, privalomosios mediacijos taikymas ikiteisminiame etape turėtų sudaryti sąlygas teismui sparčiau spręsti ginčą, nebeskirti daug laiko ir pastangų teisminiam sutaikymui, o tiesiog atlikti nedidelius patikrinimus, ar šalių valia dėl ginčo taikaus sureguliavimo nepasikeitė ir / ar minimalios teismo pastangos negalėtų sukelti uždelsto mediacijos efekto.

2.3.4. GRUPĖS IEŠKINYS

2015 metų pradžia Lietuvos civiliniam procesui buvo ypatinga tuo, kad įsigaliojo CPK pakeitimai[140], kurie įteisino grupės ieškinį. Lakoniškos užuominos ankstesnės redakcijos CPK 49 straipsnio 5 dalyje, kad galimi grupės ieškiniai viešajam interesui ginti, negalėtume laikyti grupės ieškinio įteisinimu, kai teismai buvo suformavę

[139] Civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymo Nr. X-1702 pakeitimo įstatymo projektas. Prieiga per internetą:<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/14f75f20230a11e6acbed8d454428fb7?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=0968266a-cfe9-4857-b42d-1bf30bdaf966>.

[140] Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 49, 80, 182 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 261-1 straipsniu bei XXIV-1 skyriumi įstatymas. *TAR*, 2014-01-01, Nr. 3570.

praktiką, jog, kol pozityviojoje teisėje nenustatyta konkreti grupės ieškinių nagrinėjimo tvarka, tokie ieškiniai nėra galimi[141]. Lietuva tapo viena iš daugelio Europos valstybių, kurios masinių ginčų klasikiniam civiliniam procesui keliamus iššūkius bando pradėti spręsti būtent masiniams ginčams reguliuoti teismuose skirtomis specialiomis procesinėmis priemonėmis, tokiomis kaip antai grupės ieškiniai.

Per vienerius metus nuo atitinkamų įstatymų pakeitimų kol kas nesulaukėme grupės ieškinių nagrinėjimo Lietuvos teismuose iš esmės. Keli bandymai teismams paduoti grupės ieškinius baigėsi tuo, kad teismai atsisakė juos priimti. Nepaisant to, kad grupės ieškinių praktika vystosi vangiai, tai neturėtų nuvilti, nes ir grupės ieškinio byloms tinkamų masinių ginčų situacijų nėra ir neturėtų būti santykinai labai daug, palyginti su individualių ieškinių ginčų situacijomis. Todėl vertėtų apsišarvoti kantrybe ir pripažinti, kad šis institutas kaip reikšminga ir didelė naujovė Lietuvos civiliniam procesui neabejotinai nusipelnė teisės mokslininkų dėmesio. Panagrinėsime grupės ieškinio institutą jo potencialo spartinti Lietuvos civilinį procesą aspektu. Atlikdami tokią analizę, visų pirma įvertinsime grupės ieškinio diegimo Lietuvoje tikslus, įskaitant proceso spartinimą kaip savarankišką siekiamybę.

Grupės ieškinio institutas išsivystė kaip organizacinis ir administracinis atsakas į individualistinio civilinio proceso iššūkius. Grupės ieškiniai ypatingi tuo, kad į vieną procesą siekiama agreguoti didelės grupės asmenų tapačius ar panašius reikalavimus, kylančius iš to paties masinio teisės pažeidimo. Jie pristatomi teismui per vieną ar kelis asmenis – grupės atstovus. Būtent jiems tenka pareiga būti aktyviems ir adekvačiai atstovauti visai grupei bei tinkamai reprezentuoti visų jos narių situaciją, reikšmingą ginčui išspręsti. Pavienių grupės narių aktyvumo santykiuose su teismu nėra reikalaujama, išskyrus atvejus, kai teismas nusprendžia asmeniškai išklausyti kuriuos nors pavienius grupės narius. Pakankamas proceso masiškumas gali nulemti, kad ekonomiškai bylinėjimasis tampa racionalus, o oponuojančios šalies ar šalių išlaidų, kai taikomas ribotas bylinėjimosi išlaidų paskirstymo modelis, dengimo rizika tampa pakeliama ir priimtina. Be to, grupės ieškiniu iš esmės yra siekiama įtraukti pagal galimybes kuo daugiau nukentėjusių asmenų, bandant užtikrinti vieno proceso dėl vieno masinio teisės pažeidimo vykdymą. Atsisakymo sistemos atveju – pagal galimybes visus nukentėjusius asmenis, išskyrus tuos, kurie atsisako bylinėtis. Tokiais bruožais pasižymintis grupės ieškinio institutas sudaro sąlygas bandyti spręsti įvairias logistikos, teisinio proceso technikos ir ekonomines masinio bylinėjimosi problemas.

Diegiant grupės ieškinio institutą į Lietuvos civilinį procesą nuo 2015 metų pradžios buvo siekiama kelių pagrindinių tikslų: (i) užtikrinti teisę į teisminę gynybą masinių teisės pažeidimų atvejais; (ii) sutrumpinti civilinių bylų procesą, (iii) užtik-

[141] Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2009 m. birželio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-492/2009.

rinti vienodą teismų praktiką tokių pačių ar panašių bylų atvejais ir (iv) užtikrinti proceso ekonomiją[142]. Papildomai prie šių tikslų lyginamojoje teisėtyroje įvardijami tikslai užtikrinti proceso šalių lygius išteklius ir vienodas galimybes efektyviai ir kokybiškai vykdyti procesą, individualioji ir specialioji masinių teisės pažeidimų prevencija ir kita[143].

Pirmasis Lietuvoje iškeltas tikslas – užtikrinti teisę į teisminę gynybą masinių teisės pažeidimų atvejais. Šiuo požiūriu paminėtina, kad Lietuvoje pasirinkta įdiegti ieškovų grupės ieškinio instituto atmainą, kuri ypatinga tuo, kad didesnio skaičiaus asmenų grupė susidaro tik iš ieškovų. Tokių ginčų pavyzdžių Lietuvoje pasitaikydavo. Nenumatytas didelės atsakovų grupės susidarymas, tai Lietuvai kol kas nebuvo būdinga. Ieškovų grupės ieškiniu siekiama sudaryti sąlygas potencialiems ieškovams geriau pasinaudoti teise į teisminę gynybą. Kreiptis į teismą pavieniui juos gali atgrasyti finansinės priežastys, patirties stoka, laiko sąnaudos, o tai neišvengiama, kai taikoma aktyvaus asmeninio dalyvavimo prievolė.

Antra, grupės ieškinio įdiegimu siekiama sutrumpinti civilinių bylų procesą. Teisybės dėlei, pirmiausiai reikėtų pažymėti, kad, lyginant su įprastine individualaus proceso byla, grupės ieškinio byla apskritai yra sudėtingesnė, turi daugiau stadijų ir paprastai turėtų ilgiau užtrukti nei standartinė individualaus proceso byla. Grupės ieškinio bylos atveju sudėtingesne tvarka nei individualaus proceso atveju sprendžiamas ieškinio priėmimo klausimas, nes atsiranda grupės pildymo ir tvirtinimo stadija (CPK 441^{7}, 441^{8} straipsniai). Tuo atveju, jeigu pareiškiami individualūs reikalavimai, bylos nagrinėjimas suskaidomas į du etapus, kurių vienas – priėmus tarpinį sprendimą dėl grupės narius vienijančių faktinių aplinkybių, paskesnis baigiasi priimant individualius sprendimus dėl kiekvieno grupės nario turtinių reikalavimų (CPK 441^{9} straipsnis). Laiko taupymo efektas grupės ieškinio bylų atvejais pasireiškia dėl tokių pagrindinių šio proceso ypatumų: (i) daugybės galimų individualių procesų sujungimo į vieną procesą, (ii) nustatant privalomą grupės narių atstovavimą per grupės atstovą ir (iii) kartu apribojant kitų grupės narių galimybes tiesiogiai ir aktyviai dalyvauti procese. Taigi, jeigu palygintume, kiek bendrai teismams laiko truktų išnagrinėti tokius pačius visų grupės narių reikalavimus pavienėse civilinėse bylose[144],

[142] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011 m. liepos 13 d. nutarimas Nr. 885 „Dėl grupės ieškinio koncepcijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2011-01-01, Nr. 92-4386; Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 49 straipsnio pakeitimo ir Kodekso papildymo 261(1) straipsniu bei XXIV(1) skyriumi įstatymo projekto aiškinamasis raštas. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.429220?jfwid=-toik4nhmu>.

[143] *World Class Actions. A Guide to Group and Representative Actions Around the Globe*. Oxford: Oxford University Press, 2012, p. 543–545.

[144] Tokių bylų gali būti dvidešimt ir daugiau, atsižvelgiant į CPK 441^{3} str. 2 d. 1 p. nustatytą minimalų grupės narių skaičių – dvidešimt fizinių ar juridinių asmenų.

kiek jam reikėtų surašyti procesinių dokumentų ir atlikti procesinių veiksmų atskirose civilinėse bylose, užtikrinant visų proceso dalyvių teisę būti išklausytiems, išnagrinėjant pagal individualaus proceso taisykles kiekvieno pavienio grupės nario reikalavimus, sudėtingesnis ir kiek ilgesnis nei standartinis individualus procesas grupės ieškinio procesas operatyvumo aspektu turėtų atsipirkti.

Trečia, grupės ieškiniui keliamas tikslas užtikrinti vienodą teismų praktiką tokių pačių ar panašių bylų atvejais. Į vieną bylą sukoncentruojant visus ar daugelį analogiškų ginčų reikalavimų bene efektyviausiai šalinama skirtingų teismų sprendimų panašių bylų atvejais rizika. Šia tematika reikia pasakyti, kad tinkamai suderinta grupės ieškinio sistema skirtingų teismų sprendimų riziką dėl grupės ieškinių agregavimo efekto šalina geriau nei precedentiniai ieškiniai, kai nagrinėjant po tipinės bylos paskesnes bylas gali kilti ginčas dėl to, ar paskiau nagrinėjamose bylose *ratio decidendi* iš tiesų yra sutampantis, ar nesiskiria kokiais nors esminiais bruožais[145].

Ketvirta, užtikrinti proceso išlaidų ekonomiją ir sumažinti civilinio proceso sąnaudas ieškovams ir atsakovams. Šiuo požiūriu išlaidų taupymo efektas panašus kaip ir laiko taupymo efektas. Sudėtingesniam ir daugiau stadijų turinčiam grupės ieškinio procesui, atskirai paėmus, paprastai reikėtų daugiau sąnaudų iš visų proceso dalyvių. Tačiau masinio teisių pažeidimo proceso koncentravimas į vieną procesą ir grupės dalyvavimo procese per atstovą mechanizmas sumažina šio pavienio proceso vedimo išlaidas, palyginti su galimomis daugybės procesų išlaidomis.

Taigi civilinio proceso spartos užtikrinimas dėl grupės ieškinio turimo potencialo spartinti procesą pagrįstai keliamas kaip vienas iš kelių savarankiškų grupės ieškinio tikslų. Tiesa, proceso operatyvumo užtikrinimas, vertinant grupės ieškinio procesą pavieniui ir izoliuotai, nėra akivaizdus. Jis atsiskleidžia analizuojant masinių ginčų nagrinėjimo teismuose pagal bendrąsias individualių ieškinių nagrinėjimo taisykles iššūkius ir problematiką. Siekiant apčiuopti, kokį poveikį grupės ieškinio panaudojimas gali duoti konkrečiam masiniam ginčui sureguliuoti, reikia vertinti įvairias šio ginčo nagrinėjimo alternatyvas (pavyzdžiui, individualias bylas pasitelkiant fakultatyvaus bendrininkavimo instituto teikiamas galimybes, precedentinius ieškinius, atstovavimo ieškinius ir kita). Kita vertus, vien spartesnis procesas nėra vienintelis grupės ieškinio diegimo tikslas. Teisės į teisminę gynybą didesnis veiksmingumas, išlaidų taupymas, vienodos teismų praktikos laikymasis ne ką mažiau svarbios siekiamybės. Jos taip pat diktuoja poreikį plėtoti ir pradėti taikyti grupės ieškinio institutą.

[145] Lietuvoje su tokiu reiškiniu, kai bandoma paneigti precedentinių sprendimų efektą paskesnėms byloms, teko susidurti ne kartą masinių bylų atvejais (pvz., pensijų, darbo užmokesčio, socialinių išmokų, BAB banko „Snoras“ obligacijų ir sertifikatų savininkų interesų gynimo ir kt. atvejais), pasitaikė netgi precedentų keitimo pavyzdžių.

2015 metais ir 2016 metų pradžioje Lietuvos teismuose buvo bandoma pareikšti tik kelis grupės ieškinius. Juos buvo atsisakyta priimti ir tuo atitinkami procesai buvo baigti. Gilinantis į grupės ieškinių atsisakymo priimti konkrečiose bylose priežastis, aiškėja, kad teismai dviem atvejais konstatavo, jog reiškiant šiuos konkrečius grupės ieškinius nebuvo tinkamai įgyvendinta privaloma išankstinė ginčo nagrinėjimo ne teisme tvarka, vienu atveju, teismo manymu, nebuvo tenkinamas faktų bendrumo kriterijus[146]. Taigi grupės ieškinių nagrinėjimo praktika Lietuvoje kol kas nėra išsivysčiusi. Todėl nėra galimybės analizuoti, kiek teorinis grupės ieškiniams iškeltas proceso spartinimo tikslas Lietuvoje pasiteisina ir yra pasiektas. Tai, matyti, besiformuojančios praktikos tyrimų objektas.

Teisės moksle pagal tai, kaip grupė formuojama, skiriami du pagrindiniai grupės ieškinio modeliai: dalyvavimo (angl. *opted in*, *opt-in*) ir atsisakymo (angl. *opted out*, *opt-out*).

Pagal dalyvavimo modelį grupė formuojama iš tų potencialių ieškovų, kurie pareiškė savo valią įstoti į grupę ir dalyvauti grupės ieškinio procese. Tokiu būdu identifikuojami pavieniai grupės nariai, grupės sudėtis tampa pakankamai konkrečiai apibrėžta ir individualizuota tokiu mastu kaip ir individualių ieškinių. Grupė gali būti formuojama tiek iki ieškinio padavimo, tiek pradinėje proceso stadijoje tol, kol teismas patvirtina grupės sudėtį. Naudojant dalyvavimo modelį, visus nuo masinio teisių pažeidimo nukentėjusius asmenis siekiama įtraukti į procesą aktyviai raginant grupės atstovams ir kitiems grupės nariams. Kiekvieno grupės nario pozityvus sprendimas dalyvauti būtinas tam, kad jis būtų įtrauktas.

Atsisakymo modelis pasižymi tuo, kad grupė apibrėžiama vien rūšiniais kriterijais. Asmenys, kurie juos atitinka, po grupės patvirtinimo teisme (angl. *certification*) automatiškai tampa grupės nariais. Imamasi veiksmų sudaryti sąlygas potencialiems ieškovams gauti informaciją apie pradedamą ir vykstantį procesą ir pasitraukti iš jo, jeigu dalyvauti nepageidauja. Pagal atsisakymo modelį nukentėjusių asmenų įtraukimas į bylą vyksta nesant jų negatyvaus sprendimo, t. y. valios dėl pasitraukimo iš bylos.

Pagal dalyvavimo modelį norint visus potencialius ieškovus sujungti į vieną procesą susiduriama su sudėtingiau įveikiamomis kliūtimis. Nors ir naudojamos modernios informacijos sklaidos priemonės (internetas, socialiniai tinklai, įvairių rūšių žiniasklaida ir kt.), informacija apie formuojamą grupę vis dėlto gali nepasiekti visų potencialių jos narių. Be to, gautą šią informaciją gali būti sudėtinga suprasti

[146] Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2015 m. liepos 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-816-157/2015; Panevėžio apygardos teismo Civilinių bylų skyrius. 2015 m. rugpjūčio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-670-227/2015; Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2016 m. balandžio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-962-407/2016.

kiekvienam grupės nariui. Jų valia aktyviai įsitraukti į teisinę kovą formuojasi sudėtingai. Priimti sprendimą įstoti į bylinėjimąsi gali būti sudėtinga dėl psichologinių, ekonominių ir kitų priežasčių.

O pagal atsisakymo modelį grupės nariai sujungiami į vieną procesą automatiškai ir taip pasiekiama didesnė grupės koncentracija. Informacijos sklaidos ir psichologinės sprendimo priėmimo kliūtys, kitaip nei naudojant dalyvavimo modelį, paprastai nulemia didesnį grupės masiškumą ir didesnę byloje dalyvaujančios grupės koncentraciją. Be to, primintina, kad galimybė pasitraukti iš grupės suteikiama po to, kai grupė patvirtinama teisme. Taigi tam tikrą peržiūrą teismas jau būna atlikęs. Tai suteikia papildomą autoritetą ir svorį dalyvavimo grupės ieškinio alternatyvai. JAV praktikos *opt-out* modelio statistiniai tyrimai atskleidžia, kad tik apie 0,2 proc. grupės narių vartotojų ginčuose pasirenka išstoti iš grupės[147].

Visa tai rodo, kad masinių ginčų proceso operatyvumą ir koncentraciją labiau užtikrina atsisakymo modelis. Apskritai šis modelis gali labiau padėti įgyvendinti ir kitus pirmiau nurodytus grupės ieškinio tikslus. Nepaisant šio modelio aktyvaus ir ilgamečio taikymo JAV, į atsisakymo grupės ieškinio modelį Europos valstybėse kol kas žiūrima nepatikliai. Jis diegiamas labai ribotai arba apskritai skatinama susilaikyti nuo tokio modelio vystymo, nes įžvelgiamas galimas jo prieštaravimas tinkamo teisingumo vykdymo principui ir Europos žmogaus teisių konvencijos 6 straipsniui[148]. Tačiau tai neatbaido pavienių Europos valstybių (pavyzdžiui, Danijos, Norvegijos, Portugalijos) bandymų eksperimentuoti įdiegiant vienokias ar kitokias grupės ieškinio atsisakymo modelio atmainas savo civiliniuose procesuose[149].

Lietuvoje kol kas neturime susiformavusios praktikos, su kokiomis problemomis susiduriama nagrinėjant grupės ieškinius Lietuvos teismuose ir kokių rezultatų pasiekiama. Todėl raginti pradėti eksperimentuoti naudojant grupės ieškinio atsisakymo modelį būtų per anksti. Tačiau negalima atmesti, kad ateityje šis klausimas galėtų būti keliamas, kai išsikristalizuos Lietuvos grupės ieškinių praktika arba jeigu dėl kokių nors priežasčių pasikeis bendrosios grupės ieškinių vystymo Europoje tendencijos.

Papildomai analizuojant skirtingų grupės ieškinio modelių poveikį proceso koncentracijai ir operatyvumui reikia pažymėti, kad taikant grupės ieškinio dalyvavimo modelį gali susiformuoti daugiau nei viena grupė, vedama skirtingų atstovų. Be to, grupės ieškinio bylos gali būti nagrinėjamos lygia greta su individualiomis bylomis. Tokiais atvejais proceso koncentravimo į vieną bylą tikslas ir kiti grupės

[147] J. G. Blackhaus, A. Casoone, G. Ramello. *The Law and Economics of Class Actions in Europe. Lessons from America.* Cheltengam: UK- Northampton, MA, 2012, p. 60.

[148] Ch. Hodges. *The Reform of Class and Representative Actions in European Legal Systems. A New Framework in Collective Redress in Europe*. Oxford: Hart Publishing: 2008, p. 118–130.

[149] Ten pat.

ieškinio diegimo tikslai nebūtų visa apimtimi pasiekiami, jeigu teismai patys nesiimtų iniciatyvos koncentruoti (agreguoti) bylas, sujungdami jas į vieną bylą. Tokia galimybė sujungti vienarūšes bylas pagal kelių ieškovų reikalavimus tam pačiam atsakovui, kad šios bylos būtų išnagrinėtos greitai ir teisingai, įtvirtinta ir Lietuvos civiliniame procese (CPK 136 straipsnio 4 dalyje). Tačiau nesant aiškios įstatymų leidėjo nuostatos dėl proceso būtino agregavimo į vieną, kai yra pareiškiami keli grupės ir individualūs ieškiniai dėl to paties masinio teisių pažeidimo, tokia galimybė – greičiau teorinė, ja teismai gali nenoriai naudotis, siekdami neapsunkinti ir taip sudėtingų bylų jas sujungiant ar pernelyg neišbalansuoti teisėjų darbo krūvio. Atvirkščiai, netgi galėtų pradėti vystytis teismų praktika stabdyti grupės ieškinių nagrinėjimą, kol nebus išnagrinėti individualūs ieškiniai, ar vienus grupės ieškinius stabdyti, kol nebus išnagrinėti kiti grupės ieškiniai, taip grupės ieškinio institutą „patobulinant“ precedentinių ieškinių sistema. Tačiau tokia galima teismų praktika, manytina, nors formaliai ir atitiktų CPK nuostatas, tačiau galėtų visiškai paneigti tuos tikslus, dėl kurių grupės ieškiniai diegiami Lietuvoje. Šiuo požiūriu esamas CPK 441[10] straipsnio reglamentavimas turėtų būti tobulinamas numatant visų teismuose nagrinėjamų vienarūšių grupės ieškinių ir individualių ieškinių procesų privalomą sujungimą į vieną bylą, siekiant užtikrinti didesnę vienarūšių procesų koncentraciją ir veiksmingai įgyvendinti grupės ieškinio instituto tikslus.

Būtų neteisinga teigti, kad individualių bylų nagrinėjimo taisyklėmis visiškai nesprendžiama masiškumo problema. Fakultatyvaus bendrininkavimo ir atstovavimo instituto įvairūs mechanizmai taip pat pritaikomi įvairioms techninėms problemoms spręsti, kai pareiškiamas didesnio skaičiaus ieškovų ieškinys. Pavyzdžiui, CPK 44 straipsnio 2 dalyje ir 56 straipsnio 1 dalies 3 punkte numatyta teisė bendrininkams paskirti vieną iš jų visų bendrininkų atstovu teisme. CPK 120 straipsnyje numatyta, kad teismas turi teisę paskirti vieną bendrininką atstovu procesiniams dokumentams gauti visų bendrininkų sąskaita ir interesais. CPK 118 straipsnio 1 dalyje nurodoma, kad procesinius dokumentus teismas paprastai įteikia tik atstovui, išskyrus atvejus, kai šalys aiškiai nurodė pageidaujančios procesinius dokumentų gauti pačios. Tobulinamos įvairios elektroninio teisingumo priemonės (teismų ir proceso dalyvių elektroninis susižinojimas, vaizdo konferencijos ir kt.).

Galimas klausimas, ar negalima pasiekti tų pačių tikslų, kurie keliami grupės ieškiniams, papildomai tobulinant esamus bendrininkavimo ir atstovavimo institutų mechanizmus. Iš principo, vertinant labai apibendrintai, grupės ieškinius galima laikyti tam tikromis ypatingomis masinių ginčų nagrinėjimo teisenomis, kurioms pritaikomi įvairūs bendrininkavimo ir atstovavimo ypatumai, pačius grupės ieškinio procesus paverčiantys gana reikšmingai nuo individualių procesų besiskiriančiais procesais. Todėl į abstraktų klausimą, ar grupės ieškinys, ar procesinis bendrininkavimas

yra geriau ir labiau padeda pasiekti grupės ieškiniams keliamus tikslus, vargu ar būtų įmanoma rasti kokį nors prasmingą atsakymą. Tačiau vertinant konkrečią masinio ginčo situaciją tokį klausimą iškelti yra visiškai teisinga ir pagrįsta.

Vertėtų priminti, kad grupės ieškinio diegimo sritis – masiniai teisės pažeidimai. Ir ne bet kokie, o tokie, kurių atveju vien potencialus proceso dalyvių skaičius ar individualių bylų skaičius gali sukelti teismams ir kitiems proceso dalyviams įvairiausių anksčiau aptartų organizacinių, administracinių, techninių ir ekonominių proceso problemų. Būtent dėl to grupės ieškinį įdiegusiose valstybėse grupės ieškiniams keliamos tam tikros jų priimtinumo sąlygos, susijusios su masiškumu. Pavyzdžiui, JAV grupės ieškiniams keliamas kiekybės kriterijus, pagal kurį grupės ieškiniai patvirtinami nagrinėti, kai grupės narių skaičius toks didelis, kad ieškinį nagrinėti pagal individualaus ieškinio taisykles tampa labai sudėtinga. Lietuvos pozityviojoje teisėje ši takoskyra taip pat randama. Pagal CPK 441^3 straipsnio 2 dalies 1 punktą grupės ieškinį turi pareikšti ne mažiau kaip dvidešimt fizinių ir juridinių asmenų, o CPK 441^3 straipsnio 1 dalies 2 punkte numatyta, kad grupės ieškinys gali būti nagrinėjamas, jeigu teismas nustato, kad jis yra tikslingesnis, efektyvesnis ir tinkamesnis būdas išspręsti konkretų ginčą negu individualūs ieškiniai. Taigi, vertindamas konkretaus grupės ieškinio priimtinumo klausimą teismas turės spręsti, ar tuo konkrečiu atveju būtent grupės ieškinio nagrinėjimas lemtų tikslingesnį, efektyvesnį ir tinkamesnį ginčo išsprendimą. CPK 441^7 straipsnio 1 dalyje nurodoma, kad, spręsdamas šį klausimą, teismas turi atsižvelgti į daugelį įvairių aplinkybių[150], tačiau šios įstatyme įvardytos aplinkybės nenurodo aiškaus vardiklio, kokie kriterijai yra lemiami. Spręsdami šį klausimą, ypač grupės ieškinių praktikai formuojantis, teismai neturėtų būti per daug griežti ir teikti didesnį prioritetą ieškiniams, nagrinėjamiems pagal individualias taisykles. Vertinančiam grupės ieškinio tikslingumą pagal CPK 441^3 straipsnio 1 dalies 2 punktą, teismui turėtų būti pakankama nustatyti, kad jis susidūrė su galimu masiniu teisės pažeidimu ir bent dvidešimt pradinių ieškovų patenka į nukentėjusių asmenų grupę, o šios grupės narių skaičius gali didėti tiek, kad į grupę galėtų įstoti dar ne vienas potencialus ieškovas. Antraip, teismams per daug plačiai įgyvendinant diskreciją blokuoti grupės ieškinius, grupės ieškinio institutą būtų lengva numarinti. Be įstatymų leidėjo įsikišimo mažinant teismo diskreciją ši problema neišsispręstų. Tačiau skambinti pavojaus varpais, kol dar nesusiformavo konkreti praktika, būtų per anksti ir norėtųsi tikėtis, kad teismai savo laisvą nuožiūrą įgyvendins tinkamai, taip kaip turėtų.

[150] Įstatyme numatoma, kad teismas įvertina apibūdintą grupę, grupės ieškiniu ginamų pažeistų teisių ir įstatymų saugomų interesų pobūdį, bendro grupės reikalavimo ir individualaus pobūdžio turtinių grupės narių reikalavimų (jeigu jie reiškiami) santykį, individualaus pobūdžio turtinių grupės narių reikalavimų (jeigu jie reiškiami) dydį ir kitas aplinkybes.

Vis dėlto esamas Lietuvos teisinis reguliavimas čia analizuojamu aspektu nėra visiškai tinkamas proceso operatyvumo ir koncentracijos atžvilgiu. CPK XXIV[1] skyriaus „Grupės ieškinio bylų nagrinėjimo ypatumai" nuostatos ir poįstatyminiai aktai[151] aiškiai neatsako į klausimą, ką teismas ir pradinių ieškovų grupė daro, jeigu teismas nustato, kad vis dėlto netenkinama CPK 441[3] straipsnio 1 dalies 2 punkte įtvirtinta grupės ieškinio tikslingumo prielaida: ieškinys priimamas ir nagrinėjamas pagal bendrąsias ginčo teisenos taisykles, netaikant grupės ieškinių nagrinėjimo ypatumų, ar vis dėlto atsisakius priimti grupės ieškinį tai laikytina baigiamuoju aktu ir, siekiant paduoti ieškinį pagal bendrąsias taisykles, būtina inicijuoti naują bylą.

Pagal esamą teisinį reguliavimą, tuo atveju, kai potencialių ieškovų pradinė grupė aiškiai neišreiškė savo valios dėl ieškinio nagrinėjimo pagal bendrąsias ginčo teisenos taisykles, jeigu teismas nenustatys kokių nors būtinųjų grupės ieškinio prielaidų ir sąlygų, teismo nutartis atsisakyti priimti grupės ieškinį galėtų būti konkretaus teismo proceso pabaiga. Reikia pasakyti, kad kol kas negausi teismų praktika (tik dvi bylos 2015 metais), kai atsisakyta priimti grupės ieškinius dėl to, kad nebuvo laikytasi vienos iš būtinųjų grupės ieškinio priėmimo sąlygų (dviem atvejais – išankstinės ikiteisminės ginčo sprendimo tvarkos, vienu atveju – pakankamo faktų bendrumo), patvirtina, kad atsisakymą priimti grupės ieškinį teismai traktavo kaip šių konkrečių procesų pabaigą[152]. Tačiau įvertinus, koks didelis įdirbis buvo padarytas grupės atstovų ir pradinių grupės narių, tokia proceso pabaiga galėtų diskredituoti(ar diskredituoja?) pačią grupės ieškinio idėją ir aiškiai neatitiktų proceso spartos ir koncentracijos idėjos.

Todėl, jeigu grupės nariai ir jos atstovai aiškiai pareiškė valią ieškinį nagrinėti arba pagal bendrąsias taisykles, arba, jeigu teismas nustatytų visas grupės ieškinio sąlygas ir prielaidas, – pagal grupės ieškinio taisykles, teismas negalėtų šios valios ignoruoti ir atsisakyti nagrinėti bylą apskritai, priimdamas nutartį atsisakyti priimti grupės ieškinį. Tačiau ši procesinė konstrukcija, kad pradinė ieškovų grupė galėtų siūlyti teismui, pagal kokią teiseną nagrinėti bylą, aiškiai neišplaukia iš esamo teisinio reguliavimo. Todėl įstatymas, kurio taikymo praktika dar nesusiformavo ir ši praktika galėtų nukeliauti grupės ieškinio diskreditavimo linkme, galėtų būti patobulintas, siekiant išvengti akligatvių grupės ieškinio inicijavimo procesuose. Įstatymą patobulinus turėtų būti aišku, kad, atsakydamas į klausimą, ar grupės ieškinys, ar procesinis bendrininkavimas būtų tinkamesnis konkretaus ginčo sprendimo būdas,

[151] Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2014 m. gruodžio 22 d. įsakymas Nr. 1R-378 „Dėl pavyzdinės pareiškimo dėl sutikimo būti grupės nariu ir pareikšti teismui grupės ieškinį formos ir pavyzdinės pranešimo dėl grupės, kuri pareiškė grupės ieškinį, papildymo formos patvirtinimo". *TAR*, 2014-01-01, Nr. 20426.

[152] Op. cit., p. 146.

teismas ne tik turėtų nurodyti šį būdą, bet ir turėtų taikyti jį nagrinėjamoje byloje, o tiems pradiniams ieškovams, kurie sutiko su abiem būdais, būtų iškart pasiūlyta tinkamiausia procesinė teisena toje konkrečioje byloje ir jiems nereikėtų inicijuoti naujų ieškinių naujose bylose.

2.4. PRIELAIDOS TIKRINANT TEISMO SPRENDIMO AR NUTARTIES TEISĖTUMĄ IR PAGRĮSTUMĄ

2.4.1. APELIACINIS PROCESAS

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2016 m. sausio 16 d. nutarime[153], visų pirma pažymėjęs, kad asmens teisės turi būti ginamos ne formaliai, o realiai ir veiksmingai tiek nuo privačių asmenų, tiek nuo valdžios institucijų ar pareigūnų neteisėtų veiksmų, konstatavo, kad konstitucinė asmens teisė kreiptis į teismą, aiškinama kitų Konstitucijos nuostatų atžvilgiu, suponuoja ir tai, kad įstatymu turi būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, kad pirmosios instancijos teismo baigiamąjį aktą būtų galima apskųsti bent vienos aukštesnės instancijos teismui. Konstitucinis Teismas vėliau šią nuostatą savo jurisprudencijoje ne kartą pakartojo. Tokiu būdu buvo suformuota oficiali konstitucinė doktrina, pagal kurią, Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalies nuostata, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą, be kita ko, apima ir asmens teisę į apeliaciją, t. y. teisę pirmosios instancijos teismo baigiamąjį aktą apskųsti bent vienos aukštesnės instancijos teismui.

Galimybės patikrinti pirmosios instancijos teismo sprendimo teisėtumą ir pagrįstumą aukštesnės instancijos teisme paskirtis yra užtikrinti, kad būtų priimtas teisingas sprendimas. Pirmosios instancijos teismas gali suklysti tiek teisės, tiek fakto aspektais. Apeliacija gali padėti pašalinti šias klaidas. Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad teismų instancinės sistemos paskirtis yra šalinti galimas žemesnių instancijų teismų klaidas, neleisti, kad būtų įvykdytas neteisingumas, ir šitaip apsaugoti asmens, visuomenės teises ir teisėtus interesus. Tad bendrosios kompetencijos teismų instancinės sistemos paskirtis – sudaryti prielaidas aukštesnės instancijos teismuose ištaisyti bet kurias fakto (t. y. teisiškai reikšmingų faktų nustatymo ir vertinimo) ar bet kurias teisės (t. y. teisės taikymo) klaidas, kurių dėl kokių nors priežasčių gali padaryti žemesnės instancijos teismas, ir neleisti, kad kokioje nors bendrosios kompetencijos teismų nagrinėtoje byloje būtų įvykdytas neteisingumas. Minėtas žemesnės instancijos teismų klaidų ištaisymas ir su tuo susijęs kelio neteisingumui užkirtimas yra atitinkamos bylos šalių ir visuomenės apskritai pasitikėjimo

[153] Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. Nr. 7/03-41/03-40/04-46/04-5/05-7/05.

ne tik atitinkamą bylą nagrinėjančiu bendrosios kompetencijos teismu, bet ir visa bendrosios kompetencijos teismų sistema *conditio sine qua non*[154]. Tad galimybė patikrinti pirmosios instancijos teismo procesinio sprendimo teisėtumą ir pagrįstumą aukštesnės instancijos teisme yra neatsiejamai susijusi su teisingumo imperatyvu, kuris išreiškia pačią teisingumo sistemos prasmę ir tikslą – vykdyti teisingumą. Vis dėlto teismo procesinių sprendimų tikrinimas apeliacine tvarka civiliniame procese turi ne tik teigiamų aspektų.

Kiekvieno teismo procesinio sprendimo apskundimas lemia, kad procesas truks ilgiau, reikės didesnių laiko ir žmogiškųjų išteklių sąnaudų, bus brangesnis tiek visuomenei, kuri iš savo lėšų išlaiko teisingumo vykdymo sistemą, tiek ginčo šalims. Kreipiantis į teismą sumokamas žyminis mokestis padengia dalį valstybės išlaidų teisingumo vykdymo sistemai, tačiau pagal savo turinį tai yra tik viešųjų išlaidų konvertavimas į privačias. Žyminį mokestį vis tiek sumoka besibylinėjančios šalys.

Be tiesioginių proceso išlaidų, dėl apeliacijos atsiranda ir netiesioginių išlaidų, kurias gali sudaryti dėl valstybės klaidų procese mokėtinos pinigų sumos (viešosios netiesioginės išlaidos; pvz., kompensacija dėl per ilgos proceso trukmės), taip pat ekonominių vienetų neišnaudotų galimybių išlaidos, kai ekonominiai ištekliai yra įšaldomi dėl teisinio netikrumo konkrečios bylos baigtimi (privačios netiesioginės išlaidos). Papildomai galima išskirti ir nematomas sąnaudas. Jos yra susijusios ne su konkrečia byla, bet su teisingumo vykdymo sistemos veikimu apskritai. Prastai veikianti sistema didina teisinį neapibrėžtumą, riziką patirti didesnių sąnaudų ar gauti mažesnį pelną, prarasti investicijas. Teisingumo vykdymo sistemos veikla ir jos rezultatai gali neigiamai paveikti vartojimą, kreditavimą, darbo rinką, būsto rinkos plėtrą ir panašiai[155]. Teisingumo sistemos būklė neabejotinai yra vienas iš pagrindinių ekonomikos ir verslo gyvybingumo bei plėtros veiksnių. Todėl gali būti keliamas klausimas, kiek pagrįstas yra galimybės apskųsti teismo procesinį sprendimą suteikimas.

Iš tiesų nėra ir negali būti konkrečių garantijų, kad aukštesnės instancijos teismas teisingai įvertins pirmosios instancijos teismo procesinio sprendimo teisėtumą ir pagrįstumą. Tam gali būti tik sudarytos reikiamos prielaidos, pasireiškiančios, pvz., žodiniu ir (ar) kolegialiu bylos nagrinėjamu, mažesniu aukštesnės instancijos teismo teisėjo darbo krūviu, dėl kurio jis gali skirti bylai daugiau laiko ir dėmesio, aukštesne teisėjo kvalifikacija, gilesnėmis žiniomis, didesne patirtimi ir kt. Suklysti gali ne tik pirmosios instancijos teismas, bet ir apeliacinės instancijos teismas, ir kasacinės instancijos teismas, ir superkasacinės instancijos teismas. Juolab kad ginčo teisenoje, kad ir koks sprendimas būtų priimtas, jis turi nemažą potencialą

[154] Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas. Nr. 35/03-11/06.

[155] Manuel Ortells Ramos. Efficiency of Civil Justice and Appeals System: the Spanish Reforms in the European Context. *in Recent Trends in Economy and Efficiency of Civil Procedure.* Vilnius, 2013, p. 171–175.

neįtikinti ir neįtikti tai šaliai, kuri bylą pralaimėjo. Taigi apeliacijos sistema gali padidinti civilinio proceso efektyvumą tik jei apeliacijos teisė ir jos įgyvendinimo reguliavimas bus toks, kad leis labiau užtikrinti pagrindinių asmens teisių apsaugą ir galutinio sprendimo kokybę. Šis teigiamas poveikis, be kita ko, turi kompensuoti neigiamus apeliacijos aspektus, susijusius su išlaidomis ir papildoma bylos trukme[156]. Šiuolaikinės teisinės sistemos neišvengiamai susiduria su įtampa tarp siekio pašalinti klaidas, atverdamos galimybę patikrinti priimtą teismo procesinį sprendimą keliais kontrolės lygmenimis, ir siekio apsaugoti civilines teises ir pareigas efektyviai, o ne teoriškai ar iliuziškai[157].

Atsižvelgiant į tai, kas paminėta pirmiau, visiškai nenuostabu, kad Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijoje Nr. R(95)5 „Dėl apeliacinių sistemų ir procedūrų civilinėse ir komercinėse bylose įvedimo ir funkcionavimo tobulinimo" (toliau – ir Ministrų komiteto rekomendacija), nurodoma, kad iš principo kiekvieną pirmosios instancijos teismo sprendimą turi būti galima apskųsti aukštesnės instancijos teismui. Apeliacija iš tiesų gali padėti užtikrinti tikslią ir teisėtą civilinio proceso baigtį, palaikyti pasitikėjimą teismų sistema, padėti plėtoti teisę, skatinti vienodą ir nuoseklų teisės normų taikymą[158]. Vis dėlto minėtoje Ministrų komiteto rekomendacijoje kartu pripažįstama galimybė riboti teisę į apeliaciją. Svarbu, kad tai būtų padaryta įstatymu ir būtų suderinama su pagrindiniais teisingumo principais. Apeliacijos ribojimais siekiama užtikrinti teisinį tikrumą, išvengti papildomų išlaidų ir teismo veiksmų dubliavimo, sutrumpinti proceso trukmę ir užkirsti kelią finansiškai pajėgesnei šaliai sunaikinti savo priešininką įpainiojant jį į nesibaigiančią sprendimų ir apeliacijų kilpą[159].

Ministrų komiteto rekomendacijoje nurodoma, kad tam tikrų kategorijų bylose, pvz., smulkių ginčų, apeliacijos galimybė apskritai gali būti eliminuota. Šiuo aspektu reikia pažymėti, kad Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija teisės skųsti teismo procesinius sprendimus civilinėse bylose taip pat negarantuoja. Tokios teisės suteikti nereikalauja, pvz., Vokietijos konstitucija. 2007 m. liepos 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamente (EB) Nr. 861/2007, nustatančiame Europos ieškinių dėl nedidelių sumų nagrinėjimo procedūrą, klausimas, ar šioje procedūroje priimtas sprendimas gali būti skundžiamas apeliacine tvarka, paliekamas spręsti pačioms valstybėms narėms (17 straipsnis.). Tai rodo, kad teisė

[156] Manuel Ortells Ramos. Efficiency of Civil Justice and Appeals System: the Spanish Reforms in the European Context. *in Recent Trends in Economy and Efficiency of Civil Procedure*. Vilnius, 2013, p. 178–179.

[157] A. Uzelac, C. H. van Rhee. Appeals and other Means of Recourse against Judgments in the Context of the Effective Protection of Civil Rights and Obligations, in *Nobody's Perfect: Comparative Essays on Appeals and Other Means of Recourse against Judicial Decisions in Civil Matters*. Intersentia, 2014, p. 3.

[158] Ten pat, p. 5.

[159] Ten pat, p.6.

į apeliaciją Europos teisės tradicijoje nėra absoliuti ir gali būti ribojama. Čekijoje, Prancūzijoje, Graikijoje, Vokietijoje, Liuksemburge, Nyderlanduose, Anglijoje ir Velse, Portugalijoje, Ispanijoje arba apskritai ribojama teisė į apeliaciją smulkaus pobūdžio turtiniuose ginčuose, arba nustatomas reikalavimas gauti leidimą apeliacijai. Austrijoje ir Italijoje ribojami pagrindai, kuriais galima skųsti teismo sprendimą smulkiuose ginčuose[160]. Ir tai natūralu, kuo mažesnė ginčo suma, tuo didesnė tikimybė, kad ilgos ginčų nagrinėjimo procedūros, apimančios ir sprendimo peržiūrą aukštesnės instancijos teisme, bus neproporcingos bylos reikšmei ir vertei bylos šalims ir visai visuomenei. Net ir medicinoje, kur sprendžiami su žmogaus gyvybe susiję klausimai, ilgi ir išsamūs tyrimai visos visuomenės sąskaita nėra atliekami dėl tokių sveikatos sutrikimų, kurie iš pirmo žvilgsnio atrodo nesunkūs.

Nacionalinės teismų administracijos duomenimis, 2015 metais pirmosios instancijos teismuose Lietuvoje buvo išnagrinėtos 208 852 civilinės bylos ir tik 2 150 bylų pirmosios instancijos teismo sprendimas buvo panaikintas arba pakeistas, išnagrinėjus bylą apeliacine tvarka. Vadinasi, klaidos civilinėje byloje tikimybė siekia vos 1 proc., skaičiuojant nuo visų išnagrinėtų bylų. Tiesa, 2015 metais apeliacine tvarka išnagrinėtose bylose buvo atmesta apie 64 proc. apeliacinių skundų (62 proc. atskirųjų skundų). Tačiau apskundžiama ne daugiau kaip 5 proc. išnagrinėtų bylų (2015 metais apeliacinės instancijos teismai išnagrinėjo beveik 6 000 apeliacinių skundų)[161]. Taigi pasitikėjimas pirmosios instancijos teismo priimtais sprendimais atrodo gana didelis. Bylų nagrinėjimas apeliacine tvarka santykinai retai ištaiso pirmosios instancijos teismo sprendime padarytas teisės ar fakto klaidas. Ši aplinkybė atrodo palanki, vertinant galimybę riboti teisę į apeliaciją.

Apeliacine tvarka apygardų teismuose bylos dėl teismų sprendimų 2015 metais buvo išnagrinėjamos vidutiniškai per 152 dienas (2014 m. – 155, 2013 m. – 178), t. y. kur kas greičiau nei civilinės bylos buvo nagrinėjamos apygardų teismuose kaip pirmosios instancijos teismuose (2015 m. – 254 dienos (2014 m. – 253, 2013 m. – 254). Lietuvos apeliaciniame teisme bylų nagrinėjimas dėl apygardos teismų sprendimų truko 191 dieną (2014 m. – 252, 2013 m. – 415)[162]. Lietuvos apeliaciniame teisme gaunamų bylų skaičius per pastaruosius trejus metus mažėjo (2015 m. gauta 3 165 civilinės bylos, 2014 m. – 3 333, 2013 m. – 3 473). Tiesa, bendras apeliacinės instancijos teismuose gaunamų bylų skaičius didėjo: 2015 metais buvo gauta 14 992 bylos, 2014 m. – 14 687 bylos, 2013 m. – 14 262 bylos, o išnagrinėtų bylų skaičius mažėjo (2015 m. – 14 774,

[160] Žr. Prieiga per internetą: <https://e-justice.europa.eu/content_small_claims-42-en.do?clang=en>.

[161] Dėl apygardos teismų kaip pirmosios instancijos teismų išnagrinėtų bylų šis procentas (t. y. kiek sprendimų apskundžiama apeliacine tvarka) gali siekti 30 ir daugiau procentų.

[162] Atskirųjų skundų dėl nutarčių nagrinėjimo trukmė 2014 metais apygardos teismuose buvo apie 67 dienas, Lietuvos apeliaciniame teisme – apie 50 dienų.

2014 m. – 14 995, 2013 – 15 747), tai lėmė ir didesnį nagrinėjamų bylų likutį (2015 m. – 3 963, 2014 m. – 3 770, 2013 m. – 4 086). Vidutinė bylų nagrinėjimo apeliacine tvarka trukmė Europoje 2012 metais buvo 265 dienos (mediana – 155 dienos)[163]. Vadinasi, skirtingai nei civilinių bylų nagrinėjimo pirmosios instancijos teismuose, kur Lietuva paprastai užima lyderiaujančias pozicijas, pagal civilinių bylų nagrinėjimo apeliacine tvarka trukme Lietuva iš esmės yra vidutiniokė Europoje. Nors bylų nagrinėjimo terminai patys savaime nekelia pavojaus, ypač atsižvelgiant į tai, kad jie pastaraisiais metais nuosekliai trumpėjo, vis dėlto tiek apeliacijų skaičius, tiek bylų likutis didėja. Beveik 50 proc. minėtoje tyrėjų apklausoje dalyvavusių Lietuvos teisėjų taip pat atsakė, kad Lietuvoje per daug pabrėžiamas proceso operatyvumas ir per mažai dėmesio skiriama kokybei, byloje dalyvaujančių asmenų teisių apsaugai. Dar 36 proc. teisėjų sutiko su šiuo teiginiu iš dalies. Vadinasi, yra aplinkybių, kurios, nors ir ne kategoriškai, neprimygtinai, bet vis dėlto skatina svarstyti, analizuoti teisės į apeliaciją civilinėse bylose ribojimo galimybes.

Minėta, kad Konstitucinis Teismas 2006 metais suformulavo oficialią konstitucinę doktriną, pagal kurią Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalies nuostata, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą, be kita ko, apima ir asmens teisę į apeliaciją, t. y. teisę pirmosios instancijos teismo baigiamąjį aktą apskųsti bent vienos aukštesnės instancijos teismui. Atsižvelgiant į tai, kad pasitikėjimas teismais nėra didelis, o teisė į apeliaciją, net ir daugelio teisininkų nuomone, yra suvokiama kaip priemonė, leidžianti geriau užtikrinti pagrindines asmens teises ir teismo sprendimo kokybę, teisingumą (nors, kaip parodyta anksčiau, tai toli gražu nėra neginčijama tiesa), tikėtis, kad Konstitucinis Teismas artimiausiu metu galėtų pakeisti savo poziciją, matyt, nėra pagrindo. Tačiau ir be Konstitucinio Teismo jurisprudencijos pakeitimo, mūsų manymu, galima svarstyti tam tikrų teisės į apeliaciją ribojimo mechanizmų įdiegimo galimybę.

Pirma, Konstitucinis Teismas, analizuodamas draudimo apeliacine tvarka skųsti teismo sprendimo už akių konstitucingumą, konstatavo, kad nustatytas teisinis reguliavimas, aiškinamas kartu su CPK įtvirtintu teisiniu reguliavimu, skirtu procesui atnaujinti, reiškia, kad įtvirtintas draudimas šaliai, dėl kurios priimtas sprendimas už akių, skųsti šį sprendimą apeliacine ir kasacine tvarka negali būti traktuojamas kaip savaime užkertantis kelią tokiai proceso šaliai, pasinaudojant proceso atnaujinimo institutu, apskųsti teismo sprendimą už akių, taip pat ir aukštesnės instancijos teismui.

Dėl pirmosios instancijos teismo sprendimų, kurie nebuvo peržiūrėti apeliacine tvarka, Lietuvos CPK numatoma galimybė paduoti prašymą dėl proceso

[163] Study on Council of Europe Member States Appeal and Supreme Courts' Lengths of Proceedings Edition 2015 (2006–2012 data). European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ).

atnaujinimo, jei priimtame sprendime yra padaryta aiški teisės normos taikymo klaida, kuri galėjo turėti įtakos priimant neteisėtą sprendimą (CPK 366 straipsnio 1 dalies 9 punktas). Taigi, jei būtų apsispręsta tam tikrų kategorijų bylose (pvz., smulkių ginčų) apriboti teisę į apeliaciją, tai neeliminuotų asmens teisės prašyti patikrinti priimto teismo sprendimo teisėtumą ir pagrįstumą CPK 366 straipsnio 1 dalies 9 punkte nustatytu pagrindu. Šiame punkte minima aiški teisės klaida gali apimti ir akivaizdžiai netinkamą materialinės ar proceso teisės, taip pat įrodinėjimo taisyklių, susijusių su faktinių aplinkybių vertinimu, taikymą. Teismo nutartis atsisakyti atnaujinti procesą šiuo pagrindu yra skundžiama atskiruoju skundu (CPK 370 straipsnio 1 dalis). Vadinasi, pirmosios instancijos teismo sprendimo, dėl kurio nebūtų leidžiama apeliacija, patikra iš esmės galėtų būti atliekama ir aukštesnės instancijos teisme. Tiesa, tai būtų daroma netiesiogiai, o kvestionuojant pirmosios instancijos teismo nutartį atsisakyti atnaujinti procesą byloje. Tačiau tokia patikros sistema anksčiau minėtu atveju dėl teismo sprendimo už akių buvo pripažinta konstituciškai pateisinama ir pakankama asmens teisei į teisminę gynybą aukštesnės instancijos teisme užtikrinti. Vadinasi, yra pagrindas diskutuoti, ar iš tiesų Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarime suformuluota oficiali konstitucinė doktrina dėl asmens teisės apskųsti baigiamąjį teisės aktą bent vienam aukštesnės instancijos teismui visiškai eliminuoja galimybę riboti apeliacijos teisę.

Antra, minėta, kad kai kuriose valstybėse teisė į apeliaciją yra siejama su teismo leidimu, kurį išduoda pirmosios instancijos teismas arba pats apeliacinės instancijos teismas. Lietuvoje sėkmingai veikia leidimų kasacijos sistema, kurios taikymo praktika yra iš esmės susiformavusi. Vadinasi, siekiant sumažinti apeliacinės instancijos teismų darbo krūvį, būtų galima svarstyti dėl leidimų apeliacijos bent jau tam tikrų kategorijų bylose įdiegimo. Pirmiausiai tai galėtų būti smulkūs turtiniai ginčai, taip pat ginčai, kurie dar iki teismo buvo išnagrinėti nepriklausomų ginčų nagrinėjimo institucijų (darbo ginčų komisijos, Lietuvos banko, Vartotojų teisių apsaugos tarnybos ar kitų).

Lietuvos civilinio proceso teisė numato, pagal CPK 341 straipsnį, kad kasacija negalima dėl pirmosios instancijos teismo sprendimų ir nutarčių, neperžiūrėtų apeliacine tvarka. Vadinasi, Lietuvoje nėra galimybės peršokti apeliacinės instancijos teismo ir iš karto paduoti kasacinį skundą Lietuvos Aukščiausiajam Teismui. Žvelgiant iš proceso operatyvumo perspektyvos, tai, kad tokios galimybės nėra, turi neigiamą poveikį proceso trukmei ne tik konkrečioje byloje. Tai gali neigiamai paveikti ir kitų analogiškų bylų nagrinėjimo teismuose operatyvumą. Tam, kad byla pasiektų aukščiausios instancijos teismą, net ir nesant ginčo dėl faktinių aplinkybių ir esant poreikiui greitai pateikti visai teisinei sistemai svarbų teisės išaiškinimą (pvz., teismuose inicijuojama / inicijuota daug analogiškų bylų), po pirmosios instancijos

teismo sprendimo vis tiek turi būti kreipiamasi į apeliacinės instancijos teismą. Taigi gali susiklostyti situacija, kad pirmajai bylai pasiekus Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą, žemesnių instancijų teismų praktika dėl tos pačios teisės problemos bus skirtinga. Po Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išaiškinimo taip pat gali tekti panaikinti daug pirmosios ir (arba) apeliacinės instancijos teismų sprendimų, jei galiausiai paaiškės, kad jie neatitinka Lietuvos Aukščiausiojo Teismo suformuotos praktikos. Visa tai gali lemti bylų grąžinimą nagrinėti į apeliacinės ar net pirmosios instancijos teismą, t. y. papildomą jų nagrinėjimo trukmę.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo darbo krūvis pastaraisiais metais išlieka pastovus, bylos nagrinėjamos pakankamai operatyviai ir neatrodo, kad yra problemų dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo darbo krūvio ar bylų nagrinėjimo terminų (plačiau apie tai toliau). Juolab kad teisės iš karto kreiptis į Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą suteikimas šio teismo darbo krūvio reikšmingai turbūt ir nepadidintų. Dažnai itin sudėtinguose, labai reikšminguose ginčuose kasacinis skundas vis tiek bus paduotas ir, tikėtina, priimtas. Vadinasi, aplinkybė, kad kasacinis skundas Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą pasieks anksčiau nei dabar (iš karto po pirmosios instancijos teismo sprendimo), reiškia tik tai, kad, užuot jis bus nagrinėjimas po vienerių metų ar panašiai (po bylos išnagrinėjimo apeliacine tvarka, kaip yra dabar), jis būtų nagrinėjamas Lietuvos Aukščiausiajame Teisme po trijų ar keturių mėnesių (po bylos išnagrinėjimo pirmosios instancijos teisme, įteisinus galimybę peršokti apeliacinę instanciją).

Dėl teisės peršokti apeliacinės instancijos teismą, matyt, pirmiausiai turėtų spręsti bylą nagrinėjantis pirmosios instancijos teismas, nes priešingu atveju Lietuvos Aukščiausiasis Teismas gali būti užtvindytas tiesioginiais prašymais nagrinėti bylą, apeinant apeliacinės instancijos teismą. Tačiau Lietuvos Aukščiausiajam Teismui turėtų būti palikta galimybė atsisakyti priimti kasacinį skundą, jei kasatoriui, net ir gavusiam leidimą kreiptis tiesiai į šį teismą su kasaciniu skundu, nepavyktų suformuluoti kasacijos pagrindų, kaip to reikalaujama pagal CPK 346 straipsnį. Tokia sistema, mūsų manymu, leistų tinkamai subalansuoti aptariamą sistemą. Reikia pažymėti, kad apie apeliacijos peršokimo galimybę, kaip vieną iš potencialių apeliacijos procedūrų tobulinimo priemonių, užsimenama ir Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijoje Nr. R(95)5.

Be pareigos gauti leidimą, norint paduoti apeliacinį skundą, ar apskritai galimybės skųsti tam tikrus pirmosios instancijos teismo sprendimus atsisakymo, prieiga prie apeliacinės instancijos teismų gali būti ribojama ir įvairiais kitais būdais. Nieko nestebina pareiga sumokėti žyminį mokestį paduodant apeliacinį skundą. Tačiau lyginamuoju aspektu galima aptikti ir kitų įvairių priemonių atgrasyti nuo kreipimosi į aukštesnės instancijos teismą. Prancūzijoje, Ispanijoje yra bylų katego-

rijų, kuriose apeliacinis skundas gali būti paduotas tik tuo atveju, jei skundžiamas pirmosios instancijos teismo sprendimas yra įvykdomas arba pirmosios instancijos teismo sprendimu priteista suma sumokama į depozitinę sąskaitą, arba pateikiamas laidavimas arba garantija, užtikrinanti pirmosios instancijos teismo sprendimo įvykdymą. Neabejotina, kad tokia priemonė nuo apeliacijos atgraso tuos bylininkus, kurie norėtų paduoti apeliacinį skundą vien dėl suspensyvaus jo efekto, t. y. tik tam, kad būtų uždelsta įvykdyti pagrįstą pirmosios instancijos teismo sprendimą. Pagal šį modelį pirmosios instancijos teismo sprendimas ne tik tampa vykdytinas, nepaisant galimos apeliacijos, bet ir privalo būti įvykdytas, kad būtų galima paduoti apeliacinį skundą ir prašyti patikrinti pirmosios instancijos teismo sprendimo teisėtumą ir pagrįstumą aukštesnės instancijos teisme.

Lietuvos civilinio proceso teisei tokio atgrasymo nuo apeliacijos būdo nėra žinoma. Tačiau ir jo vertinimas nėra vienintelis. Vienas dalykas yra padidinti skubiai vykdytinų sprendimų ratą ir tokiu būdu atimti iš nesąžiningų bylininkų galimybę nukelti teismo sprendimo vykdymą, iki baigsis procesas apeliacinės instancijos teisme, tačiau visai kitas dalykas – „atimti" teisę į apeliaciją, jei skundžiamas sprendimas nėra įvykdomas, t. y. apeliacijos teisę padaryti priklausomą nuo aplinkybių, tiesiogiai nesusijusių su pačia apeliacijos esme ar jos įgyvendinimu.

Europos Žmogaus Teisių Teismas, nors ir pripažindamas, kad asmuo neturi teisės į apeliaciją, konstatuoja, kad valstybė, nusprendusi įsteigti apeliacinės instancijos teismus, turi užtikrinti, kad asmenims šiuose teismuose bus užtikrintos pagrindinės teisės, išplaukiančios iš EŽTK 6 straipsnio 1 dalies[164]. Europos Žmogaus Teisių Teismas taip pat dažnai nurodo, kad asmens teisė kreiptis į teismą nėra absoliuti ir gali būti ribojama[165]. Tai juo labiau aktualu, kai kalbama apie apeliacinio skundo priėmimo sąlygas, nes apeliacijos procesui pagal pobūdį reikia, kad jis būtų valstybės reguliuojamas, paliekant jai šiuo aspektu tam tikrą vertinimo laisvę. Tačiau nustatomi apribojimai neturi apriboti ar sumažinti asmens galimybės kreiptis į teismą tokiu būdu ar tiek, kad būtų pažeista pati teisės esmė. Be to, taikomi apribojimai nebus suderinami su Konvencijos 6 straipsnio 1 dalimi, jei jais nebus siekiama teisėtų tikslų arba nebus išlaikyta protinga taikomų priemonių ir siekiamų tikslų pusiausvyra[166]. Atsižvelgdamas į pirmiau paminėtus principus, Europos Žmogaus Teisių Teismas aptariamos priemonės (kai reikalaujama sumokėti priteistą sumą ar depozitą, užtikrinantį skundžiamo teismo sprendimo įvykdymą) nepripažino apskritai nesuderinama

[164] Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2001 m. sausio 11 d. sprendimas byloje *Platakou v. Greece*, Nr. 38460/97.

[165] Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1975 m. vasario 21 d. sprendimas byloje *Golder v. the United Kingdom*, Nr. A-18.

[166] Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. liepos 17 d. sprendimas byloje *Luordo v. Italy*, Nr. 32190/96.

su Konvencija. Teismas pažymėjo, kad pareiga įvykdyti skundžiamą sprendimą yra siekiama teisėtų tikslų – apsaugoti kreditorių pagal priimtą teismo sprendimą interesus, išvengti vykdymą uždelsti siekiančių apeliacijų, sustiprinti žemesnės instancijos teismo autoritetą ir sumažinti apeliacinės instancijos teismo darbo krūvį[167].

Mūsų manymu, Lietuvos civilinio proceso teisėje visų pirma turėtų būti įvertinta galimybė išplėsti skubiai vykdytinų sprendimų sąrašą. Pavyzdžiui, Konsultacinė Europos teisėjų taryba (CCJE) rekomenduoja, kad visi sprendimai būtų nedelsiant priverstinai vykdomi, nepaisant apeliacijos, su sąlyga, kad bus pateikiamas užtikrinimas, kai yra reikalinga apsaugoti bylą pralaimėjusią šalį sėkmingos apeliacijos atveju[168]. Pagrindo šiuo metu imtis pirmiau aptartų ir kur kas radikalesnių priemonių, mūsų manymu, nėra.

Kitas dažnesnis būdas, verčiantis apeliantą rimčiau apsvarstyti savo perspektyvas prieš kreipiantis su skundu į aukštesnės instancijos teismą, užstato padengti galimas kitų byloje dalyvaujančių asmenų bylinėjimosi išlaidas nustatymas. Tokia galimybė galiojančiame Lietuvos civilinio proceso kodekse nenumatyta, tačiau Lietuvos Respublikos Seime užregistruotas atitinkamas pakeitimas, kuris, tikimasi, netrukus bus priimtas ir leis sumažinti galimo piktnaudžiavimo apeliacijos teise atvejų[169].

Teisės į apeliaciją įgyvendinimo mechanizmas taip pat yra labai svarbus bylos išnagrinėjimo per protingą laiką aspektas. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse nustatyta 30 dienų terminas apskųsti pirmosios instancijos teismo sprendimą. Gyvenime pasitaiko situacijų, kai bylos šalį pirmosios instancijos teismo sprendimas, nors ir netenkina visa apimtimi, bet ji yra pasiryžusi su juo sutikti ir nebetęsti bylinėjimosi, jei kitą šalį toks sprendimas taip pat tenkina ir ji nepaduos apeliacinio skundo. Tačiau Lietuvos CPK įtvirtintas teisinis reguliavimas galimybei tokiu būdu užbaigti ginčą taikiai, be apeliacijos, abiem šalims sutinkant su pirmosios instancijos teismo sprendimu kaip kompromisiniu, nėra palankus. Šalis, kuri abejoja, bet yra pasiryžusi sutikti ir neskųsti teismo sprendimo, jei kita šalis taip pat susilaikys nuo apskundimo, negali būti tikra, kad kita šalis nepaduos apeliacinio skundo paskutinę termino dieną, nebepalikdama kitai šaliai laiko pasinaudoti teise

[167] Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1998 m. rugsėjo 8 d. sprendimas byloje *Annoni di Gussola and others v. France*, Nr. 31819/96.

[168] Opinion No. 6 (2004) on fair trial within a reasonable time and judge's role in trials taking into account alternative means of dispute settlement, Consultative Council of European Judges (2004).

[169] Šiuo pakeitimu siūloma nustatyti, kad: „jei yra pagrindas manyti, kad ieškinį (pradinį ar priešieškinį), apeliacinį, atskirąjį ar kasacinį skundą, prašymą atnaujinti procesą, pareiškimą ar prašymą ypatingosios teisenos tvarka pateikęs asmuo gali piktnaudžiauti procesinėmis teisėmis ir neatlyginti patirtų bylinėjimosi išlaidų, teismas turi teisę įpareigoti šį asmenį sumokėti užstatą galimų bylinėjimosi išlaidų atlyginimui užtikrinti. Užstato per nustatytą terminą nesumokėjus, teismas procesinį dokumentą palieka nenagrinėtą. Užstato dydis nustatomas, grąžinamas, bylinėjimosi išlaidos iš užstato atlyginamos *mutatis mutandis* taikant šio Kodekso 795–798 straipsnius."

į apeliaciją. Vadinasi, esamas teisinis reguliavimas iš dalies skatina abejojančią šalį kreiptis į teismą, nes kitaip ji apskritai gali prarasti teisę į apeliaciją.

Atsižvelgiant į tai, kas paminėta, svarstytina, ar nebūtų tikslinga suteikti byloje dalyvaujančiam asmeniui galimybę paduoti priešpriešinį apeliacinį skundą per tam tikrą terminą po to, kai kitas byloje dalyvaujantis asmuo padavė skundą, pavyzdžiui, per terminą, nustatytą atsiliepimui pateikti. Tai leistų užtikrinti, kad byloje dalyvaujantis asmuo, abejojantis, ar skųsti teismo sprendimą dėl nežinios, ar kitas asmuo pateiks apeliacinį skundą, nebūtų skatinamas skųsti teismo sprendimo dėl baimės prarasti teisę į apeliaciją. Toks mechanizmas, matyt, leistų šiek tiek sumažinti apeliacijų skaičių. Kartu jis reikšmingai nepailgintų teismo proceso, jei terminai, kada galėtų būti paduotas priešpriešinis apeliacinis skundas, būtų konkrečiai nustatyti. Reikia pasakyti, kad toks modelis teisės doktrinoje yra išskiriamas kaip viena iš apeliacijos efektyvumo priemonių ir yra žinomas Ispanijos, Prancūzijos, Vokietijos civiliniame procese[170].

Civilinio proceso teisei Europoje būdinga, kad kuo aukštesnė teismo instancija, tuo dažniau bylos sprendžiamos kolegialiai, t. y. didinamas bylą nagrinėjančių teisėjų skaičius. Kolegialumu siekiama padidinti teisingo, nešališko rezultato tikimybę. Teoriškai kiekvieno kolegijos nario dalyvavimas diskusijose su kolegomis gali kompensuoti bylą nagrinėjančių teisėjų žinių, įsitikinimų, tendencingumų, pažinimo ir suvokimo skirtumus. Todėl galutinis rezultatas gali būti kur kas daugiau nei vien individualių sprendimų suma. Pozicijų suderinimas ir integracija grupėje gali suponuoti unikalias kolektyvines idėjas, sprendimus ir argumentus, kurių nė vienas individas negalėtų atskirai pasiekti. Grupių psichologai teigia, kad grupės sprendimo kokybė turi potencialą viršyti sprendimo, kurį individualiai galėtų priimti labiausiai kvalifikuotas grupės narys tomis pačiomis aplinkybėmis, kokybę. Žinoma, šiais pranašumais reikia mokėti naudotis. Tam svarbu turėti žinių ir įgūdžių, kaip išnaudoti grupės mąstymo pranašumus.

Kita vertus, nereikia ir perdėti pirmiau paminėtų darbo grupėje, kitaip tariant, kolegialaus sprendimo priėmimo, pranašumų. Jie visų pirma teoriniai. Juolab kad, nors Lietuvos teisėjams vis daugiau mokymų rengiama ne teisinėmis, bet kitomis temomis (psichologijos, etikos, streso valdymo ir laiko planavimo ar pan.), vis dėlto mokymų, skirtų pasinaudoti darbo grupėse įgūdžiais ir pranašumais, mūsų žiniomis, beveik nėra. Antra, dėl didelio darbo krūvio, ypač žemesnių instancijų teismuose, minėti kolegialumo pranašumai ne visada įgyvendinami. Trečia, ir grupės darbe gali būti trūkumų, pavyzdžiui, teismo sprendimas gali būti grupės narių derybų, kompromiso rezultatas, todėl ne visada aiškus ir nuoseklus, su spragomis. Ketvirta, aukštesnės instancijos teismo teisėjo patirtis, žinios ir kvalifikacija paprastai

[170] Op. cit., p. 155, 197.

yra didesnė nei pirmosios instancijos teismo, jam padeda ir labiau patyrę teisėjų padėjėjai, jo darbo krūvis paprastai yra mažesnis, todėl yra kitų atsvarų, sudarančių prielaidų, kad ir vienas teisėjas sugebės tinkamai įgyvendinti apeliacijos paskirtį. Penkta, vienasmenis bylų nagrinėjimas atlaisvina teisėjus nuo dalyvavimo kolegialiai nagrinėjant bylą ir tokiu būdu neabejotinai sudaro galimybių jiems per tą patį laiką išnagrinėti daugiau bylų. Šešta, Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijos Nr. R (95)5 6 straipsnio a punkte nurodoma, kad gali būti pavedama vienam teisėjui spręsti tam tikrus klausimus, pavyzdžiui, leidimo apeliacijai suteikimo, šeimos bylas, smulkias ar skubias bylas, aiškiai nepagrįstas apeliacijas ir kita.

Apibendrinant tai, kas paminėta pirmiau, Lietuvos civilinio proceso teisėje nuo 2011 m. spalio 1 d. išplėsta galimybė vienasmeniškai nagrinėti ne tik atskiruosius skundus dėl pirmosios instancijos teismo nutarčių procesiniais klausimais, bet ir kai kurias bylas dėl pirmosios instancijos teismų sprendimų dėl ginčo esmės (kai apeliaciniu skundu ginčijama suma yra ne didesnė negu vienas tūkstantis keturi šimtai penkiasdešimt eurų, taip pat ypatingosios teisenos bylas) iš principo vertintina teigiamai. Tai buvo natūrali reakcija į tai, kas vyko apeliacinės instancijos teismuose 2008–2011 metais, kai bylų nagrinėjimo trukmė, Nacionalinės teismų administracijos duomenimis, padidėjo 50–100 procentų. 2008 metais civilinės (apeliacinės) bylos dėl teismų sprendimų apygardos teismuose vidutiniškai truko 108 dienas (dėl nutarčių – 58 dienas), o 2011 metais – 208 dienas (dėl nutarčių – 107 dienas). Lietuvos apeliaciniame teisme civilinės (apeliacinės) bylos dėl teismų sprendimų vidutiniškai truko 197 dienas (dėl nutarčių – 42 dienas), o 2011 metais – 309 dienas (dėl nutarčių – 88 dienas). Pabrėžtina ir tai, kad aptariamo mechanizmo taikymo sritis yra gana ribota, be to, numatyta, kad bylą nagrinėjantis teisėjas nutartimi gali perduoti bylą nagrinėti trijų teisėjų kolegijai.

Lietuvos teisėjų apklausa parodė, kad 50 proc. į klausimą atsakiusių teisėjų nurodė, jog vienasmenio bylos nagrinėjimo apeliacine tvarka išplėtimas yra veiksminga priemonė bylų nagrinėjimui apeliacinės instancijos teisme paspartinti, neturi neigiamo poveikio kitiems gėriams (kokybei, teisėjo nepriklausomumui ir kt.). Dar 35 proc. respondentų su šiuo teiginiu sutiko iš dalies. Tačiau reikia paminėti, kad apklausoje buvo atkreiptas dėmesys ir į tai, kad, nagrinėjant bylą teisėjų kolegijoje, iškeliama daugiau klausimų, vyksta diskusija, todėl tokio nagrinėjimo kokybė neabejotinai aukštesnė. Be to, atkreiptas dėmesys, kad vienasmenis nagrinėjimas neturi labai didelės reikšmės, daug laiko nesutaupo, turint omenyje, kad apeliacija vyksta rašytinio proceso tvarka, bet darbo kokybei ir teisėjo nepriklausomumui ir nešališkumui reikšmės gali turėti.

Taigi rašytinio apeliacinio proceso dominavimas yra tapęs Lietuvoje viena iš pagrindinių priemonių, skatinančių apeliacinių skundų nagrinėjimą per protingą

laiką. Minėta, kad 2008–2011 metais bylų nagrinėjimo apeliacinės instancijos teismuose trukmė ilgėjo žaibišku greičiu. 2011 metais Lietuvos apeliaciniame teisme civilinių (apeliacinių) bylų dėl apygardų teismų sprendimų nagrinėjimo vidutinė trukmė viršijo 400 dienų (415). Ekonominės krizės akivaizdoje valstybė negalėjo skirti daugiau lėšų teismų sistemai ir labai padidinti teisėjų skaičiaus. Vietoje to buvo pasirinkta keisti teisinį reguliavimą. Pagrindiniu pakeitimu drąsiai galima teigti esant tai, kad nuo 2011 m. spalio 1 d. bylos apeliacine tvarka nagrinėjamos rašytinio proceso tvarka. Apeliacinis skundas nagrinėjamas žodinio proceso tvarka, jeigu bylą nagrinėjantis teismas pripažįsta, kad žodinis nagrinėjimas būtinas. Dalyvaujantys byloje asmenys apeliaciniame skunde, atsiliepime į apeliacinį skundą arba pareiškime dėl prisidėjimo prie apeliacinio skundo gali pateikti motyvuotą prašymą nagrinėti bylą žodinio proceso tvarka, tačiau šis prašymas teismui nėra privalomas (CPK 322 straipsnis). Tokiu būdu Lietuva iš esmės įgyvendino Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendaciją Nr. 84(5) „Dėl civilinio proceso principų, turinčių pagerinti teisingumo sistemos funkcionavimą“. Šios rekomendacijos 4 principe nustatyta, kad teismui turėtų būti suteikta teisė, atsižvelgiant į bylos pobūdį, nuspręsti, kokia forma – rašytine, žodine ar taikant abi šias formas – byla bus nagrinėjama. Šios rekomendacijos aiškinamajame memorandume, be kita ko, nurodoma, kad rašytinis procesas dominuoja apeliacinės instancijos procedūrose.

Žodinis bylos nagrinėjimas apskritai gali turėti pranašumų. Klausimo aptarimas žodžiu gali sudaryti sąlygas teismui išsamiau įsigilinti į reikalavimų esmę, žodiniu nagrinėjimu realiai užtikrinamas viešumo, betarpiškumo, tiesioginio dalyvavimo principų įgyvendinimas, šis procesas gali būti paprastesnis, aiškesnis. Šios formos trūkumai – žodinio proceso tvarka nagrinėjant bylą yra kur kas didesnės laiko ir finansinės sąnaudos, didesnės galimybės šalims piktnaudžiauti procesu. Rašytinio proceso pranašumai tokie: proceso dalyviai gali detaliau išanalizuoti kitų proceso dalyvių atsikirtimus ir argumentus, tiksliau suformuluoti savo reikalavimus, nereikia įtemptai telkti dėmesio į paties proceso eigą[171].

Apskritai rašytinis bylų procesas apeliacinės instancijos teisme neabejotinai turi reikšmę spartinant teismo procesą. Nagrinėjant bylą raštu taupomas šalių ir teismo laikas, kuris būtų naudojamas bylą nagrinėjant teismo posėdyje žodžiu. Tai ypač aktualu atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos civiliniame procese yra įtvirtintas ribotos apeliacijos modelis. CPK 324 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad žodinio proceso atveju teismas įspėja dalyvaujančius byloje asmenis, jeigu kalbų turinys neatitinka pateiktų procesinių dokumentų turinio. CPK 320 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad apeliacinės instancijos teismas nagrinėja bylą neperžengdamas apeliaciniame

[171] A. Driukas, V. Valančius. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. I t. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 291.

skunde nustatytų ribų, išskyrus atvejus, kai to reikalauja viešasis interesas ir neperžengus skundo ribų būtų pažeistos asmens, visuomenės ar valstybės teisės ir teisėti interesai. Pagal CPK 323 straipsnį, pasibaigus apeliacinio skundo padavimo terminui, keisti (papildyti) apeliacinį skundą yra draudžiama. Pakartotinai arba papildomai pirmosios instancijos teisme ištirti įrodymai apeliacinės instancijos teisme tiriami, kai teismas pripažįsta, kad tai yra būtina (CPK 324 straipsnio 3 dalis). Vadinasi, žodinis bylos nagrinėjimas apeliacinės instancijos teisme paprastai nesukuria ir negali sukurti reikšmingos papildomos pridėtinės vertės, kuri galėtų padidinti teisingo teismo sprendimo priėmimo tikimybę – byloje dalyvaujantys asmenys yra varžomi jų rašytiniuose procesiniuose dokumentuose išdėstytų argumentų ir reikalavimų.

Atsižvelgiant į tai, kas paminėta, mūsų manymu, privalomo žodinio bylos nagrinėjimo atsisakymas esti efektyvi proceso spartinimo priemonė. Konstitucinis Teismas 2012 m. gruodžio 6 d. nutarime pažymėjo, kad įstatymų leidėjas, reguliuodamas bylų nagrinėjimo teisme santykius, turi nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris sudarytų sąlygas bylą išnagrinėti ir sprendimą įvykdyti be nepateisinamų pertraukų, taip užkertant kelią teisme vilkinti bylų nagrinėjimą, *inter alia,* asmenims piktnaudžiauti procesinėmis teisėmis[172]. Lietuvos teisėjų apklausa taip pat parodė, kad 76 proc. respondentų sutinka su teiginiu, kad rašytinio bylos nagrinėjimo apeliacine tvarka išplėtimas yra veiksminga priemonė bylų nagrinėjimui apeliacinės instancijos teisme paspartinti, tai neturi didelio neigiamo poveikio kitiems gėriams (kokybei, teisei būti išklausytam ir kt.). Dar 20 proc. teisėjų su šiuo teiginiu sutiko iš dalies.

Nacionalinės teismų administracijos duomenimis, 2015 metais apeliacine tvarka 531 civilinė byla išnagrinėta žodinio proceso tvarka (iš jų 440 bylų dėl pirmosios instancijos teismų sprendimų), 14 145 bylos rašytinio proceso tvarka (iš jų 5 545 bylos dėl pirmosios instancijos teismų sprendimų). Vadinasi, žodinio proceso tvarka išnagrinėjama apie 7 proc. bylų pagal apeliacinius skundus dėl teismų sprendimų. Sunku pasakyti, tai didelis ar mažas procentas, tačiau verta atkreipti dėmesį, kad Lietuvos teisėjų apklausa parodė, jog žodinio teismo proceso apeliacinės instancijos teismuose paprastai prašoma mažiau nei pusėje bylų. Daug (85 proc.) respondentų atsakė, kad bylą žodinio proceso tvarka prašoma nagrinėti 10–50 proc. jų nagrinėjamų bylų. Tai leidžia manyti, kad dažnai žodinio proceso iš principo nepageidauja ir patys byloje dalyvaujantys asmenys. Tačiau teismams vis dėlto patartina neprarasti budrumo ir kruopščiai įvertinti, ar nėra poreikio bylą nagrinėti žodinio proceso tvarka.

Tyrimo autoriams iš Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų yra tekę girdėti nuomonių, kad apeliacinės instancijos darbo kokybė paskutiniu metu pablogėjo

[172] Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2012 m. gruodžio 6 d. nutarimas Nr. 33/2009.

ir tai gali būti susiję su dažnu bylos nagrinėjimu rašytinio proceso tvarka. Kai bylų nagrinėjimo terminai apeliacinės instancijos teismuose pamažu stabilizuojasi, matyt, galima kalbėti ir apie teismų pirmininkų galimybę inicijuoti vidinį teisėjų susitarimą tam tikras bylų kategorijas paprastai ar dažniau nagrinėti žodžiu (pvz., nuolatinės globos nustatymo bylas, taip pat dėl atleidimo iš darbo už šiurkščius darbo drausmės pažeidimus, neturtinės žalos priteisimo, dėl sandorių pripažinimo negaliojančiais dėl klaidos ar apgaulės, asmeninių neturtinių teisių gynimo, susijusias su sutarčių aiškinimu, susijusias su asmens kaltės klausimais). Civilinio proceso kodekso 322 straipsnyje numatyta, kad dėl žodinio bylos nagrinėjimo sprendžia teismas, vadinasi, mūsų manymu, tokį sprendimą gali priimti ir apeliacinės instancijos teismo pirmininkas, šio teismo Civilinių bylų skyriaus pirmininkas, kurie, laikydamiesi nustatytos bylų paskirstymo teismuose tvarkos, nutartimi sudaro teisėjų kolegiją, paskiria jos pirmininką ir pranešėją ir nustato teismo posėdžio datą (CPK 319 straipsnis 1 dalis).

Išanalizuota teismų praktika rodo, kad problemiškiausia rašytinio bylos nagrinėjimo apeliacinėje instancijoje sritis yra naujų įrodymų priėmimas. CPK 314 straipsnyje nustatyta, kad apeliacinės instancijos teismas atsisako priimti naujus įrodymus, kurie galėjo būti pateikti pirmosios instancijos teisme, išskyrus atvejus, kai pirmosios instancijos teismas nepagrįstai juos atsisakė priimti ar kai šių įrodymų pateikimo būtinybė iškilo vėliau. Ši nuostata atitinka modernaus, efektyvaus civilinio proceso principus. Deja, šios normos taikymą panašu, kad koreguoja Lietuvos teismų praktika. Aiškindamas CPK 314 straipsnio nuostatas, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs, kad CPK 314 straipsniu siekiama panaikinti galimybę piktnaudžiauti procesu ir skatinti bylos dalyvius veikti, kad byla būtų ištirta greitai ir išsamiai, bylinėtis sąžiningai, atskleidžiant bylai reikšmingus duomenis pirmosios instancijos teisme, o ne sukuriant netikėtumų po pirmosios instancijos teismo sprendimo priėmimo. Šie ribojimai pirmiausia skirti nesąžiningiems proceso dalyviams, kurie dalį įrodymų nuslepia. Įrodymus renkant ir pateikiant netoleruotina, jeigu yra žinoma apie įrodymus, jų neabejotiną svarbą bylos aplinkybėms nustatyti, tačiau jie sąmoningai nepateikiami. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pažymėjęs, kad naujų įrodymų pateikimo ribojimai apeliacinės instancijos teisme nėra absoliutūs. Teismas turi taikyti įstatymus tik patikimais duomenimis nustatęs bylai svarbias faktines aplinkybes, todėl tose stadijose, kai nustatomas fakto klausimas, gali būti priimami įrodymai, o šalys savo pozicijoms pagrįsti gali teikti naujai sužinotus ar išreikalautus įrodymus, jeigu šia savo teise nepiktnaudžiauja[173]. Taigi nuostata, ribojanti naujų įrodymų pateikimą apeliacinės instancijos teisme, neturi būti taikoma

[173] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2016 m. balandžio 14 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Vespila“ v. UAB „Aksa“,* Nr. 3K-3-218-916/2016.

formaliai ir panaudota prieš sąžiningus teismo proceso dalyvius. Kitaip tariant, tik jei nustatomas piktnaudžiavimas galima atsisakyti priimti naujus įrodymus.

CPK 314 straipsnyje nepateikiama absoliučiai apibrėžtų kriterijų, kada galima atsisakyti priimti naujus įrodymus. Vis dėlto, mūsų manymu, CPK 314 straipsnyje nėra jokių užuominų, kad apeliacinės instancijos teismo atsisakymas priimti naujus įrodymus turėtų būti siejamas su asmens piktnaudžiavimu ar įrodymų nuslėpimu. Taigi minėta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika rodo, kad teismas labai plačiai interpretuoja galimybę pateikti naujus įrodymus apeliacinės instancijos teisme. Tokiu būdu nukrypstama nuo įstatymų leidėjo, kuris, priimdamas naująjį Civilinio proceso kodeksą, nesiekė susieti šios galimybės su tomis sąlygomis, kurias savo praktikoje formuoja Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, valios. Juolab kad piktnaudžiavimo doktrina šiuo atveju panaudojama labai neįprastai. Ja yra grindžiamas ne laisvės elgtis tam tikru būdu susiaurinimas, bet išplėtimas. Toks teisinio argumentavimo būdas mums atrodo nepriimtinas. Visa tai, mūsų manymu, sudaro pagrįstų prielaidų teigti, kad į įrodymų priėmimo apeliacinės instancijos teisme apribojimus žiūrima ne kaip į natūralų procesinį teisinį padarinį, bet kaip į labai griežtą „bausmę“. Jei realizuojant procesinę teisę jos įgyvendinimo sąlygos yra neįvykdytos, procesiniai veiksmai, kuriuos atliko proceso dalyvis, paprasčiausiai turėtų būti nepripažįstami teisiškai reikšmingi. Kitaip tariant, tokiu atveju teismas turėtų atsisakyti pripažinti teisės įgyvendinimą, nesankcionuoti atitinkamų procesinių veiksmų ir neleisti atsirasti su jais siejamiems ir siekiamiems teisiniams padariniams. Pavyzdžiui, jei asmuo pažeidžia santykinę pareigą laiku pateikti teismui įrodymus (CPK 7 straipsnio 2 dalis), teismas gali atsisakyti juos priimti (CPK 181 straipsnio 2 dalis). Pabrėžtina, tokie neigiami padariniai nėra teisinės atsakomybės taikymas. Teismo teisė atsisakyti priimti pavėluotai pateiktus įrodymus yra galimas proceso tąsos variantas, bet ne procesinė sankcija[174]. Tai visiškai elementarus procesinių teisių netinkamo įgyvendinimo padarinys. Šis aspektas civilinio proceso teisėje labai svarbus.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika taip pat rodo, kad šis teismas savitai žiūri į naujų įrodymų priėmimo apeliacinės instancijos teisme poveikį proceso trukmei. Pavyzdžiui, teismas pripažino nepagrįsta apeliacinės instancijos teismo išvadą, kad naujų įrodymų pridėjimas užvilkins bylos nagrinėjimą, tuo pagrindu, kad prašymas pridėti aptariamą dokumentą teismui pateiktas gerokai anksčiau, iki teisėjų kolegijos, nagrinėjusios bylą apeliacine tvarka, sudarymo ir teismo posėdžio, kuriame buvo nagrinėjamas apeliacinis skundas, pradžios[175]. Akivaizdu, kad teismas per siaurai vertina galimą naujo įrodymo priėmimo poveikį proceso trukmei. Teis-

[174] V. Nekrošius. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 94.

[175] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2015 m. vasario 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-38-969/2015.

mas neaptaria, ar dėl naujo įrodymo nebūtų reikėję bylos grąžinti nagrinėti iš naujo pirmosios instancijos teismui. Be to, toje pačioje byloje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas kaip vieną iš pagrindų nesutikti su apeliacinės instancijos teismo atsisakymu priimti naują įrodymą nurodė, kad iš dalies sutinka su apeliacinės instancijos teismo išvada, kad pateiktame dokumente yra nemažai išvestinių įrodymų, t. y. byloje esančių ir (ar) galėjusių būti duomenų vertinimo. Tačiau teismas atkreipė dėmesį į tai, kad ne visi specialisto išvadoje esami duomenys yra išvestiniai, be to, kai kurie pirminiai duomenys joje apibendrinti, taip sukuriant jau naujos kokybės duomenis. Mūsų manymu, tokie argumentai taip pat diskutuotini, nes plačiai atveria galimybę apeliacinės instancijos teismui teikti tokius įrodymus, kurie rodo, kad šalis pirmosios instancijos teisme nepasirūpino tinkamais įrodymais, nors pirminių duomenų, kurių pagrindu buvo galima gauti apeliacinės instancijos teismui teikiamą naują įrodymą (specialisto išvadą), iš dalies buvo.

Vis dėlto Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika nagrinėjamu aspektu nėra nuosekli. Kitoje šiek tiek naujesnėje byloje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas jau iš esmės nesivadovavo principu, kad piktnaudžiavimas yra būtina sąlyga atsisakyti priimti naujus įrodymus apeliacinės instancijos teisme. Teismas pabrėžė, kad ieškovas nepateikė duomenų, jog statinio (sklypo) dalinė ekspertizė (įrodymas, kuris buvo teikiamas apeliacinės instancijos teismui) dėl kokių nors priežasčių negalėjo būti atlikta bylos nagrinėjimo pirmosios instancijos teisme metu, todėl ekspertizės aktas negali būti laikomas nauju išreikalautu ar sužinotu įrodymu. Aplinkybė, kad pirmosios instancijos teismas, konstatuodamas įrodymų nepakankamumą, priėmė šioje byloje ieškovui nepalankų sprendimą, nelemia ieškovo teisės į papildomą įrodinėjimo procesą, t. y. teisės teikti papildomus įrodymus, kad pagrįstų savo reiškiamus reikalavimus, antraip būtų pažeisti šalių lygiateisiškumo, proceso koncentracijos ir ekonomiškumo bei rungimosi principai (CPK 7, 12 straipsniai)[176]. Vadinasi, lengvabūdiškas tikėjimas, kad pirmosios instancijos teismas patenkins reikalavimus, vargu ar gali būti pagrindu teikti naujus įrodymus apeliacinės instancijos teisme.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas taip pat yra išaiškinęs, kad apeliacinės instancijos teismui manant (ir nustačius tai pagrindžiančias aplinkybes), kad naujų įrodymų pateikimas yra pagrįstas ir naujus įrodymus galima priimti, siekiant užtikrinti proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo principų laikymąsi (CPK 74 straipsnis), byloje dalyvaujantiems asmenims būtina suteikti pakankamai laiko susipažinti su naujais įrodymais ir išdėstyti savo nuomonę. Teismas turi pareigą ne tik byloje dalyvaujančiam asmeniui įteikti prašymą priimti naujus įrodymus su prašomais pridėti

[176] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2016 m. balandžio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-244-611/2016.

įrodymais, nepažeidžiant įteikimo tvarką reglamentuojančių teisės normų. Teismas, priėmęs sprendimą naujus teikiamus įrodymus pridėti prie bylos, privalo užtikrinti, kad nebus suvaržyta kitos šalies procesinė teisė teikti paaiškinimus dėl šių įrodymų. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pabrėžia, kad Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnyje įtvirtinta teisingo bylos nagrinėjimo koncepcija užtikrina šalių lygybės principą, reikalaujantį, kad kiekvienai proceso šaliai turėtų būti suteikta pagrįsta galimybė pristatyti savo bylą sąlygomis, kuriomis ji nepatektų į daug nepalankesnę nei priešinga šalis padėtį; teisė į rungimosi procesą, kaip viena iš sudedamųjų teisės į teisingą bylos nagrinėjimą dalių, reiškia, kad šalys privalo turėti galimybę ne tik pateikti įrodymus savo reikalavimams pagrįsti, bet ir teisę žinoti ir komentuoti visus įrodymus ar pastabas, pateiktus siekiant paveikti teismo sprendimą. Ginčo šalys gali pagrįstai tikėtis, kad su jomis bus pasitarta / jų bus pasiteirauta, ar specifinis / konkretus dokumentas ar argumentas reikalauja jų pastabų[177].

Pirmiau paminėta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika nekelia abejonių. Papildomai galima pasakyti, kad, mūsų manymu, teismas turėtų suteikti galimybę kitiems byloje dalyvaujantiems asmenims pasisakyti dėl prašymo priimti naujus įrodymus apeliacinės instancijos teisme dar iki teismo sprendimo priimti arba nepriimti įrodymą. Tik toks procesas leistų užtikrinti realų ir visapusišką rungimąsi. Atsižvelgiant į pirmiau paminėtoje Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyje nurodomą EŽTT jurisprudenciją, nėra jokio pagrindo riboti asmens teisės pasisakyti dėl pačių naujų įrodymų priimtinumo apeliacinės instancijos teisme ir apsiriboti galimybe atsikirsti į jau pateiktus ir teismo priimtus įrodymus.

Kitas probleminis aspektas, dėl kurio Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje kol kas pasisakyta tik epizodiškai, ar galimas rašytinis procesas apeliacinėje instancijoje, jei teismas nusprendžia priimti naujus įrodymus. Šiuo aspektu kasacinis teismas yra pažymėjęs, kad bylos nagrinėjimo apeliacine tvarka ribas sudaro faktinis ir teisinis apeliacinio skundo pagrindas, todėl apeliacinės instancijos teismas, kuris turi teisę tirti faktus, gali pripažinti, kad būtina bylą nagrinėti žodinio proceso tvarka, jei yra teisinis pagrindas priimti naujus įrodymus[178]. Tačiau, mūsų manymu, naujų įrodymų, ypač turinčių didelę reikšmę bylos baigčiai, priėmimas paprastai turėtų suponuoti ne teismo diskreciją spręsti, kokia forma – raštu ar žodžiu – nagrinėti bylą, kaip nurodo Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, bet teismo pareigą paprastai apeliaciją nagrinėti žodinio proceso tvarka. Kuo reikšmingesnis bylos baigčiai įrodymas priimamas apeliacinėje instancijoje, tuo labiau tikėtina, kad teismas turės spręsti svarbų fakto

[177] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius kolegija. 2016 m. balandžio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-218-916/2016.

[178] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2015 m. gruodžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-683-686/2015.

klausimą, o tai, vadovaujantis EŽTT jurisprudencija, preziumuoja poreikį nagrinėti bylą žodinio proceso tvarka. Šią išvadą dar labiau sustiprina aplinkybė, kad pirmosios instancijos teisme žodinė diskusija dėl šio įrodymo objektyviai negalėjo vykti, nes jo tuo metu nebuvo bylos medžiagoje. Naujo įrodymo priėmimas indikuoja, kad apeliacinės instancijos teismas jį turės tirti ir vertinti, o, atsižvelgiant į betarpiškumo principą, tai geriausiai gali būti padaryta būtent dalyvaujant visiems proceso dalyviams žodiniame teismo posėdyje. Ispanijos civiliniame procese apskritai egzistuoja taisyklė, kad žodinis bylos nagrinėjimas yra būtinas, jei yra priimamas naujas įrodymas, nes jo tyrimas turi būti atliekamas žodiniame teismo procese[179].

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas taip pat pagrįstai išaiškino, kad CPK tiesiogiai neįtvirtina šalių teisės skųsti teismo nutartį, kuria netenkinamas šalies prašymas dėl apeliacinio skundo nagrinėjimo žodinio proceso tvarka. Tokia nutartis neužkerta kelio tolesnei bylos eigai ir pagal CPK 334 straipsnio 1 dalį ji negali būti skundžiama atskiruoju skundu, atitinkamai – ir kasacine tvarka. Todėl apeliacinės instancijos teismas teisėtai ir pagrįstai gali ta pačia nutartimi išspręsti prašymą dėl apeliacinio skundo nagrinėjimo tvarkos ir bylą iš esmės[180]. Vadinasi, teismas nėra įpareigojamas iš karto gavęs prašymą nagrinėti bylą žodinio proceso tvarka, priimti nutartį išspręsti šį klausimą. Viena vertus, tai taupo teismo laiką, nes nėra būtina surašyti papildomo procesinio dokumento. Kita vertus, teismas dažnai nepradėjęs rašytinio proceso tvarka nagrinėti bylos negali būti tikras, ar bylai tinkamesnė yra žodinio nagrinėjimo forma.

Tiek teisės doktrina, tiek teismų praktika pripažįsta, kad Lietuvoje yra įtvirtintas ribotos apeliacijos modelis, kuris suprantamas kaip teismo padarytų teisės ir fakto klaidų ištaisymas (*revisio prioris instantiae*). Ribotos apeliacijos pranašumas tas, kad ginčo šalys yra verčiamos atidžiau rūpintis proceso eiga ir jau pirmojoje instancijoje pateikti visus turimus įrodymus. Be to, sudaromos prielaidos riboti galimybę nesąžiningai šaliai vilkinti procesą. Taip įgyvendinamas proceso operatyvumo principas ir dalyvaujančių byloje asmenų teisė į bylos išnagrinėjimą per protingą terminą. Ribota apeliacija taip pat siekiama panaikinti galimybę piktnaudžiauti procesu ir skatinti bylos dalyvius veikti siekiant greitai ir išsamiai ištirti bylą, bylinėtis sąžiningai, atskleidžiant bylai reikšmingus duomenis pirmosios instancijos teisme[181].

Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijoje 95(5) pažymima, kad iš principo visi ginčytini klausimai turėtų būti nustatyti pirmosios instancijos teisme.

[179] Op. cit., p. 155, 214.

[180] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2015 m. liepos 3 d. nutartis civilinėje byloje *AB „SEB lizingas“ v. A. S.,* Nr. 3K-3-436-611/2015.

[181] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2013 m. lapkričio 29 d. nutartis civilinėje byloje *BUAB „Sapnų sala“ v. UAB „Draugų studija“,* Nr. 3K-3-616/2013.

Visi galimi reikalavimai, faktai ir įrodymai turi būti pristatyti pirmajam teismui. CCJE nuomonėje nurodoma, kad teisėjas turi turėti teisę tiek pirmosios, tiek apeliacinės instancijos teisme nepriimti pakeitimų ir (ar) naujos medžiagos[182].

CPK 323 straipsnyje nustatyta, kad, pasibaigus apeliacinio skundo padavimo terminui, keisti (papildyti) apeliacinį skundą yra draudžiama. Draudimas papildyti apeliacinį skundą galėtų būti aiškinamas kaip atimantis galimybę, pasibaigus apeliacinio skundo padavimo terminui, pateikti bet kokius papildomus paaiškinimus, taip pat ir tuos, kurie tik išplečia, labiau atskleidžia, detalizuoja apeliaciniame skunde išdėstytus argumentus arba rodo šalies pozicijos pasikeitimą dėl objektyviai, ne nuo šalies valios pasikeitusių aplinkybių. Tačiau dėl aptariamos teisės normos Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pažymėjo, kad šalies teisė duoti paaiškinimus teismui raštu ir žodžiu, įtvirtinta CPK 42 straipsnio 1 dalyje, ja šalis gali naudotis ir bylą nagrinėjant apeliacinės instancijos teisme (CPK 302 str.). Dėl šios priežasties apeliacinės instancijos teismas, priėmęs rašytinius šalies paaiškinimus iki bylos nagrinėjimo iš esmės, nelaikytinas padaręs proceso teisės normų pažeidimą[183]. Vadinasi, aptariama nuostata nėra griežtai taikoma. Tačiau jei ji bus taikoma per daug liberaliai, tai gali paneigti CPK 323 straipsnio prasmę ir tikslą padaryti procesą koncentruotą, išvengti procesinių netikėtumų, taip pat gali devalvuoti apeliacinio skundo reikšmę, pareikalauti papildomo šalių ir teismo laiko ir išteklių. Pavyzdžiui, gautus ir priimtus papildomus paaiškinimus būtina išsiųsti kitai šaliai, kad ji galėtų apsispręsti, ar pageidaus pateikti savo nuomonę dėl jų.

Reikia pažymėti, kad Lietuvos teisė neriboja apelianto teisės iškelti naują, pirmosios instancijos teisme neiškeltą teisinį argumentą apeliaciniame skunde. CPK 306 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad apeliacinis skundas negali būti grindžiamas aplinkybėmis, kurios nebuvo nurodytos pirmosios instancijos teisme. Šioje teisės normoje minima sąvoka „aplinkybės“, aiškinant sistemiškai, apima tik faktines aplinkybes ir neapima teisinių argumentų. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos civilinio proceso teisėje yra stipriai įsišaknijęs principas *iura novit curia* ir siekiant, kad apeliacinis procesas nebūtų tik iliuzinis ar teorinis, bet realiai galėtų ištaisyti pirmosios instancijos teismo klaidas, mūsų manymu, nėra pakankamo pagrindo apriboti teisės apeliaciniame skunde iškelti naujų teisinių argumentų. Draudimas nurodyti naujus gynybos argumentus nepagrįstai apribotų šalių galimybę gintis tiek nuo pareikšto ieškinio, tiek nuo neteisto teismo sprendimo[184]. Tačiau naujų

[182] Opinion No. 6 (2004) on fair trial within a reasonable time and judge's role in trials taking into account alternative means of dispute settlement, Consultative Council of European Judges (2004).

[183] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2013 m. gruodžio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-701/2013.

[184] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 1999 m. kovo 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-20/1999.

teisinių argumentų pateikimas nereiškia ir neturėtų tapti paslėptu ieškinio dalyko ar pagrindo pakeitimu.

Pagal CPK 312 straipsnį apeliaciniame skunde negalima kelti reikalavimų, kurie nebuvo pareikšti nagrinėjant bylą pirmosios instancijos teisme. Naujais reikalavimais nelaikomi reikalavimai, neatsiejamai susiję su jau pareikštu ieškiniu (pavyzdžiui, priteisti delspinigius, palūkanas, vaisius ir kiti atvejai). Ši nuostata, mūsų manymu, puikiai dera su proceso koncentruotumo, ekonomiškumo principais. Vis dėlto praktika tam tikrais atvejais verčia abejoti šios nuostatos imperatyvumu ir absoliutumu sąžiningumo ir suderinamumo su teise į operatyvų bylos nagrinėjimą aspektais.

2016 metų balandžio mėnesį Lietuvos Aukščiausiajame Teisme buvo nuspręsta sudaryti išplėstinę teisėjų kolegiją byloje, kurioje ieškovas pirmosios instancijos teisme pagrindiniu ieškinio reikalavimu prašė įpareigoti atsakovą vykdyti franšizės sutartį. Šis jos reikalavimas buvo iš dalies patenkintas. Tačiau bylos nagrinėjimo apeliacinės instancijos teisme metu, dar nepriėmus teismo sprendimo, franšizės sutarties terminas baigėsi. Apeliacinės instancijos teismo manymu, pasibaigus franšizės sutarties terminui, nebegalima atsakovo įpareigoti vykdyti franšizės sutartį natūra. Taigi ieškovas apeliacinės instancijos teisme, be kita ko, teismo paragintas, nusprendė pakeisti savo reikalavimą ir prašomą taikyti teisinės gynybos būdą – reikalavimą įpareigoti vykdyti sutartines pareigas natūra pakeitė nuostolių atlyginimu. Apeliacinės instancijos teismas, išnagrinėjęs bylą, konstatavo, kad toks pažeistų teisių gynimo būdo pakeitimas nėra ieškinio dalyko pakeitimas[185]. Su šia teismo išvada, mūsų manymu, negalima sutikti. Teisinės gynybos būdo pakeitimas negali nebūti ieškinio dalyko pakeitimu. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo konstatuota, kad ieškinio dalykas – materialinis teisinis reikalavimas, ieškovo pasirinktas pažeistų ar ginčijamų teisių gynimo būdas[186]. Vadinasi, teisinės gynybos būdo pakeitimas reiškia ir ieškinio dalyko pakeitimą.

Žinoma, draudimas kelti naujus reikalavimus apeliacinės instancijos teisme turi daug pozityvių aspektų, yra be galo reikšmingas proceso koncentracijai ir ekonomiškumui, draudimui piktnaudžiauti procesu, pirmosios instancijos teismo autoritetui stiprinti ir užtikrinti. Vis dėlto nagrinėjamu atveju susiklostė išskirtinės aplinkybės. Kreipdamasis į teismą ieškovas pasirinko tokį teisinės gynybos būdą, kurio pasirinkimą diktavo materialioji teisė. Didelio pasirinkimo jis šiuo atveju neturėjo. Tačiau dėl ilgos proceso trukmės, kurią iš dalies nulėmė labai padidėjęs Lietuvos apeliacinio teismo darbo krūvis, susiklostė tokia situacija, kad, bylai pasiekus

[185] Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2015 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-12-407/2015.

[186] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2014 m. gegužės 28 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Atea" v. Vilniaus miesto savivaldybės administracija*, Nr. 3K-3-295/2014.

apeliacinės instancijos teismą, dėl ne nuo šalies valios priklausančių aplinkybių situacija pasikeitė. Ieškovas iš esmės prarado galimybę reikalauti to, ko iš pradžių siekė ir ką iš dalies pasiekė pirmosios instancijos teisme.

Atsižvelgiant į tai, kas paminėta, galima diskutuoti, ar šiuo konkrečiu atveju neabejotini draudimo kelti naujus reikalavimus apeliacinės instancijos teisme pranašumai tikrai atsveria neigiamus padarinius ir praradimus, kurių patirtų ieškovas, jei būtų priverstas viską pradėti iš naujo. Matyt, būtų galima plačiau diskutuoti, ar įstatymas neturėtų būti tobulinamas, kad išimtiniais atvejais būtų leidžiama pakeisti pradinį ieškinio reikalavimą apeliacinės instancijos teisme ir taip apskritai išvengti naujo proceso. Pavyzdžiui, Ispanijos civilinio proceso teisė numato galimybę apeliacinės instancijos teisme pareikšti ir išnagrinėti naują reikalavimą, pakeičiantį reikalavimą, kuris dėl nenumatytų aplinkybių nebegali būti patenkintas[187]. Vokietijos civilinio proceso teisėje numatyta galimybė pakeisti ieškinį, pareikšti priešpriešinį ieškinį apeliacinės instancijos teisme, kai kita šalis su tuo sutinka arba teismas nustato, kad taip bus greičiau, ir šie reikalavimai gali būti pagrįsti faktais ir aplinkybėmis, pagal kurias apeliacinės instancijos teismas bet kuriuo atveju nagrinės bylą ir priims sprendimą (Vokietijos CPK 533 straipsnis).

Kitas labai svarbus bylos išnagrinėjimo per protingą laiką aspektas yra kuo ribotesnės galimybės grąžinti bylą nagrinėti žemesnės instancijos teismui. Apeliacinės instancijos teismas, būdamas kompetentingas spręsti byloje tiek fakto, tiek teisės klausimus, turėtų pats ištaisyti pirmosios instancijos teisme bylos nagrinėjimo metu padarytus pažeidimus – pašalinti tiek bylos faktinių aplinkybių nustatymo klaidas, tiek nustatytus materialiosios ir proceso teisės normų taikymo ir aiškinimo trūkumus. Neišsamus ar nepakankamas bylos aplinkybių tyrimas pirmosios instancijos teisme gali būti vertinamas kaip procesinis pažeidimas, sudarantis pagrindą panaikinti ar pakeisti teismo sprendimą, bet jis nėra pakankamas perduoti ginčą nagrinėti pirmosios instancijos teismui, jeigu tai įmanoma padaryti apeliacinės instancijos teisme. Pagal CPK 324 straipsnio 3 dalį tais atvejais, kai apeliacinės instancijos teismas pripažįsta, kad yra būtina, gali pakartotinai arba papildomai tirti pirmosios instancijos teisme ištirtus įrodymus, be to, teismas, manydamas, kad tam tikriems klausimams išspręsti būtinos specialiosios žinios, gali imtis tokiais atvejais įstatyme nustatytų priemonių, naudotis specialiais įrodinėjimo instrumentais (pavyzdžiui, eksperto išvada)[188]. Vien materialinės teisės normų pažeidimo atveju apeliacinės instancijos teismas yra kompetentingas ir įstatymo įgaliotas ištaisyti

[187] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2014 m. gegužės 28 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Atea" v. Vilniaus miesto savivaldybės administracija*, Nr. 3K-3-295/2014, p. 124, 213.

[188] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2015 m. spalio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-501-701/2015.

padarytą pažeidimą, negrąžindamas bylos iš naujo nagrinėti pirmosios instancijos teismui[189]. Tik jeigu dėl tirtinų aplinkybių ir reikalautinų įrodymų apimties ir pobūdžio būtų pagrindas padaryti išvadą, kad byla apeliacinės instancijos teisme turi būti nagrinėjama beveik visa apimtimi naujais aspektais, tai reikštų, jog būtų pagrindas konstatuoti bylos esmės neatskleidimą pirmosios instancijos teisme kaip pagrindą perduoti bylą nagrinėti iš naujo[190].

Sveikintina, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas griežtai vertina apeliacinės instancijos teismo galimybę grąžinti bylą nagrinėti žemesnės instancijos teismui, kai neatskleista bylos esmė ir pagal byloje pateiktus įrodymus bylos negalima išnagrinėti iš esmės apeliacinės instancijos teisme (CPK 327 straipsnio 1 dalies 2 punktas). Iš esmės analogiškais principais Lietuvos Aukščiausiasis Teismas vadovaujasi ir tada, kai sprendžia, kurios instancijos teismui – pirmosios ar apeliacinės – grąžinti bylą, išnagrinėjęs kasacinį skundą ir nustatęs, kad nėra galimybės priimti galutinį sprendimą kasacinės instancijos teisme[191]. Jei atsižvelgiant į pirmiau paminėtus principus bylą gali išnagrinėti apeliacinės instancijos teismas ir nėra absoliučių pirmosios instancijos teismo sprendimo negaliojimo pagrindų, ji paprastai grąžinama būtent šiam, o ne pirmosios instancijos teismui. Tokia praktika, be abejo, prisideda prie greitesnio ginčo išnagrinėjimo.

2.4.2. KASACINIS PROCESAS

Pažvelgę į bylų nagrinėjimo kasacinės instancijos teisme rodiklius, matome, kad, kiek tai susiję su teise į bylos išnagrinėjimą per protingą terminą, ši proceso stadija iš pirmo žvilgsnio kelia mažiausiai problemų. Bylų nagrinėjimas vidutiniškai trunka 195 dienas (2015 metų duomenimis). Nors šis terminas ir pailgėjo (pvz., 2011 metais buvo 140 dienų), tačiau 2015 metais buvo rekordiškai mažas bylų likutis – 205 bylos (palyginti 2011 metais 235, 2014 metais – 365 bylos). Bylų trukmė daugiausiai pailgėjo dėl to, kad buvo daug bylų, kurios sustabdytos dėl kreipimosi į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą. 2015 metais išnagrinėta beveik 700 kasacinių skundų, priimta 574 skundai. Europos mastu Lietuva nėra pirmaujanti pagal bylų nagrinėjimo greitį aukščiausios instancijos teisme, tačiau rezultatai nekelia nerimo (Europos vidurkis

[189] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2009 m. balandžio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-121/2009.

[190] Ten pat.

[191] CPK 359 str. 4 d.: „kasacinis teismas pakeičia arba panaikina sprendimą, nutartį ir priima naują sprendimą, jeigu nustato, kad buvo pažeistos tik materialinės teisės normos jas netinkamai taikant arba išaiškinant. Šią teisę kasacinis teismas taip pat turi ir tuo atveju, kai yra nustatomas proceso teisės normų pažeidimas, kurį jis pats gali pašalinti. Šiais atvejais kasacinis teismas yra saistomas pirmosios ir (ar) apeliacinės instancijos teismų nustatytų aplinkybių."

263 dienos, mediana – 188 dienos[192]). Pagal priimamų kasacinių skundų skaičių Lietuva taip pat panašu, kad užima „aukso vidurį". Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, palyginti su kitomis valstybėmis, atrenka tikrai nemažai kasacinių skundų civilinėse bylose (apie 25 proc. (2015 m. – 23 proc.), palyginti Estija tik 16 proc., Norvegija – 6 proc., Švedija – 1,5 proc.). Todėl toliau šiame darbe aptarsime tik kai kuriuos aktualius su kasacijos procesu susijusius teisinius ir praktinius aspektus, galinčius turėti reikšmės proceso trukmei.

CPK 4 straipsnyje nustatyta, kad vienodos teismų praktikos formavimą įstatymų nustatyta tvarka užtikrina Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Tokiu būdu, taip pat kitomis nuostatomis, ribojančiomis teisę į kasaciją ir užtikrinančiomis, kad kasacinis teismas nebus apkrautas bylomis, į pirmą vietą Lietuvos įstatymų leidėjas iškėlė viešąją, normatyvinę kasacijos funkciją – užtikrinti vienodą teismų praktiką plėtoti teisę. Kasaciniai skundai atmetami atliekant kasacinių skundų atranką, tik įstatymo reikalavimus atitinkantis kasacinis skundas yra priimamas nagrinėti Lietuvos Aukščiausiajame Teisme. Pagrindai peržiūrėti bylą kasacine tvarka nustatyti CPK 346 straipsnio 2 dalyje. Tad kasacijos pagrindai koreliuoja su Lietuvos Aukščiausiojo Teismo funkcija užtikrinti vienodą teismų praktiką, nors skundžiamo procesinio sprendimo *prima facie* neteisėtumas vis dėlto pakankamai svarbus atrenkant kasacinius skundus.

Džiugu, kad sprendimas įdiegti kasacinių skundų atranką jau kelia mažai abejonių Lietuvoje. Tačiau lyginamuoju aspektu, ypač Vidurio ir Rytų Europoje, yra tam tikrų precedentų, kurie gali kelti nerimą. Pavyzdžiui, Čekijos ir Vengrijos konstituciniai teismai yra pripažinę kasacinių skundų atrankos kriterijus, skirtus viešajai (normatyvinei) Aukščiausiojo Teismo funkcijai stiprinti, prieštaraujančiais atitinkamų valstybių konstitucijoms. Čekijoje kriterijus, pagal kurį Aukščiausiasis Teismas galėjo priimti bylas, turėjusias svarbią teisinę reikšmę, buvo panaikintas. Vengrijoje reikalavimas, kad byloje kiltų klausimas, dėl kurio kyla poreikis suvienodinti teismų praktiką, taip pat buvo paskelbtas prieštaraujančiu konstitucijai ir teisinio tikrumo principui. Atkreiptinas dėmesys, kad valstybės, kurios yra pasirinkusios pirmenybę kasaciniame procese ginti privačius interesus (ištaisyti individualių sprendimų padarytas klaidas) ir iš principo mažai riboja kasaciją arba jos neriboja, paprastai susiduria su ilgesne bylos nagrinėjimo aukščiausios instancijos teisme trukme nei Lietuva (pavyzdžiui, Belgija, Italija, Prancūzija, Čekija, Vengrija, Graikija[193]).

Kasacinių skundų atranka yra svarbi, nes: (i) kiekviena teisinė sistema susiduria su poreikiu tiek kokybės, tiek laiko ir ekonominių sąnaudų aspektais efek-

[192] Study on Council of Europe Member States Appeal and Supreme Courts' Lengths of Proceedings Edition 2015 (2006–2012 data). European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ).

[193] Ten pat.

tyviai panaudoti turimus ribotus išteklius. Tai ypač aktualu, kai bylų daugėja ir jų sudėtingumas didėja. Užtikrinus galimybę išnagrinėti bylą dviejose instancijose, poreikis garantuoti individualų teisingumą esant ribotų išteklių stipriai sumažėja (mažėjančio ribinio naudingumo dėsnis), nes galima daryti svarią prielaidą, kad pirmiau vykę procesai buvo pajėgūs užtikrinti teisingą teismo proceso baigtį; (ii) nesant atrankos mechanizmo, Aukščiausiasis Teismas būtų apkrautas bylomis, dėl to nukentėtų sprendimų motyvavimas (jie taptų vis labiau standartizuoti, siekiant kovoti su dideliu darbo krūviu), taip pat būtų sunkiau užtikrinti vienodo teisės aiškinimo galimybę (kuo daugiau bylų – tuo didesnė tikimybė, kad praktika gali skirtis), teismų sprendimų kokybę. Pavyzdžiui, Prancūzijoje, kurioje veikia mažai ribota kasacija, daugelis kasacinių skundų po ilgo tariamo bylos nagrinėjimo (nes iš principo byla daug laiko tiesiog laukia eilės, kada bus nagrinėjama) yra atmetama visiškai be motyvų, nurodant, kad kasacinis skundas yra akivaizdžiai nepagrįstas. Italijos kasacinio teismo praktika kartais įvardijama panašia į „supermarketą“, kuriame visada galima rasti sprendimą, palankų pralaimėjusiai šaliai[194]. (iii) sprendimų gausoje sunku susipažinti su teisės taikymo praktika, jos laikytis ir ją prognozuoti. Tai sukelia neapibrėžtumo būseną, o tai, savo ruožtu, suponuoja vis didesnį norą apeliuoti ir siekti, kad bylą išnagrinėtų aukščiausios instancijos teismas; (iv) klaidų taisymas, kai galima peržiūrėti visus arba beveik visus sprendimus, yra mažiau efektyvus, nes yra orientuotas į praeitį, o ne į ateitį. Bylų atranka leidžia atrinkti tas bylas, kurios yra reikšmingos ateičiai, daugeliui panašių bylų ateityje ir todėl gali apskritai sumažinti bylinėjimąsi. Kai yra teisinio aiškumo ir tikrumo, asmenys tampa mažiau suinteresuoti bylinėtis, nes geriau supranta ir įvertina tokio bylinėjimosi perspektyvas. Kartais viena precedentinė byla gali padėti išspręsti šimtus ar tūkstančius kitų ginčų ar užkirsti jiems kelią.

Reikia pažymėti, kad kai kuriose valstybėse, kurių kasacijos sistema yra panaši į Lietuvos (pvz., Norvegijoje, Latvijoje, Estijoje, Lenkijoje, Danijoje, Anglijoje, Airijoje, Vokietijoje), dėl kasacinio skundo priėmimo (atrankos) yra sprendžiama suteikus galimybę pasisakyti kitiems byloje dalyvaujantiems asmenims. Tokiu būdu užtikrinamas rungimosi principas, šalies teisė būti išklausytai ir pasisakyti esminiais kylančiais proceso klausimais. Nors ši sistema užtikrina didesnį kasacinių skundų atrankos skaidrumą ir šio proceso sąžiningumą, proceso koncentracijos ir ekonomiškumo požiūriu tokia praktika turi trūkumų. Aptariama procedūra lemia, kad kasacinio skundo atranka trunka ilgiau, o tai gali pailginti ir bendrą bylos nagrinėjimo aukščiausios instancijos teisme trukmę. Be to, byloje dalyvaujantys asmenys

[194] S. Chiarloni. *Fundamental Tasks of the Corte di Cassazione, Hetereogenous Objectives Arosen form the Constitutional Right to Appeal and Recent Reforms' in Los recursos ante Tribunales Supremos en Europa*. Appeals to Supreme Courts in Europe (Difusión Jurídica y Temas de Actualidad, 2008), p. 79.

patiria papildomų išlaidų net dėl tokių kasacinių skundų, kurie akivaizdžiai nėra verti aukščiausios instancijos teismo dėmesio. Tiesa, pavyzdžiui, Estijoje teismas, matydamas, kad kasacinis skundas akivaizdžiai neperspektyvus, gali nesiųsti jo kitiems byloje dalyvaujantiems asmenims ir kasacinio skundo priėmimo klausimą išspręsti neišklausęs jų nuomonės. Maža to, jei kasacijos funkcija yra skirta viešiesiems interesams užtikrinti ir vienodinti teisės aiškinimą ir teismų praktiką, išklausyti kitus byloje dalyvaujančius asmenis konceptualiu požiūriu nėra būtina.

Atsižvelgiant į tai, kas paminėta, rungimosi principo įdiegimas į kasacinio skundo atrankos procedūrą vertintinas nevienodai, todėl nesinorėtų kategoriškai pasisakyti už jo įdiegimą į Lietuvos civilinio proceso teisę. Matyt, dėl pirmiau aptartų priežasčių Švedijoje, Austrijoje, kuriose kasacinis procesas taip pat yra panašus į Lietuvos, dėl kasacinių skundų atrankos sprendžiama neįtraukiant ir neišklausant kitų byloje dalyvaujančių asmenų.

Asmeniui, kurio kasacinis skundas buvo nepriimtas dėl to, kad neatitinka kasacijos pagrindų, numatytų CPK 346 straipsnyje, Lietuvoje leidžiama iš naujo paduoti kasacinį skundą. Svarbu, kad būtų laikomasi termino kasaciniam skundui paduoti. Tačiau yra jurisdikcijų, kurios neleidžia dar kartą pateikti kasacinio skundo (Švedija, Norvegija, Estija, Latvija, Anglija, Austrija). Aptariamos sistemos įdiegimas svarstytinas ir Lietuvoje. Šiuo metu advokatai, kuriems nepavyksta iš karto parengti kokybiško skundo, dažnai teikia jį kiekvieną kasacinio apskundimo termino mėnesį, kai pasikeičia teisėjų atrankos kolegija. Tai didina Lietuvos Aukščiausiojo Teismo darbo krūvį ir iš dalies skatina nesirūpinti, kad jau pirmasis kasacinis skundas būtų parengtas nepriekaištingai. Be to, tai gali lemti, kad kasacija bus paduota ir priimta baigiantis terminui, dėl to galutinis ginčo išsprendimas, skaičiuojant nuo apeliacinės instancijos teismo procesinio sprendimo paskelbimo, natūraliai pailgėja.

Pagal Lietuvos civilinio proceso teisėje įtvirtintą kasacijos modelį byla gali būti priimta nagrinėti Aukščiausiajame Teisme tik tuo atveju, jei kasacinis skundas atitinka CPK 346 straipsnyje nustatytus pagrindus. Dėl kasacinio skundo priėmimo sprendžia teisėjų atrankos kolegija. Kasacinio skundo priėmimo klausimas išsprendžiamas nutartimi. Pagal CPK 350 straipsnio 4 dalį, šią nutartį sudaro įžanginė ir rezoliucinė dalys, taip pat glaustai išdėstyti motyvai, kuriais remiantis kasacinis skundas priimamas arba jį atsisakoma priimti. Būtent dėl šios nutarties dažnai girdima kasacinės instancijos teismuose atstovaujančių advokatų priekaištų, kad nutartis atsisakyti priimti kasacinį skundą yra nemotyvuota, kad joje dažnai remiamasi standartinėmis formuluotėmis, o ne individualiais, iš konkrečios bylos išplaukiančiais motyvais.

Būtų sunku paneigti faktą, kad Lietuvos Aukščiausiojo Teismo argumentai atsisakyti priimti kasacinį skundą dažnai yra standartiniai. Tačiau, mūsų manymu,

atsisakymas priimti kasacinį skundą Lietuvos Aukščiausiajame Teisme neprivalo būti išsamiai motyvuojamas argumentais, susijusiais su bylos esme. Tokia praktika principų ar vertybių, kurios yra saugomos principiniu reikalavimu motyvuoti visus teismų sprendimus, nepažeidžia, jei valstybėje pirmenybė yra teikiama tam, kad Aukščiausiasis Teismas vykdytų viešąją funkciją, pasireiškiančią pareiga užtikrinti teisės aiškinimo ir teismų praktikos vienodumą, teisės plėtojimu ir vystymu. Būtent toks modelis ne Aukščiausiojo Teismo pasirinkimu, o visiškai pagrįstu įstatymų leidėjo sprendimu, mūsų įsitikinimu, yra pasirinktas Lietuvos civiliniame procese. Ši aplinkybė saisto ir įpareigoja Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą veikti būtent pagal tokią kasacijos sampratą.

Reikalavimas pateikti argumentų dėl bylos esmės priimant sprendimus neišduoti leidimo apeliacijai pakirstų teisinio reguliavimo dėl apeliacijos pateikimo Aukščiausiajam Teismui tikslus ir susilpnintų šio teismo reikšmę. Tokią išvadą padarė Slovėnijos Konstitucinis Teismas 2011 m. gegužės 12 d. sprendime. Šioje byloje Slovėnijos Konstituciniam Teismui teko spręsti atsisakymo priimti kasacinį skundą (ne)motyvavimo iš esmės klausimą. Iš šio Konstitucinio Teismo nutarimo išplaukia, kad priešingas sprendimas – įpareigojantis motyvuoti atsisakymus – kliudytų tikslui mažinti neišnagrinėtų bylų kiekį Lietuvos Aukščiausiajame Teisme, nes teisėjai turėtų skirti atsisakymams nagrinėti ir motyvuoti vos ne tiek pat laiko kiek tikrai precedentinėms byloms spręsti; neleistų sudaryti palankių sąlygų Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjams savo laiką ir jėgas pirmiausiai skirti byloms, kurios turės svarbią, precedentinę reikšmę ateityje, spręsti ir rūpestingai argumentuoti; suponuotų, kad būtų gausu teismo sprendimų dėl bylos esmės, o tai didintų nevienodos praktikos riziką ir mažintų visuomenės galimybę orientuotis gausioje praktikoje ir pagal ją apsispręsti dėl savo elgesio; sukurtų įspūdį, kad teismas kasacinio skundo priėmimo stadijoje, t. y. nenagrinėdamas bylos visa apimtimi (Lietuvos Aukščiausiasis Teismas apskritai neturi bylos, kai sprendžia kasacijos atrankos klausimą, nes pagal įstatymą ji išreikalaujama tik priėmus skundą), ją iš tiesų išsprendė iš esmės. Šis aspektas, be kita ko, sukeltų problemų dėl sąžiningo teismo proceso imperatyvų, skatintų instancinį mentalitetą, nes šalys žinotų, kad galiausiai dėl bylos esmės visada pasisakys Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Be to, tokia praktika yra visiškai suderinama su EŽTT praktika, pagal kurią itin glausti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo motyvai, atsisakant duoti leidimą skundui Aukščiausiajam Teismui, gali būti laikomi pakankamais[195].

Bylininkai gali teigti, kad atrankos sprendimų nemotyvavimas menkina pasitikėjimą teismais. Kiek tai susiję su pasitikėjimu, doktrinoje buvo teisingai pažymėta,

[195] Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2002 m. rugsėjo 24 d. sprendimas byloje *Nerva and Others v. the United Kingdom* (dec.), Nr. 42295/98.

kad kuo didesnis nepasitikėjimas teismais, tuo labiau į jį bandoma atsakyti pateikiant gausių argumentų. Bet gausūs argumentai gali būti painūs, neaiškūs ir tai vėlgi gali skatinti nepasitikėjimą. Tad galbūt yra geresnių būdų didinti pasitikėjimą, užuot ilginus teismų sprendimų motyvuojamąsias dalis[196]. Beje, Slovėnijos Konstitucinis Teismas pirmiau paminėtame sprendime taip pat pažymėjo, kad visuomenė privalo tam tikru mastu pasitikėti Aukščiausiuoju Teismu ir tuo, kad teisėjai tinkamai vykdys savo pareigas. Jei visuomenė nepasitikti Aukščiausiuoju Teismu, vargu ar reikalavimas motyvuoti atsisakymus priimti kasacinius skundus bylos esmės argumentais tokį pasitikėjimą kaip nors reikšmingai padidintų, turint omenyje, kokių tai sukurtų problemų tos pačios visuomenės akyse.

Žinoma, apskritai šio tyrimo autoriai sutinka su teisinėje bendruomenėje vyraujančia nuomone, kad būtent kasacinių skundų atranka turbūt yra problemiškiausia Lietuvos Aukščiausiojo Teismo veiklos sritis. Tai rodo ir aplinkybė, kad šis teismas nuolat ieško būdų tobulinti šį procesą.

Sveikintina, kad teismas 2015 metais pateikė rekomendacijas asmenims, paduodantiems kasacinius skundus. Deja, bet praktika rodo, kad advokatai, kurie surašo kasacinius skundus, vis dar dažnai jų nepaiso ir pateikia akivaizdžiai šių rekomendacijų neatitinkančius kasacinius skundus. Natūralu, kad tokie dokumentai paprastai yra nepriimami. Tai kartais sukelia reakciją, kad visuomenei, bylininkams Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis pristatoma kaip nemotyvuota, todėl nepagrįsta ir savavališka. Tačiau tokiu būdu advokatas gali paprasčiausiai bandyti paslėpti savo nekompetenciją ir negebėjimą atskirti, kokie skundai yra verti būti nagrinėjami Lietuvos Aukščiausiajame Teisme. Atkreiptinas dėmesys, kad minėtos rekomendacijos asmenims, paduodantiems kasacinius skundus, mūsų manymu, atskleidžia pavyzdinį kriterijų sąrašą, iš kurio teismas sprendžia dėl kasacinio skundo priėmimo pagal CPK 346 straipsnio 2 dalies 1 punktą[197].

CPK 347 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad kasaciniame skunde neleidžiama remtis naujais įrodymais ir aplinkybėmis, kurios nebuvo nagrinėtos pirmosios ar apeliacinės instancijos teisme. Tačiau pasitaiko atvejų, kai dalis kasacinio skundo argumentų atitinka kasacijos pagrindus ir kasacinis skundas yra priimamas, nors tam tikra dalis kasacinio skundo ir neatitinka įstatymo reikalavimų. Šiuo aspektu, mūsų manymu, kasacinis teismas teisingai pažymi, kad kasacinio nagrinėjimo dalykas yra kasatoriaus kasaciniame skunde nurodyti motyvuoti kasacijos pagrindai. Kai kasatorius kasaciniame skunde nurodo kasacijos pagrindą, bet nepateikia jį

[196] A. Uzelac, „The Need to Provide Reasons in Court Judgments: Some developments in East and West“ in *Aure Praxis Aurea Theoria*. Lexis Nexis, 2011, p. 22.

[197] Prieiga per internetą: <http://www.lat.lt/lt/asmenu-aptarnavimas/rekomendacijos-paduodantiems-kasacinius-skundus_154.html>.

patvirtinančių teisinių argumentų, arba pateikia atitinkamus argumentus, tačiau jų nesieja su konkrečiu kasacijos pagrindu, kasacinis skundas laikytinas netinkamai motyvuotu ir neatitinkančiu CPK 347 straipsnio 1 dalies 3 punkto reikalavimų. Kasacinio teismo teisėjų atrankos kolegijos padarytas kasacinio skundo apibendrintas vertinimas (kaip atitinkančio įstatymo reikalavimus) ne visada praktikoje reiškia, kad kiekvienas skundo argumentas ar jų grupė atitinka įstatymo nustatytus reikalavimus. Detalų skundo argumentų vertinimą atlieka bylą kasacine tvarka nagrinėjanti teisėjų kolegija. Kai kasatoriaus kasacinio skundo teiginiai yra grindžiami tik faktinėmis aplinkybėmis (analizuojamas liudytojų parodymų turinys ir vertinamas kitaip, nei vertino teismas; analizuojamos faktinės bylos aplinkybės, susijusios su lėšų bei žemės sklypų naudojimu, ir pan.), teisėjų kolegija neturi pagrindo dėl šių kasacinio skundo argumentų pasisakyti. Kasacinis teismas fakto klausimų nesprendžia (CPK 353 str. 1 d.)[198].

Mūsų manymu, pozityviai vertintina ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika, pagal kurią kasacinis teismas turi teisę (taip pat savo iniciatyva) ištaisyti rašymo apsirikimą tiek pirmosios, tiek apeliacinės instancijos teismo sprendime (nutartyje), nepavesdamas šio klausimo atitinkamos instancijos teismui, priėmusiam sprendimą[199]. Tai leidžia taupyti šalių laiką ir lėšas, greičiau pasiekti galutinį teisinį rezultatą byloje.

Kiek kitaip iš pirmo žvilgsnio gali būti vertinama praktika, kai kasacinis teismas panaikina apeliacinės instancijos teismo nutarties, kuria byla buvo nutraukta, dalį, ir dėl tos dalies palieka galioti pirmosios instancijos teismo sprendimo dalį, kuria pareiškimo dalis dėl juridinio fakto nustatymo buvo patenkinta[200]. Pagal CPK 340 straipsnio 1 dalį, kasacijos objektas visų pirma yra apeliacinės instancijos teismo sprendimas / nutartis. Be to, kasacija negalima dėl pirmosios instancijos teismo sprendimų ir nutarčių, neperžiūrėtų apeliacine tvarka (CPK 341 str.). Taigi, jei apeliacinėje instancijoje byla nutraukiama, vadinasi, kasacine tvarka turėtų būti tikrinamas tik bylos nutraukimo pagrįstumas ir neturėtų būti sprendžiama, ar teisingai byla buvo išspręsta iš esmės pirmosios instancijos teisme. Teismui nustačius, kad apeliacinėje instancijoje byla nutraukta nepagrįstai ar neteisėtai, byla turėtų būti grąžinta nagrinėti apeliacinės instancijos teismui, kad jis iš esmės patikrintų pirmosios instancijos teismo sprendimo teisingumą ir pagrįstumą. Tačiau nagrinėjamu atveju byloje susiklostė netipinė situacija. Apeliacinės instancijos teismas, nors ir

[198] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2013 m. birželio 28 d. nutartis civilinėje byloje *V. T v. L. T.*, Nr. 3K-3-373/2013.

[199] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2016 m. vasario 26 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Aviaturas ir partneriai" v. K. M.*, Nr. 3K-3-117-687/2016.

[200] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2016 m. vasario 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-40-421/2016.

nutraukė bylą, vis dėlto plačiai aprašė byloje surinktus įrodymus, susijusius su prašomu nustatyti juridiniu faktu. Vadinasi, kasacinis teismas greičiausiai įvertino, kad apeliacinės instancijos teismas tarsi išnagrinėjo bylą iš esmės. Ši aplinkybė, matyt, gali pateisinti, kodėl kasacinis teismas nusprendė negrąžinti bylos į apeliacinės instancijos teismą, o pats išsprendė ir užbaigė ginčą (to prašė ir kasatorė). Proceso operatyvumo požiūriu toks sprendimas leido sutaupyti ir šalių bei teismo laiką bei papildomas išlaidas, susijusias su pakartotiniu bylos nagrinėjimu apeliacinės instancijos teisme.

Precedento doktrinos taikymas iš esmės turi teigiamą poveikį proceso trukmei. Pirma, esant precedentui asmenys gali lengviau nustatyti, koks yra jiems aktualios teisės turinys, taip pat prognozuoti, ką pasakys teismas, jei ginčijamu klausimu jie nuspręs kreiptis į teismus. Tai leidžia apskritai sumažinti naujų ginčų skaičių, bylinėjimąsi, jei jis neišvengiamas, padaryti paprastesnį. Antra, precedentas taip pat leidžia taupyti šalių ir teismo išteklius, nes tiek šalys procesinius dokumentus, tiek teismas savo sprendimą gali pagrįsti suformuotu precedentu. Tačiau teismų praktika rodo, kad šiuo aspektu kyla aktualių klausimų. Pavyzdžiui, vienoje iš išnagrinėtų bylų apeliacinės instancijos teismas nurodė, kad yra saistomas ankstesnėse savo nutartyse, priimtose šioje byloje ir neperžiūrėtose kasacine tvarka, padarytų teisės išaiškinimų, nes jie nebegali būti pakartotinės (trečiosios) apeliacijos objektas. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas šiuo aspektu nurodė, kad tokia pozicija iš esmės atitinka horizontalaus precedento atvejį, taikytiną tik pagal analogiją, nes ankstesnės apeliacinės instancijos teismo nutartys priimtos toje pačioje ir galutinai dar neišspręstoje byloje. Horizontalaus precedento taisyklės, kurios apeliaciniame procese, kaip nurodyta pirmiau, iš esmės taikytinos pagal analogiją, bet kokiu atveju neaktualios aukštesniam, kasaciniam teismui, kaip precedentai suformuoti žemesnės instancijos teismo procesiniuose sprendimuose. Be to, nors apeliacinės instancijos teismo nutartys, neapskųstos kasacine tvarka, įsiteisėjo, tačiau jomis šalių ginčo dalis nebuvo išspręsta iš esmės, byla grąžinta nagrinėti iš naujo. Taigi šios nutartys toje pačioje byloje neįgavo *res judicata* galios[201].

CPK 350 straipsnio 8 dalyje nustatyta, kad, išsprendus kasacinio skundo priėmimo klausimą, kasacinio skundo papildyti ar pakeisti negalima. Tačiau praktikoje susiklosto situacijų, kai po kasacinio skundo priėmimo teisinės aplinkybės iš esmės pasikeičia, pavyzdžiui, priimamas bylai aktualus Europos Sąjungos Teisingumo Teismo ar Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išplėstinės teisėjų kolegijos išaiškinimas ar pan. Pagal sąžiningo teismo proceso principus šiais atvejais paprastai reikalaujama suteikti byloje dalyvaujantiems

[201] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus kolegija. 2016 m. vasario 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-30-378/2016.

asmenims galimybę pakomentuoti naujos teisiškai reikšmingos aplinkybės svarbą nagrinėjamai bylai. Tai gali turėti neigiamą poveikį proceso trukmei ir ekonomiškumui (asmens pateiktus ir teismo priimtus paaiškinimus reikėtų persiųsti kitiems byloje dalyvaujantiems asmenims). Tačiau proceso operatyvumas ir koncentracija turėtų būti derinama su pamatiniu proceso tikslu ir siekiu – įvykdyti teisingumą. Kita vertus, papildomų paaiškinimų pateikimas neturėtų tapti galimybe patikslinti ar pakeisti kasacinį skundą. Todėl, mūsų manymu, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pagrįstai nurodo, kad teisės aiškinimo taisyklės, suformuluotos kasacinio teismo po kasacinio skundo pateikimo, kuriomis nekeičiamas ankstesnis teisės aiškinimas, nesudaro pagrindo daryti išlygų iš CPK 350 straipsnio 8 dalyje įtvirtinto imperatyvo[202].

CPK 361 straipsnio 4 dalies 2 punkte nustatyta, kad konstatuojamojoje kasacinio teismo nutarties (nutarimo) dalyje turi būti aktuali teismų praktikai teisės taikymo ar aiškinimo nagrinėjamoje byloje taisyklė. Reikia pažymėti, kad pastaruoju metu vis dažniau Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje, ypač išplėstinių teisėjų kolegijų nutartyse[203], aptinkama, kad teismas preciziškai įvykdo pirmiau paminėtą nuostatą, t. y. pateikia glaustai suformuluotą teisės aiškinimo taisyklę. Tai labai pažangi tendencija. Teismui nutartyje išskyrus pagrindines teisės taikymo ar aiškinimo taisykles, sprendimas tampa aiškesnis ir suprantamesnis ne tik kitiems teismams, kuriems reikės vadovautis teismo precedentu, bet ir verslo subjektams, teisės patarėjams, visuomenei. Visa tai turi potencialą sumažinti satelitinio bylinėjimosi, susijusio su ta pačia teisės problema, tikimybę ir paspartinti likusių ar kitų į teismų sistemą patenkančių bylų nagrinėjimą. Taigi Lietuvos Aukščiausiasis Teismas perima pozityvią Vokietijos, Šveicarijos aukščiausiųjų teismų praktiką.

[202] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2016 m. vasario 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-2-969/2016.

[203] Pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinė kolegija. 2016 m. balandžio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-7-89-378/2016; 2016 m. balandžio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-7-105-687/2016.

III. Įžvalgos ir apibendrinimai

Galutinai apibendrinant atliktą mokslinį tyrimą „Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos“ galima teigti, kad iš esmės Lietuvoje civilinės bylos yra nagrinėjamos per protingą laiką, ypač lyginant su šalimis kaimynėmis ar kitomis ES valstybėmis narėmis. Tai patvirtina tiek Europos Komisijos teisingumo vykdymo efektyvumo ir kokybiškumo (CEPEJ) ataskaitos, tiek ES statistikos lentelės teisingumo vykdymo srityje. Tačiau remiantis tokiais statistiniais duomenimis jokiu būdu negalima teigti, kad Lietuvoje nėra problemų dėl civilinių bylų nagrinėjimo terminų teismuose ir nėra būtina tam tikrų tiek teismų struktūros, tiek civilinių bylų nagrinėjimo teisinio reglamentavimo pokyčių. Šiame moksliniame tyrime būtent daugiausia dėmesio ir skirta struktūrinėms ir procesinėms prielaidoms civilines bylas išnagrinėti per protingą laiką nagrinėti, kartu neužmirštant, kad teisingumas turi būti įgyvendinamas kokybiškai.

Nepaisant pakankamai geros situacijos bylų išnagrinėjimo pirmosios instancijos teismuose terminų atžvilgiu, Lietuvoje kalbama apie apylinkės teismų sistemos optimizavimo būtinumą. Šio mokslinio projekto tyrėjai, išnagrinėję įvairius argumentus tiek už ketinamą vykdyti teismų reformą, tiek pateiktus argumentus prieš, mano, kad teisminės valdžios reformos turėtų būti daromos tik akivaizdžiai įrodžius jų neišvengiamumą ir didelę pridėtinę vertę. Apylinkės teismų sujungimas turėtų būti vykdomas tik ten, kur tai leistų esami labai nedideli atstumai tarp jungiamų apylinkės teismų, tokiu būdu neatitolinant teisingumo vykdymo nuo žmogaus. Vienas iš pagrindinių apylinkės teismų reformos tikslų yra sudaryti geresnes sąlygas vienai iš teismų veiklos efektyvumą lemiančių priemonių – teisėjų specializacijai – įgyvendinti. Tyrimas parodė, kad teisėjų specializacija pati savaime ir automatiškai nesukuria prielaidų paspartinti teismo procesą. Specializacija gali pasiekti savo tikslus tik tada, jei teisėjai iš tiesų turi reikiamų žinių, įgūdžių ir kompetenciją, leidžiančių bylose kylančius klausimus spręsti sparčiai. Norint pasiekti tikrą teisėjų specializavimąsi būtina įvykdyti teismų sujungimą kaip tai buvo padaryta (Vilniuje, Kaune, Šiauliuose), kartu nepaliekant jokių numatomų teismo rūmų. Be to, būtina prisiminti, kad, siekiant išlaikyti ar gerinti esamą civilinių bylų nagrinėjimo spartą ir (ar) kokybę, gali reikėti ir nemažų finansinių investicijų, gerinant teismų infrastruktūrą, darbo priemones ir personalą, teisėjų atranką, mokymą ir motyvavimą.

Per pastaruosius kelerius metus informacinių ir elektroninių ryšių technologijų (IRT) naudojimo spartinant Lietuvos civilinį procesą būklė gerokai pasistū-

mėjo į priekį ir padėjo sutrumpinti kai kurių civilinių bylų nagrinėjimo teismuose laiką. Didžiausias poveikis spartinant ir tobulinant civilinį procesą pasiekiamas, kai vartotojams patogiai ir patraukliai yra pristatomos ir įdiegiamos visų lygių IRT teismuose pritaikomos technologijos (bazinės, teismo veiklos administravimo ir organizavimo bei pagalbos teisėjų veiklai technologijos). Siekiant sklandžiai ir veiksmingai išnaudoti IRT potencialą, privalu deramą dėmesį ir finansavimą skirti revoliuciniam perėjimui nuo popieriumi pagrįstos teismų veiklos infrastruktūros prie informacinės infrastruktūros, kuri grindžiama elektronine informacija ir elektroniniais dokumentais.

Atliktas mokslinis tyrimas parodė, kad iš esmės atskirų civilinių bylų nagrinėjimo teisme stadijų teisinis reglamentavimas sudaro sąlygas pasiekti teisingumą per protingą laiką, ypač, jeigu yra tinkamai vykdoma teismo „išaiškinimo pareiga“ ir ginčo šalių pareiga rūpintis proceso skatinimu. Be to, teismų praktikoje vis plačiau ir griežčiau yra bandoma kovoti su galimybėmis piktnaudžiauti procesu. Tokia padaryta išvada nereiškia, kad nėra taisytinų civilinių bylų nagrinėjimo teisinio reglamentavimo aspektų ar nereikėtų aiškiau reglamentuoti tam tikrų civilinių bylų kategorijų.

Svarstytina, ar yra būtina taip griežtai ir formaliai nustatyti pasirengimo stadijos taisykles ir teismams nepalikti didesnės laisvės šioje stadijoje nuspręsti, kaip bus rengiamasi bylai nagrinėti teisme, kiek bus parengiamųjų teismo posėdžių, suteikti galimybės derinti abi pasirengimo formas. Teisėjai turėtų būti skatinami ir tikriausiai mokomi tinkamai organizuoti ir planuoti savo darbą, kad, pavyzdžiui, būtų dažniau skiriama visa viena ar kelios dienos tik vienai civilinei bylai nagrinėti. Tai leistų dažniau taikyti teisės normą, leidžiančia, kad, kai papildomi pasirengimo bylą nagrinėti teisme veiksmai nereikalingi, teismas turi teisę pradėti žodinį bylos nagrinėjimą ir išspręsti bylą iš esmės iš karto po parengiamojo teismo posėdžio.

Atliktas mokslinis tyrimas parodė, kad yra sudėtinga pirmosios instancijos teismams atsisakyti priimti įrodymus, jeigu šie įrodymai galėjo būti pateikti anksčiau, o pateikti vėliau užvilkins bylos nagrinėjimą, ir tokiu būdu spartinti bylų nagrinėjimą. Tokiais atvejais aukštesnės instancijos teismai vis dar dažnai panaikina pirmosios instancijos teismų sprendimus ir leidžia pateikti pavėluotai pateiktus įrodymus. Tyrimo metu atlikta teisėjų apklausa taip pat aiškiai parodė, kad pirmosios instancijos teisėjai baiminasi atsisakyti priimti pavėluotai pateiktus įrodymus, nors ir jiems yra akivaizdu, kad tokiu būdu bus užvilkintas bylos nagrinėjimas teisme.

Viena iš priežasčių, lemianti, kad gana dažnai teismo posėdžiai yra atidedami, tikriausiai yra netinkamai šiuo metu Lietuvoje reglamentuojamas sprendimo už akių institutas. Daugelyje pasaulio valstybių pripažįstama, kad sprendimas už akių yra viena iš pagrindinių priemonių, skirtų kovoti su proceso piktnaudžiavimu ir bylos

nagrinėjimo vilkinimu. Tad yra būtina kuo skubiau koreguoti sprendimo už akių instituto reglamentavimą. Šio mokslinio projekto tyrėjai pritaria šiuo metu svarstomoms CPK pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto nuostatoms, įtvirtinančioms civilinio proceso teisės teorijoje gerai žinomus tikrąjį ir netikrąjį sprendimus už akių.

Pagal statistinius duomenis Lietuvoje apskundžiama ne daugiau kaip 5 proc. išnagrinėtų civilinių bylų. Tad pasitikėjimas pirmosios instancijos teismo priimtais sprendimais yra gana didelis. Taigi apeliacijos mechanizmo nauda, matuojant skaičiais, santykinai nedidelė, nes tai gana brangi paslauga ir visuomenei, ir kiekvienam besibylinėjančiam. Tad esamų teismų sprendimų ar nutarčių teisėtumo ir pagrįstumo kontrolės mechanizmų savitumą iš esmės diktuoja ne teisiniai ar ekonominiai motyvai. Tai labiau politinis, ideologinis sprendimas, paremtas filosofinėms, psichologinėmis koncepcijomis. Lietuvoje įtvirtinta ribota apeliacija, lemianti, kad byla nėra tiesiog perduodama spręsti kitiems (apeliacinės instancijos) teisėjams – šiame procese tik tikrinamas priimtų sprendimų ar nutarčių teisėtumas ir pagrįstumas. Kasaciniame procese dominuoja viešasis interesas užtikrinti vienodą teisės aiškinimą, teismų praktiką, plėtoti teisę. Teisinis reguliavimas atitinka modernaus, šiuolaikinio, gerai subalansuoto civilinio proceso principus. Tyrimo metu nustatyta, kad aptariamų procedūrų trukmė nekelia didelių problemų ir gali būti pavyzdžiu daugeliui Europos valstybių. Ypač pozityvus apeliacinio proceso aspektas bylų nagrinėjimo trukmės atžvilgiu buvo 2011 metais įtvirtintas CPK pakeitimas, kuriuo nustatyta, kad paprastai apeliaciniai skundai nagrinėjami rašytinio proceso tvarka. Apeliacinis skundas nagrinėjamas žodinio proceso tvarka tik tada, jeigu bylą nagrinėjantis teismas pripažįsta, jog žodinis nagrinėjimas būtinas. Daugiau susirūpinimo šiuo metu kelia teismų procesinių sprendimų kokybė. Tačiau, manytume, ir šiuo klausimu teismai imasi priemonių tobulėti, modernėja, tampa atviresni diskusijai. Žinoma, tam tikri galimi ir galiojančio teisinio reguliavimo, ir teismų praktikos pakeitimai. Tačiau svarbiausia yra tinkamai, apgalvotai taikyti galiojančias taisykles, nepamirštant, kad nors procesinių formalumų laikytis prasminga ir tikslinga, vis dėlto kartais aklas vadovavimasis jais gali užkirsti kelią pasiekti vieną iš pagrindinių civilinio proceso tikslų – kuo greičiau atkurti teisinę taiką tarp ginčo šalių.

Mokslinio projekto tyrėjų nuomone, Lietuvoje atskirų kategorijų bylos, kurioms taikomi tam tikri ypatumai, taip pat nekelia didelių problemų proceso spartos aspektu. Tik, pavyzdžiui, nedidelių sumų ginčus teismai galėtų dažniau spręsti greičiau ir vadovaudamiesi nustatytais tokių bylų ypatumais. Būtina išskirti dar vieną specifinę civilinių bylų kategoriją – grupės ieškinį. Šioje bylų kategorijų iki šiol kyla didelių problemų, asmenys negali tinkamai pasinaudoti šia nauja, bet kartu tikrai sudėtinga procedūra. Tad yra būtina imtis priemonių padaryti grupės ieškinį veiksminga asmenų teisių gynimo priemone.

As35 Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos = Ways of Implementation of the Right to Civil Proceedings within a Reasonable Time : mokslo studija / [Aurimas Brazdeikis, Vytautas Nekrošius, Rimantas Simaitis, Vigita Vėbraitė] ; [mokslinis redaktorius Vytautas Nekrošius]. – Vilnius : Vilniaus universitetas : Vilniaus universiteto leidykla, 2016. – 320 p.

Aut. nurodyti antr. lapo kt. pusėje. – Bibliogr. išnašose.

ISBN 978-609-459-751-0

Ši studija yra parengta Vilniaus universiteto Teisės fakulteto mokslininkų mokslinio tyrimo, kurį finansavo Lietuvos mokslo taryba, metu ir skirta visapusiškai išnagrinėti sąlygas, kurios padeda įgyvendinti asmens teisę į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką. Atsižvelgiant į ribotą mokslinio projekto laiką bei turimas tiek žmogiškąsias, tiek finansines galimybes, studijoje apsiribota išimtinai ginčo teisenos analize, nenagrinėjant nei ypatingosios teisenos, nei vykdymo proceso, nei tarptautinio ir ES civilinio proceso nuostatų. Studiją sudaro dvi svarbiausios dalys: pirmoji skirta teismų institucinės sistemos funkcionavimo efektyvumo analizei; antroje dalyje analizuojamos procesinės prielaidos išnagrinėti civilines bylas per protingą laiką. Kaip papildoma knygos dalis yra įtraukta užsienio autorių jų valstybėse esamos padėties analizė.

This study was prepared by the scholars of the Faculty of Law of Vilnius University during the research, which was funded by the Research Council of Lithuania and was devoted to examine thoroughly the conditions to implement the right to civil proceedings within a reasonable time. Considering the limited time and both human and financial resources available for the research project, the study was limited only to the analysis of contentious proceedings, excluding non-contentious proceedings, enforcement proceedings or the provisions of international and EU civil procedure out of the research scope. The study consists of two core sections: first of them analyses the performance efficiency of the judicial institutional system; the second section is devoted to procedural preconditions to hear civil cases within a reasonable time. The study also includes a supplementary component of foreign authors dealing with the analysis of the situation in their states.

UDK 347.9(474.5)

Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos

Mokslo studija

Ways of Implementation of the Right to Civil Proceedings within a Reasonable Time

Scientific Study

Viršelio dailininkė AUDRONĖ UZIELAITĖ
Kalbos redaktorė DANUTĖ PETRAUSKIENĖ
Anglų k. redaktorius MARKAS AURELIJUS PIESINAS
Maketuotoja NIJOLĖ BUKANTIENĖ

Tiražas 200 egz. 23 aut. l. 19,75 sp. l.
Išleido Vilniaus universitetas;
Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius
Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, LT-09109 Vilnius